

Ю. РУСОВ

душа народу
і дух нації

ДР. Ю. РУСОВ.
ДУША НАРОДУ
ДУХ НАЦІЇ.

~~1673~~
БІБЛІОТЕКА
ІМЕНИ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

1948

Видання „АМЕРИКИ”

817 North Franklin Street, Philadelphia 23, Pa

Printed in U. S. A.

Дар Кооперативи
„КАЛИНА”
Вінніпег, Канада

В С Т У П

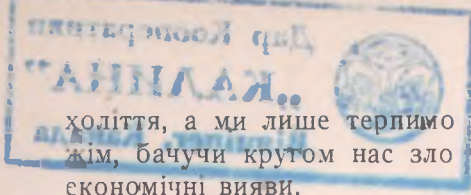
МОТТО: “Видіте гори сії? На горах
сих возсіяє благодать Божя”.
(Ап. Андрій Первозванний
благословляє Київські гори)

Серед сучасної мішанини ідей, понять, концепцій, прагнень, соціальних і політичних проблем і тих манівців, у яких все більш заплутується людство, можна вже з деякою виразністю бачити боротьбу двох світів. Це є та боротьба, яку наш філософ Гр. Сковорода ще перед 150-ти роками накреслив у своїй загадковій і повній містичного змісту поемі: „Брань Архистратига Михаїла з Сатаною”. Беручи ще ширше, це є одна із фаз тої війни, яка зачалась вже з того часу, коли інволюція людини досягла того ступня, що вона одержала Божеську монаду, цебто стала тим твором Всемогутного, який має образ і подібність Божу і повну свободу вибору між добром і злом.

Більшости нашого загалу вже давно стало незрозумілим колосальне космічне значіння містерії Голгофти, яка припадає більш-менш на середину історії людства на нашій планеті. Ми співаємо: “Христос воскресє із мертвих, смертію смерть поправ і сущим у гробі живот дарував”, але не розуміємо величезного змісту тієї історичної події. Це тому, що завдяки ще досить сильному матеріалістичному світогляду — спадку XVIII-ого і головне XIX-ого століть, ми, (говорю про загал наших навіть дуже освічених людей) — звикли розглядати явища, чи краще ловити відображення явищ, у матеріальнім пляні, а не їх архипричини у площині ідей.

Як в кіно-театрі ми бачимо дію на екрані, не думаючи про всю працю, яка була переведена автором, сценаристом, режисером, артистами в ателіє, так і в історичних подіях наші історики бачуть лише події на „сцені жизненого театру”.

Іноді розглядається питання **чому?** Ніколи не ставиться питання **для чого?** Тому у нас закриті очі для будуччини. Ми безпомічно борсаємся у минулім і сучаснім. Якась **Сила**, якась **Доля**, чиясь **Воля** нас бе, посилає на нас карі війни, ли-

холіття, а ми лише терпимо і сумніваємось у милосерді Божім, бачучи крутом нас зло і злочини, або лише соціально-економічні вияви.

„Св. Максим, — каже Сковорода, — твердить, що Бог сотворив одні благі річі. Як так, спитаєте мене, коли кругом одна злість? А так, що благі річі хтось приводить у безпорядок. Наприклад — одяг хто на голову чобіт, а на ноги шалку — безпорядок є смішний, але не чоботи і не шапка (коли вони на місці). Чи заснув хто невчасно і не на місці — безпорядок худи достойний, але не сон”.

І дійсно ми бачимо, що люди самі приводять благі (добрі і корисні) річі у безпорядок. Як діти, які наприклад, користуючися відсутністю батьків, наливають вино чи пиво у пляніно і пускають сардинок, щоб був акварій. За такий „безпорядок” (всіх трох благих річей) слідує справедлива кара від батьків, які січуть дітей, аби не лише направити „безпорядок” (то вже пропало!), але щоб дітей навчити, чого не слід робити.

Так і з цілим людством. Коли люди, завдяки глупоті, або злій волі, приводять все у „безпорядок”, наступає кара цим безпорядком викликана: війна, голод, пошести (глад, мор, трус, нашествіє іноплеменників і междоусобня брані). Але коли діти є дурні, то вони і вдруге зроблять якусь пакость, наприклад збудують з меблів і цінних килимів піч і розпалять в ній вогонь із книжок з батьківської бібліотеки. Послідує пожежа, що вже гірше як різки, бо можуть зайнятися і сусідні будинки. Знов безпорядок і кара за нього.

Це особливо слід пам'ятати нам, Українцям. Наш пророк Шевченка завжди у розпуці питає і хоче зрозуміти “За що” карається Україна. Він не каже ніде, що Україна не винувата. Він хоче знати “За що”, за які гріхи її карано. І часто наприклад у містерії „Великий льох” указує, за що караються ті чи інші душі.

В цей спосіб поставивши питання „За що?”, ми підходимо до питання „для чого?”. Батько бе дитину за капості, за збочення від порядку до безпорядку **для того**, щоб дитина йшла правильним шляхом. Бог карає Україну не по злобі (адже і батько бе дитину для їїж добра), а щоб дати їй зрозуміти шлях її призначення, бо кожна нація має своє виразне призначення у всесвіті і якщо сходить з нього то терпить невдачі і лихоліття, доки не зрозуміє свого завдання, а

якщо не розуміє, то гине, або її призначення віддається іншій нації. Як мале щеня не розуміє, що молоко слід пити з миски то господар і носом пхає його у миску і побі часом, аж доки воно не зрозуміє, а зрозумівши, само бігтиме до миски.

Отже богатом вже ясно, що ми, Українці, зайшли на манівці. Наші ідеології: права, консервативна — гетьманська, центр, демократична—уенерівська і революційна—націоналістична вже не дають відповіді на вимоги часу. Крахує як ідеологія (не як московська імперія покищо) і комуністична ідея.

Наш нарід несе страшні жертви. Наша молодь іде на шлях мучеництва. Але повстає страшна небезпека, що героїство, мучеництво і жертвенність ідуть неминуче на марно. бо всі зусилля для створення сильної України ідуть не тим шляхом, який призначено Провидінням нашій Батьківщині.

Тому нам так необхідно, так надзвичайно важно знати місію України, аби йти тим шляхом, на яким з нами буде „сила Архистратига Михаїла”. Нам потрібно знати: „хто ми, чийх батьків діти, ким, **за що** закуті”. Тоді, знаючи мету України, зрозумівши Дух нашої Нації, ми підемо не манівцями, а прямим шляхом до перемоги і „**Я**” нашої Нації займе своє місце серед інших націй.

I.

Нація це є великий організм. Не механізм, який є неживим винаходом вищого, у випадку машини, — людського розуму. Тому вивчаючи Націю, ми мусимо відкинути матеріалістичний спосіб студювання, який є дуже придатний у пізнанні явищ неживої природи, які нам розкриває фізика, хемія, математика. Хемія і фізика дають нам змогу зрозуміти і деякі життєві явища, фізіологічні процеси, але лише явища (вже відбиті на матеріальнім екрані) а ні в яким разі не саме життя. Таксамо й у вивченні ще складнішого організму, складеного і з матеріальних, і з психічних, і з спіритуальних елементів, який є — Нація.

Нагадаю вкоротці, що є тіло, душа і дух, не торкаючися покищо так званого „я”.

Тіло — „земля еси і в землю одійдеш” — складене з тих самих елементів, які ми знаходимо і в неживій природі: вуглець водень, азот, вапно, кисень, фосфор і т. д. Завдяки життєвим процесам, так званому етерному тілу, або формобуду-

ючому тілу, чи простійше кажучи, душі, всі ці елементи тримаються купи, можуть рости, відживлюватися, множитися і реагувати на зовнішні вражіння і чинники.

Коли душа залишає тіло, настає смерть і розклад більш складних сполучень на простіші елементи.

Наше тіло ми більш-менш (правду кажучи, дуже мало) знаємо і стараємося задоволити його потреби. Головні фізіологічні процеси зв'язані із потребами тіла знаходяться у черевній частині, відділеній від грудної частини діафрагмою і зв'язаній із зовнішнім світом ротом і анальним отвором.

Душа є значно тонший складник живої людини. Вона фактично кермує і животворить всі функції тіла. Не вдаючися у подробиці скажу, що душа складається теж з кількох частин: вразлива душа, сприймаюча, розумуюча, свідома. Зачатки вразливої душі ми бачимо вже у рстиннім царстві, вона добре розвинена у тварин і досконало у людини. Сприймаюча душа є лише у тварин і людини, розумуюча і свідома лише у людини. Осідок душі є серце і головна сфера її діяльності є грудна частина з обігом крові і диханням (ритмічна система). Тому явища зв'язані з переживаннями, почуттями, пристрастями, бажаннями звемо сердечними, що є синонім душевних. Наприклад: „Серце похололо від страху”, „аж серце тьохнуло”, „дай серцю волю, заведе в неволю”, „забилось серденько” і т. д. можете згадати безліч народних виразів. Очевидно, що серце, будучи головним органом обігу крові, тісно зв'язане і з **виявами** переживань: людина блідне від гніву, червоніє від сорому і т. д. Ми не бачимо душі, але бачимо її вияви.

Отже обсяг душі це є підтримання і кермування життєвими процесами, сприймання зовнішних вражень, реагування на них, бажання, пристрасті, почуття.

Дух є приналежність лише людини і виявляється у нашій здібності творити **ідеї**, думки. В той час, як душа в своїх нижчих частинах зв'язана з тілом, дух у своїх нижчих частинах зв'язаний з душею, а у вищих з духовим всесвітом. Людський розум є один з виявів духа, таксамо підсвідомість, свідомість, надсвідомість належать до царства духа як рефлекс, інстинкт і дресура до обсягу душі.

„Дух животворить” — каже Сковорода. І дійсно весь колосальний поступ людства є результат діяльності духа людини. Це є та монада, Божа іскра, яка в більш або менш роз-

виненій формі є в кожній людині і відріжняє її від скотини. Не знаю, як кому, але мені приємніше думати, що мої прапрадіди створені по образу і подобию Божому, а не походять від малпи. Інші гордяться, що вони походять від малпи. Але — про смак не можна дискутувати.

Осідок духа є голова, а його оруддям є мозок і нервова система. Але не забуваймо, що мозок є лише апарат, та скрипка, яка завдяки артисту, може заграти симфонію Бетовена. Думка не є витвір мозку, але духа, який може виявити думку завдяки мозку.

Поясню сказане схематичним прикладом:

Дитина тягнеться до горячої печі. Торкається горячого. Органи дотику передають душі вражіння болю, повстає рефлекс — рука відсмикується. Біль творить непрямне почуття, яке виявляється плачем. Дух творить з цього всього думку: „піч пече“, і коли дитина вже вміє говорити то ця ідея, думка висловлюється не криком і сльозами, а словами „піч пече“. Ця ідея на далі завдяки пам'яті буде остерігати дитину, аби не хапалась за горяче.

Не вдаючися у подробиці взаємовідношень тіла, душі і духа зазначу лише, що ідеал є певне уконтрабалаансування цих трох складників людини. Зле, коли всі наші вчинки походять від потреб тіла і цілком панують нами. Християнські філософи відносять до тілесних імперативів демонів „чревоугодія“ і „блуда“, які здебільшого перемагають у людей, які дбають і думають лише за тіло. Не добре і коли всім нашим еством панує душа, не стримана духом. Це виявляється у тім, що, як кажуть, людина не панує, не володіє собою. Як гнівається то лізе битися, як сумує, то плаче, як радіє то скаче. Повторю приповідку: „дай серцю волю, заведе в неволю“. В громадським, суспільнім житті, особливо у провідній верстві душевність, така мила певним елементам нашого загалу, є часто дуже небезпечна риса. Нами, нашими вчинками і думками, має кермувати дух. Дух впливає на душу, стримує її шкідливі прояви і підтримує добрі. Нам, Українцям це особливо важно знати, бо ми є нація молода і у нас більш розвинені тіло і душа ніж дух. Як буде видно з дальшого викладу, кожна нація має свої характерні душевні (психічні) прикмети, які складають наприклад вдачу Англійця, Італійця, Українця, Москаля. Ця вдача твориться на протязі тисячеліть, але є душевні якості, закріплені в крові тої чи іншої раси, а є і прид-

бані. Наш дух — дух Українців, мусить приборкувати ті якості, які придбані довгим бездержавним життям і викликати ті, які давали змогу нашим прадідам великим здобувати і славу і волю.

Тіла нашого ми не можемо змінити, хіба що завдяки вправам розвинути певні мускули, або перефарбувати волісся. Вдачу, цебто характер, який є вроджений, теж тяжко перемінити. Але дух може панувати, стримувати, розвивати вроджені здібности заложені в душі і через неї гнати і тіло у вогонь і дощ і небезпеку.

Як в окремій людині є тіло, душа, дух і „я”, так і в нації є ці самі складники.

Тіло це є територія і фізична людність. Це є предмет вивчення геолога, географа, антрополога.

Нарід має душу і тіло. Душа народу виявляється у його вдачі, у побуті, мистецтві (підкреслю: народнім мистецтві), у мові і є предметом вивчення етнографів, психологів, расологів. Тіло народу складається з певних і виявлених у певних пропорціях расових ознаках, в певних процентах людности. Неабиякий критерій у антропології грають і групи крови.

Нація має тіло, душу, дух. Провідна нація має і власне сильно розвинене „я”, яке панує не лише нею, але і іншими націями. Дух нації виявляється найвиразнійше у найбільш блискучі періоди її життя і то у найрізноманітніших проявах: у політиці, у мистецтві (національнім мистецтві), у релігійнім житті, у культурі і в цивілізації. Цей дух нації, раз прокинувшись і виявившись, лишає навіть у приспаній душі народу певну невмирущу традицію. Тому ми часто і говоримо про відродження тих чи інших націй. Це не зовсім точний вираз, краще говорити пробудження, бо дух є безсмертний.

Наведу кілька прикладів, аби зясувати вжиті мною (може трохи незвичні) терміни.

Візьмемо мистецтво. Народне мистецтво, наприклад наша українська народна пісня, яким ми справедливо пишаємося, є вияв душі певних расових первнів нашого народу. Вона впливає на душу, цебто викликає певні душевні емоції (сум, мрійливість, кохання, радість, тощо). Візьмемо поезію (близьку до пісні); душевна поезія викликає теж емоції. Сюди належить багато наших народних поетів; особливо вираз-

ними з них є Олесь, Коцюбинський.

Національне мистецтво, наприклад козацькі думи, „Слово о Полку Ігоревім”, історичні пісні виявляють дух певної доби і певних расових первнів, переважно провідної верстви. Воно впливає не на душу, а на дух, викликає не психічні емоції, але ідейні переживання, підносить дух. В поезії ідеологічній бачимо теж не емоції, а ідеї.

Ще порівняння. Народна архітектура — виявлена чепурною білою українською хатою майже однаковою від Кубані аж до Тиси з певним фльореальним орнаментом печі, дверей, вікон і др. Цей вигляд є незмінний на протязі тисячеліть, трохи не з неолітової доби.

Національна архітектура, як це не дивно, є більш інтернаціональна як народна і виявляється наприклад у романським стилі первісної св. Софії в Києві, типовім козацьким барокко 17-го і 18-го віку.

Коли ми згадаємо, що я казав про тіло, душу і дух, нам стане зрозумілим цей консерватизм і традиціоналізм народного мистецтва і прогресивність національного мистецтва. Душа майже незмінна, але дух є значно гнучкіший, не одереветнілий, як тіло, у одній формі.

Ми це постійно спостерігаємо в історії різних націй. Є періоди, коли дух панує над всім, і жене націю до розвитку. Згадаємо Японію перед 100 роками і в час цієї війни. Згадаємо Італію до Муссолінія і в час його диктатури. Згадаємо Хмельниччину і 19-те століття.

„Дух животворить”, каже Сковорода і має рацію. Тіло і душа українського народу вже дещо вивчені. Але духа, який виявляється у традиціях найяскравіших наших періодів ми майже не знаємо. Отже його треба пізнати і в призабутих традиціях шукати те, що вело нашу націю до розквіту і перемог.

ВДАЧА І РАСОВІ ПЕРВНІ

Розглядаючи українську націю, як великий і дуже складний організм, який складається з території і населення („тіло” нації), при чому населення зложеного в більшості з одного народу з його характерними і лише йому питомими психічними ознаками („душа” нації), з провідної верстви, яка кермує і надає певний напрямок її поступу, творить ідею цілої

державности („дух” нації) і нарешті з тих провідних одиниць, що втілюючи в собі психічні й ідейні ознаки даної нації й епохи, виявляють те „я” нації, яке ставить її на рівні, або і понад іншими народами і націями, і правильно скермовують її до її всесвітнього призначення — отже розглядаючи весь комплекс нашої України, ми мусимо завжди пам'ятати про цілість і знати, що всі елементи рівновартісні і необхідні.

Але, як в окремій людській організмі є, говорячи звичайно прийнятими термінами, тіло і душа, цебто комплекс фізичних елементів тих самих що є і в неживій природі і комплекс життєвих елементів, так і в Нації є ці два складники. Ми не можемо твердити, що є важніше або корисніше — „тіло” чи „душа”, бо в живій організмі ми бачимо їх міцно зв'язаними і коли „душа розлучиться з тілом” (як слушно говорить наш нарід) настає смерть і складний організм стає трупом і розкладається на прості хемічні елементи, а прояви душі перестають бути видимі в тілесній пляні.

Я не буду спинятися на „тілі” нашої Нації, відсилаючи цікавих до праць з географії і антропології України (наприклад до прекрасного „Атласу України” Кубійовича, чи до праць наших вчених антропологів Ф. Вовка, Щербаківського і др.), з яких ми довідаємося про кількість квадратних миль України, її гори, ліси, річки, надземні і підземні багатства, про зріст, кольор очей чи волосся, форму черепа Українців, про славні 40,000,000 населення (яке мабуть завдяки невсипущим турботам Москви сильно поменшало!).

Повторюю, що „тіло” нашої Нації більш-менш вивчене. Студіям „душі” нашого Народу із захопленням віддавалися наші провідні кола минулого ХІХ-го століття, які збагатили наше знання українського мистецтва, пісні, побуту мови. Це зрозумілий тодішний напрямок, бо ми постійно зустрічаємо тоді вирази: „нарід як мертвий спить”, „нарід приспали вороги”, „треба збудити народну свідомість” . . . Цей напрямок тодішніх думок і праці для України стає зрозумілим, бо Дух Нації відлетів разом із рештками того „козацького панства”, як називає його Шевченко, що в ХVІІ столітті „здобувало і славу і волю”, а у ХVІІІ-ім столітті і навіть в першій половині ХІХ-го століття ще боронило державні традиції*).

*) Згадаємо лише організацію під проводом Чайковсько-

Коли дух залишає тіло людини, вона втрачає свідомість, засипає. Коли душа розлучається з тілом, настає смерть. Так і в прикладі нашої Нації. ХІХ-ий вік і був той сон народу, який кінчився здійсненням пророцтва Шевченка:

„Присплять лукаві
і в огні Її окрадену збудять ...”

Праця українських патріотів ХІХ-го віку і полягала в тім, щоб збудити приспану душу українського народу. Жорсткий, залізний ХХ-ий вік довів нам ясно, що для України, як держави, за мало тої душі й тіла народу, які ми в цілком відповіднім тим часам гимні „Ще не вмерла Україна” ... „положим за свою свободу”.

Перший етап творення Нації перейдено. Нарід має тіло і душу. Він прокинувся і вбити його може Москва лише повним знищенням. Але ще побачимо, хто кого!

Якіж душевні (психічні) ознаки має український нарід? Кардинальною хибою і то дуже шкідливою є узагальнення вдачі українського народу. Ця засаднича хиба веде до того, що Українці весь час скиглять, що немає „обеднання”. Цей плач і розпука, такі милі Українцям отарного гатунку, є основані на помилці.

Кожен розуміє, що накидавши до одного коша окремі кавалки порубаного тіла, всуміш вуха, ноги, очі, кишки, руки, голову і потім перетрусивши, ми не одержимо цілого тіла. Даремно ми будемо „обеднувати” ноги з вухами, хребет із серцем, голову олпугавши кишками, не дивлячись і не углядняючи їх функцій і нормального положення. Таке „обеднання” дасть не нормальну людину, а нежиттездатну потвору, яку хиба що можна показувати на ярмарках як „чудо природи”. Як у єгипетському міті богиня Ізіда збирає і стуляє порубані і розкинені злим богом кавалки тіла свого чоловіка Озіріса, щоб дух і душа знова ввійшли в них і дали повну постать улюбленого бога, так і в збиранні розкинутих і пошматованих кавалків нашого народу необхідним є **плян, дух,**

го, що у 1854 році створив „Комітет Бесарабії і України” і військо із задунайських Запорожців, які одержали від Туреччини старі козацькі прапори і мали прийняти участь у війні проти Росії в час так званої Кримської кампанії. Дух козацької державности ще жив!

душа, ідея, без чого буде лише мішанина. Тому мені незрозуміло часто для чого, на перекір здоровому розуму і природі, яка всюди прагне до гармонії і диференціації в цілості, наші „діячі” стараються механічно „обеднати” різнородні осібники нашого народу, замість керуватися засадою „свій до свого”, ліплять до купи такі протилежні елементи як „вуха” (часто на службі у чужинців!) ноги, які від цих вух хочуть тікати, голови, які мають думати, кишки, які мають стравлювати і тим подібне.

Коли це робиться по наївності, то це треба розяснити. Коли зі злим умислом чи то, щоб керувати таким дивним „обеднанням”, чи щоб показувати його чужинцям на глум, то це треба поборювати.

„Дух животворить” — каже філософ Г. Сковорода. Дух же і творить форму. А механічне обеднання різнородних елементів не обеднаних у гармонійне ціле **одним духом, одною ідеєю** дає не досконалий організм, а нежиттєздатну потвору. Дух обеднює і ставить всі органи на їх місце.

Український нарід не є одною недиференційованою оторою-масою, в якій **всі** індивідууми мають однакові смаки, однакові вдачі, однакові прагнення. Як і всякий інший нарід, він складається із кількох рас*), представлених у певних пропорціях. Ясно, що ми даремно шукали би тепер чистих рас, бо людство є сильно помішане, але як це доказують закони спадковости Менделя, раси ніколи цілком не змішуються і через 2—3 покоління у змішаних осібниках виявляються ті або інші ознаки батьків, дідів чи прадідів. Тому я не матиму на увазі якихось чистих рас, з яких складається український нарід, а лише їх головні ознаки. Зараз же зазначу, що сучасна наука про раси звертає велику увагу не лише на форму і пропорції тіла, але на психічні ознаки, на вдачу тої чи іншої раси.

Професор Шербаківський вважає, що український нарід складається на загал із 4-ох головних рас, які так характеризує по їх психічній вдачі:

1. Динарська раса, (що виявляє з себе складники передно-азійської і індо-германської раси), яка зявилася на території нинішньої України (і багатьох інших переважно півден-

*) Термін „раса” вживаю як поняття біологічне і психічне.

но і середно-європейських країн) ще в часи неоліту*), на місці попередніх мешканців палеолітичної культури, що певне відійшли на північ.

Динарська раса має такі ознаки: кругло-голови; осілі хлібороби. Почуття приватної власності і людської гідності сильно розвинене. Дуже сильно привязані до своєї батьківщини, яку готові боронити до загиби. Не завойовники, але оборонці свого краю. Гуманні навіть до ворога подоланого, не жорстокі. Почуття своєї людської гідності ставлять дуже високо і будучи талановиті і дуже працездатні, завжди хочуть бути „кимось“, заслужити на хвалу і славу. Мають вроджене почуття чесності і гонору.

Як у більшості народів, які належать до хліборобського культурного кола (див. далі) у динарської раси виразно розвинена нехоть до мандрювання. В праці вперті і систематичні і особливо мають нахил до продуктивного господарства. Відношення до жінки, особливо матери, є повне пошани. Фактично мати є голова родини і дому. Це є так званий матриархат, в якому начальником родини є мати. Другою особою є не батько, а брат матери. Звідси у нас поширене звернення до шанованої особи „дядько“. Відношення до дітей є рівно строге і любовне. В суспільно-політичному відношенні, у зв'язку із високо розвиненим почуттям людської гідності, домінує лібералізм і здоровий демократизм із правильною гієрархією. Будучи, як то є типово для хліборобів, партикуляристами, шанують громаду і виборну владу. Мають сильну нехоть до абсолютизму. Зносять довго всяку владу і на-

*) Нагадаємо, що археологи відрізняють в історії людства періоди: камяний, бронзовий і залізний по матеріалу, з яких люди робили собі зброю і приладдя. Найдревніший період, коли люди ще не вміли обробляти металів є камяний, який поділяється на древній палеоліт, коли зброя і приладдя були лише з оббитого креміню і новіший неоліт, коли вже люди навчилися обточувати камінь і мали добре розвинене гончарство. По розкопкам у Києві видно, що наша столиця є найдревніше місто в світі, бо там знаходять рештки палеолітичної культури (оббиті крем'яні річі) людей довгоголової раси, що у після ледовцевий період полювали ще на нині вимерших мамонтів. Тяжко дати в роках, коли це було. Певне понад 10,000 років до наших часів.

віль утиски, але доведені до крайности, боронять свою власну свободу і батьківщину до загину.

2. Медитеранська, або середземно-морська раса, яка з прадавних часів є осілою в районі Середземного і Чорного моря. Стрункі, не високого росту, переважно з чорним волоссям і чорними очима. Вдача дуже змінлива, пристрасна, мов за швидка, при чому завжди супроводжується жестикуляцією і мімікою. Завдяки певній одчайдушності часто дістаються до небезпечних ситуацій, але швидкий розум допомагає виплутатися з халепи. Палкі промовці і проповідники. Принявши якусь ідею і захопившись нею, готові все віддати за неї. Часто любов до ідеї переважає сильно розвинений патріотизм. Завжди готові до протесту і бунту проти всякого утиску їх людської гідности. Працюють, як кажуть, з горяча і дуже мало здібні до систематичної буденної праці. Надзвичайно здібні до мистецтва і головно музики. Почуття краси дуже сильно розвинене і смак дуже певний. Милуються у яскравих барвах, пишних маніфестаціях. Дуже талановиті. В політично-суспільнім відношенні є прогресисти, завжди прагнуть іти вперед, хочби і революційним шляхом. Мають нахил до створення тайних товариств чи організацій. Палко люблять свій край і свою родину. До жінки відносяться як до окраси життя, дітей люблять хоч під горячу руку і можуть побити. Легко переходять від високого піднесення до повного упадку, від надмірної радощі до глибокого смутку, хоч і не довготривалого, бо на загал є веселі і життєрадісні. З чужинцями ввічливі і гостинні. Не мають суворой жорстокости до ворогів, але в запалі можуть бути дуже небезпечні.

Ця раса складає поважний відсоток українського народу, ввійшовши у його склад теж з прадавних часів. Відчуваючи і розуміючи добре чужу душу завдяки високо розвиненій інтуїції є добрі торговці і пропагандисти.

3. Нордійська або північна раса. Довгоголові, високі, з ясними очима і волоссям. Вдача сувора, жорстока. Сильно розвинене почуття своєї вищости над другими. Чужой душі і вдачі не розуміють і кожного чужинця вважають за істоту нижчу. Сильний нахил до завойовництва і насадження своєї влади або ідеї огнем і мечем іншим. Певна прямота у поглядах і висловах і брак крутійства. Вдача лиларська. Дуже здібні до систематичної праці, порядку і дисципліни.

Суспільно-політично мають нахил до абсолютизму — вождє цар і Бог. Талановиті і мають нахил до мистецтва ідеологічного. Надзвичайно сильно розвинений патріотизм із заборницьким характером і бажанням „покорити під но.и всякого ворога і супостата”. Сильно розвинений раціоналізм. Не легко захоплюються новою ідеєю, будучи консерватистами, але прийнявши яку ідею, служать їй і вождєві, який її втілює, безкомпромісово, не жалюючи ні себе ні других. До жінки ставляться як до істоти нижчої, яка потребує опіки і оборони. Батько є голова і пан родини, суворий начальник над дітьми, яких завжди готовий віддати на користь батьківщині. Завжди покладають більше надії на сувору силу — кулак ніж на красномовство. Дуже здібні до наук особливо технічних і конкретних. Мають нахил до ендогамії, цебто шлюбів в межах своєї раси, свого народу. Будучи самі прямолінійні, часто піддаються підступу і провокації. Попавши у халепу, з трудом з неї виплутуються, особливо втративши начальника, який ними командує.

4. Остійська або урало-алтайська раса: Розповсюджена у східній і середній Європі. Круглоголові, незграбні, часто з неправильними пропорціями. Рудоваті, ясноокі. Вдача понура і дуже завистлива. Не талановиті і не мають нахилу і смаку до мистецтва. Почуття людської гідності розвинене дуже слабо і замінене здібністю до егоїстичного уладження, хочби для цього й треба було йти на перекір із совістю. У середньому ділі, яке не вимагає талану або індивідуальних здібностей, досягають добрих успіхів, але у справжній творчій праці є безпомічні. Почуття патріотизму замінене на привязаність до свого кута і родини. Суспільно-політично мають нахил до різних обєднань практичного напрямку; не маючи виразної індивідуальності, завжди ховаються за гурт, замість „я” вживають охочо „ми”. Взяті своєю чи чужою владою у міцні шори є дуже добрі службовці, але можуть одночасно служити „і нашим і вашим”. Все, що є понад конкретною сьогоднішньою користю, їх не цікавить і є чуже їх вдачі. Легко змінюють ідеї і напрямки, при чому можуть одночасно служити двом протилежним ідеям. Будучи дуже підозрілими до всього, що перевищує їх поняття, легко ловляться на агітацію, в якій примітивно розхвалюється практичні досягнення і вигоди належати до тої чи іншої організації. Відношення до жінки, як до вигідної господині. Діть-

ми пишаються перед іншими, стараються вивести їх в люди чи „на легкий хліб”. Попавши в халепу, теряють голову і просять допомоги від держави чи організації і в цім відшуканні помочи мають великий хист. Не войовничі, стараються заховатись від несення обовязку захисту батьківщини, користуватися замішанням, перечекати, чия візьме і тоді швидко переорієнтуватися на нових можновладців з дітками, родиною і кривними. Мають виразну нехить до всього і всіх, що видається з юрби. Не є консерватисти або традиціоналісти, але рутинери. Кожну нову думку й ідею насамперед відкидають як незвичну „фантазію” і тому шкідливу. Колиж вона опанує ситуацією і більшістю, складають кадри „приплентачів”.

* * *

Це є на загал більш-менш характеристичні ознаки Українців, у яких преобладають ознаки вдачі тої чи іншої раси. Повторюю, що чистих рас тяжко шукати нині. До того серед Українців є і чужинецькі домішки. Але ця схема зложена за Щербаківським дає нам змогу легше орієнтуватися і легше класифікувати вдачу і характер українського народу.

Подивимось тепер, чи ті ознаки рас Динарської, Медитеранської, Нордійської і Остійської є дійсно питомі ріжним ознакам Українців. Залишивши сухі наукові характеристики гляньмо у наші пісні, приповідки, твори письменників і др., в чім виявлюються ці 4 вдачі. Глянемо і на деякі історичні постаті і спробуємо зрозуміти, які расові первні в них переважають, подивимось і на більш виразні прикмети їх і перевагу в ті чи інші епохи нашої історії.

Расові психічні ознаки і епохи нашого краю

Залишаючи часи доісторичні*) нашого краю, для яких є дуже характеристичною прикметою так званої мальованої кераміки, цебто глиняного випаленого і розмальованого посуду по формі і орнаменту дуже подібного до нинішніх народних виробів, згадаємо вкоротці головні епохи розвитку нашого краю.

*) Доісторичними часами звемо ті, про які не маємо письменних відомостей, а про які знаємо з решток орудь, будівель, посуду і других річей, які викопують на місцях осідку древних племен.

Протоісторична доба*) української історії тягнеться приблизно від V-го віку до Рождества Христового аж до Київської князівської доби, цебто до X-го віку після Р. Х.

Грецький історик Геродот подає опис народів, які населяли в V-ім віці до Р. Х. нашу територію; описує їх звичаї і називає весь наш край Скитією по імені пануючих тоді там Скитів. На думку проф. Щербаківського Скити були кочевничим народом, який опанував мирним хліборобським народом, який вже тоді мав високу культуру завдяки сталим зносинам із культурними вже на той час народами Малої Азії і Середземномор'я. Цікаво відмітити, що вже Геродот відрізняє серед тодішніх мешканців „орачів” (цебто хліборобів) і „войовників”. Отже вже тоді наш нарід мав у собі дві вдачі — вояка і хлібороба, людей „плуга” і „меча” і ми стало будемо зустрічати ці два виразні типи: „На горі жінці жнуть а ... долом долиною козаки йдуть”. На цих двох типах нашого народу спинимося далі, а тепер звернемо увагу на ті доби, коли переважав вплив тих чи інших расових первнів, які вище схарактеризовано.

Після того, як перський цар Дарій (V-ий вік до Р. Х.) перейшов Дунай і очевидно розбив Скитів, на Україні дуже посилюється серед корінного населення вплив Середземноморської культури і поступово створилося так зване Босфорсько-Меотичне царство**), започатковане грецькими колоніями на берегах Чорного і Азовського моря. Цим царством управляли на протязі коло 900 років свої і мішані з Греками царі і розповсюджувалось воно на майже всю нинішню етнографічну територію України. Так на Поділлі коло Винниці у Немирові, розкопки виявили рештки грецької культури — черепки і навіть цілі вази з типово грецькими окрасами. Босфорсько-Меотичне царство (нинішня Україна) відзначалося високою культурою і сильно розвиненою торгівлею. Наше жито і пшениця, шкіри тварин, мід, віск, риба, на жаль і раби у великій кількості плили Дніпром і Доном до Азовського і Чорного моря. Ще досі в Римі на Пінчію показують кілька де-

*) Протоісторією звемо ті часи, про які маємо відомости лише з джерел других народів, а не свого власного письменства.

**) Меотійський Босфор є нинішня Керченська протока, що сполучує Чорне і Азовське моря.

ревець вишень, які походять, згідно з переказами, із тих дерев, що привіз римський полководець Лукул з походу на Сарматію (зпонад Дніпра).

Отже цілком природно, що в ці часи (V вік до Р. Х. і IV вік по Р. Х.) вплив Середземноморської чи Медитеранської раси із її хистом до мистецтва і до торгівлі сильно мусів збільшитися і очевидно мусіли преодінувати первні Медитеранські і Медитерано-Динарські. Це виявляється у піднесенні хліборобства, торгівлі, мистецтва.

Бурхливі віки переселення народів (V — VI вв.) готське панування на Україні, наїзди і переїзди через наш край рїжних азійських народів сильно зруйнували культуру і затримали поступ. Панування Готів очевидно посирили первні Нордїйської раси, додавши твердості і войовничості до Медитерансько-Динарської культурності і працьовитості.

Я не можу спиятися докладнїше на перебізі історїї, але лише звертаю увагу на ті періоди, які мали без сумнїву вплив на формування психїчної, душевної вдачі нашого народу, то посилюючи то ослаблюючи ті чи інші расові первні.

Епоха Київської князївської державности є вже добою історичною, про яку ми маємо вже наші літописи. Тому звичайно у підручниках і починають історію України-Руси з X-го віку по Р. Х. Але повторюю, що вдача народу формується не на протязі соток літ, а на протязі тисяч років. Щербаківський дуже виразно відрїжняє так званий „субстрат” від часто дуже тоненького прошарку „пануючої верстви”. Тому хоч, як було згадано, у V-ім віці Україною панували Скити і по їх імени наш край звався Скитією, але це була лише панівна верства чужої для нашого народу раси. Субстрат — цебто корінне населення, що з правіків сидить на даній території, затримує свої ознаки, якїб інші чужі народи не перекочувалися через нього і не панувалиб часово над ним. Але історію того чи іншого народу творять не маси, а провідні групи; тому ми і знаємо про Скитів, про грецькі колонїї, про Готів, про Варягів і часто забуваємо, що це була лише верхівка, а нарід наш все був той самий. До того вплив субстрату, вплив корінного населення є звичайно такий сильний, що „українізує”, такби мовити всяку верхівку, більш-менш близьку по расовим європейським ознакам, яка ним панує. Очевидно, коли мова не йде про чисто ворожу окупацію цілком чужих расових первнів наприклад татарських чи москов-

ських, як це є нині.

Отже не вдаючися у запутане питання про „призвання Варягів” і походження назви „Русь” зазначу, що в перші часи Київського князівства принаймні у провідній верстві дістали перевагу нордійські расові первні. Згадаємо, що їх характеристичною ознакою це є войовничість, нахил до завойовництва. Тому ми і бачимо князя Олега, що ходив на Хозарів і аж у Персію за Каспійське море, князя Святослава Завойовника, що прибив щит на воротах Царгороду, його матір княгиню Ольгу, яка доки не прийняла християнства, теж була грозою для сусідів.

Але одного завойовництва є за мало для державного будівництва. Нордійська верхівка само собою мішалася із Динаро-Медитеранським субстратом і ми бачимо розквіт нашої Київської державности, коли Україні кланялися і чужі. Ми бачимо великих князів св. Володимира, що мав у собі і вдачу нордійця войовника і динарця працюючника і оборонця свого краю і медитеранця дипломата і тонкого знавця мистецтва.

Бачимо і Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха, що закріпили і упорядкували, дали весь блиск культури нашому краю.

„Але ржюю взялася варяжська криця. Танув конунгів дух у солодкім меду і коли наступала чорна Азія, сунула татарва, не **один** стяг варяжський, а **многії** **стязі** димний вітер жорстокого бою метав і рвав”^{*}). Ми бачимо вже із сказаного, що коли панують расові ознаки: нордійська войовничість, динарська конструктивність і медитеранський хист, коли Україною кермують осібняки, що мають у собі первні цих рас — держава посилюється, просперує, прикрашається і має князів мудрих і мужних, бояр благородних і чесних, нарід працюючий і богобоязливий.

Але ми не мусимо забувати ще про первень остійсько-алтайської раси з усіма його ознаками.

Коли держава (будьто Босфорсько-Меотійська, чи Українсько-Руська, чи Гетьмансько-козацька) сильна на зовні і упорядкована, чи то Гетитським правом чи то „Руською Правдою”, внутрі — кожен елемент є на своїм місці: нордій-

^{*}) Маланюк (цитую з памяти).

ці*) воюють, динарці орють, медитеранці творять культурні і мистецькі цінности, остійці служать і творять ту „буржуазію”, яка, не хапаючи зірок з неба, доробляється маєтків і тим збогачує не лише себе, але і державу.

Але в той час, коли домішки нордійських, динарських і почасти медитеранських первнів дають на загал добрі наслідки в державно-творчій змислі, домішки остійських первнів часто ведуть до дуже злих наслідків.

Згадаємо характеристики подані вище і уявимо собі суміш нордійця і остійця. Завойовник і егоїст, жорстокий і інтригант, самого себе ставить вище других і для цього йде на всякі угоди і т. д. Це явно небезпечний для державної творчости психічний тип, який виявляється у провідній верстві в часи занепаду.

І дійсно, маємо в періоди упадку і таких і то у верхівці. Це ті князі, які „крамолу кували” на своїх братів, що особисті інтереси свого „уділу” ставили вище за державні, що для „панства лукавого і лакомства нещасного” завжди були готові на угоду з ворогами. Позбавлені ідейности і ширших інтересів вони допровадили до „княжих міжусобиць”, а пізніше до Брюховецьких і руїни козацької державности. „Отаманія” (в гіршім змислі цього виразу), обмеженість, несталість переконань, підсичені войовничістю, крутістю і угодовством вели і ведуть державу до занепаду.

Тому „коли сунула татарва” і маяв не один прапор „а многі стязі” і то часто по обом бокам і в своїм і в чужім війську, держава запалася. Нордійські і нордійсько-динарські первні понесли страшні втрати, кладучи голови за Батьківщину, медитеранці розсипались шукати захисту від розгрому своєї держави і збогачуючи сусідні держави своїм хистом, остійці поробилися „татарськими людьми”, перекінчиками і старалися всякими угодами з новими панамми вратувати свій добробут. В той час, як князь Михайло Чернигівський прийняв люту смерть від Татар, бо як лицар не поклонився їм, тоді багато, переважно московських князів, їхало цілувати ноги татарським володарям.

*) Я всюди вживаю „нордійці”, „динарці” і др. лише у змислі: „осібняки із переважаючими психічними ознаками нордійської, динарської і других рас”. Повторюю, що чистих рас тяжко знайти і ці назви вживаю лише для простоти.

Але видно, що за сильний є наш нарід, той відвічний субстрат, що має в собі всі згадані психічні ознаки. На татарське лихоліття він відповів і новою Русько-Литовською державністю і новою культурою князів Острожських і Галицьких і нарешті новою силою — козацтвом.

На прикладі створення Козацької Державности часів наших славних гетьманів і на упадку її ми можемо дуже добре простежити, як наш нарід створив знову свою провідну верству із властивими їй ознаками: „мудрістю, мужністю і благородством”. Хоч після татарського погрому і „зажурилась Україна що ніде прожити, виноптала орда кіньми маленькії діти; що маленьких потоптала, великих забрала” — але видно не всі нордійсько-динарські первні вигинули у боротьбі. Помалу, спочатку спорадично, випадкові банди непокірних авантюрицьких елементів із вдачою медитерансько-бунтівничою і нордійською відвагою зачинають міряться силами з Татарами у „дикім полі”, в яке обернулася південна степова Україна. На грабунок відповідають грабунком, на наскок на наші села наскоком на татарські улуси. Набридає і миролюбним хліборобам динарцям, що їх праця, здобутки, худоба, жінки і малі діти кожної хвилини можуть стати здобиччю татарських наїзників і що без зброї і в поле вийти не можна. Починають і вони боронитися від Татар, а що оборона може бути і активна і пасивна, то й вони йдуть „козакувати”, відбирати від Татар забраних у неволю земляків і худобу. Змушені до оборони динарці, войовничі нордійці „лицарі фортуни” і медитеранці знаходять спільні інтереси — боротьбу із зовнішнім ворогом. Завзята вдача одних завжди готових до протесту проти неволі і до карколомної одчайдушности (медитеранці), спокійна войовничість і бажання „панувати, здобувати і славу і долю” других (нордійців) і вперта хоробрість і любов до своєї землі третих (динарців) — творять ту психічну базу, з якої виростає і кріпне козацтво. І поки остійці гнуть шиї перед Татарами і продають віру і гідність Полякам, це нове лицарство творить своє орлине гніздо — Запорожську Січ.

Психічна база є, тіло цебто своя земля і вояки є, отже є у що воплотитися і тому духу нації, що був відлетів.

Зявляються і вожди. Палкий завзятий вояк і дипломат Байда Вишневецький вважається за основоположника і організатора „Славного низового війська запорожського”. За

ним ціла низка сміливих отаманів, гетьманів, що „так стиска-ли залізо меча, що німіла зухвала Варшава і султан мимоволі мовчав”. Коли Байда Вишневецький почав організацію козаків як регулярної сили, як лицарського ордену, то Конашевич Сагайдачний завершив це діло, а Хмельницький створив правильну козацьку державу, національну і незалежну.

Але мабуть за щедро начинювали козаки своїм „благородним трупом” високі могили, скородючи списками татарські ребра, рубуючи Поляків від Жовтих Вод і до Збаражу, побиваючи Москалів під Конотопом. За багато мабуть відлітало на той світ душ повних войовничої нордійської вдачі, горячого запалу медитеранських первнів і впертого патріотизму динарців. І знов ці душі „горіння і криці” відходили, а на їх місце вилазили ті, що „за шмат пнилої ковбаси”, за власні вигоди, за „статки і достатки” творили расу тих, яких Шевченко називає „варшавським сміттям і грязю Москви”. Ясно, що коли такими стали „пани і ясновельможні гетьмани” то і держава падає і „на всіх язиках все мовчить бо благоденствує”.

Кінець XVIII і XIX вік можемо отже схарактеризувати як розквіт динаро-остійських первнів із рідкими проблесками медитеранського революціонізму, динарського патріотизму і ще рідшими проявами нордійської войовничости. Як я згадував, небезпечною є мішанина нордійсько-остійська, яка привела до „княжих міжусобиць” і гетьманів часів Руїни, так небезпечною є і мішанина динарця-остійця, що дбає за „ставок і млинок і вишневий садок”, за свій куточок, за діток, і з браком ідейности нордійця і партикуляризмом динарця творить той тип, що його бичує Шевченко назвами „гречкссійв”, „свинопасів” і „рабів”. які не заріжуть свого сина як Гонта чи Тарас Бульба, а вигодують „тай віддадуть в різницю Москалеві”.

І зновже коли осібняки із вдачею остійської раси сидять тихо і користуються з тих благ, які дає сильна і упорядкована держава це пів біди, але коли „лошак стає радником то це вже біда” (як каже Сковорода). Біда для держави, коли її верхівка опанована людьми із вдачею остійської раси, хочби і з домішками інших расових первнів.

Іх вузкість і нездібність до широко закровоної державної акції, нахил служити і „нашим і вашим”, егоїзм і дбання в першу чергу за інтереси своєї родини, або кліки, брак нор-

дійської мужности, динарської витривалости і медитеранського запалу — веде до розкладу, занепаду і, не зважаючи на всякі об'єднання, до браку єдности, яка може бути лише при спільній ідеї і одним душі.

ПРИКЛАДИ ВИЯВЛЕННЯ ДУШЕВНОЇ ВДАЧІ В РІЗНИХ ТИПАХ УКРАЇНЦІВ

Подавши характеристики чотирох головних психічних расових первнів українського народу і звернувши увагу на їх вплив на періоди державної творчости і упадку в нашій історії, я хочу подати кілька зразків із пісень, приповідок і творів мистецтва, в яких відбивається відношення і ставлення осібників того чи іншого типу до життя й оточення.

Навіть припустивши, що згадані расові первні (динарський, нордійський, медитеранський і остійський), заложені в українським народі, є лише теоретичні і в чистім вигляді ми їх знайти не можемо, — ми можемо спертися на них як на так звану “робочу гіпотезу”, яка дає нам змогу лекше класифікувати і розуміти складні прояви душі українського народу. Це дасть нам може і змогу зрозуміти правильно глибокомудре народне прислів'я „свій до свого” і не робити „об'єднання” з елементів протилежних по вдачі і наставленні, що дає мішанину „капусти з горохом” і лише віддаляє нас від необхідної **національної єдности**.

Візьмем взаємовідносини **родинні**. Я вже згадував, що для **нордійців** характерним є культ **батька**. Це є той „батько отаман”, якому всі корються не лише у війську, але і в родині. Він є голова і начальник у сім'ї. До жінки ставиться як до істоти дещо нижчої, слабшої, за яку слід дбати і боронити, але про яку співає: „мені з жінкою невозиться, а тютюн та люлька козаку в дорозі знадобиться”. Цей тип козака, „що проміняв жінку на тютюн та люльку” виразно виведений Гоголем у Тарасі Бульбі.

Діти належуть батькові і державі. Згадаймо як у Котляревського в „Енеїді” цім зеркалі української вдачі, старий цар Евандр проважає сина до війська на війну, з якої він не вернувся:

„Я рать Енею в поміч дати
Тебе начальником назвав.
А доки в паці будеш грати

З дівками день і ніч ганяти? ...

Йди, служи, годи Енею,
Він зна воєнне ремесло,
Умом і храбрістю своєю
В отріччєє полав число ...”

Або згадаємо, як у Шевченка старий козак, будучи сам вже німецький, віддає для України і кілька возів зброї і „трох синів своїх післан”.

Дитина для нордійця є помічник у несенні обов'язку для держави і горе синові, коли він збочить від нього. Згадаємо слова Тараса Бульби: „я тебе породив, я тебе вбю”. І рука батька не дрігнула покарати смертю сина за зраду. Те саме і Гонта: за те лише, що діти, вирішивши, **могли** стати відступниками, він їх ріже: „простіть діти, не я вас вбиваю — а присяга”.

Для нордійця жінка і діти ніколи не стоять перші, коли йде про честь і державу. Згадаймо Шевченка „Катерину”, що одурила побратима товариша по зброї і „Катрина головонька скотилась додолу”.

Отже нордійцеві (Українцеві з переважаючими первними нордійської расової вдачі) навіть на думку не спаде не то що виправдувати своє заломлення що „у мене, мовляв. жінка й діти”, а навпаки, він принесе в жертву батьківщині не то що інтереси родини, але і їх життя.

Дуже відмінним від цього є ставлення до родини **динарця** (Українця з предомінуючими ознаками вдачі динарської раси). Я вже казав, що у расах хліборобських голова родини є мати*). Звідси типовий вираз для динарців „Ненька Україна”. Тому описи наших визначніших жінок, що нераз і зі зброєю боронили „свою хату і свою правду” від напасників, відносяться до жіночого динарського (або нордійського) типу жінки. І хоч динарець і вигукує зпід печі що „я господар у хаті”, але завдяки макогону справа скоро кінчається словами „прости мене моя мила, що **ти мене била**”.

Досить типові ознаки динарця подає Котляревський в описі противника Енея царя Латина:

*) Наприклад у Португальців ім'я і досі передається по матері, а не лише по батьку. Так Салазар є материнське ім'я, а по батькові, голова Португальської держави є Олівейра.

„Латин старий був не рубака
І воюватись не любив ...
Він стичку тільки мав на ліжку
Аматі як не грав під ніжку
І то тоді як підтоптавсь”.

І фактично війну і оборону веде не він а його жінка:

„Це поралася так Амата
К війні Латинців підвела,
Сумна була для неї хата
На улиці все і жила,
Жінки з Аматою зеднались
По всьому городу таскались
І підмовляли воювать” ...

Культ матері знаходимо виразно у багатьох творах Шевченка („Наймичка”, „Марія”, „Ой летіли гуси” і др.).

У відношенні до дітей динарець, із властивою йому пошаною до людської гідності, шанує дитячу індивідуальність, бе за діло бо знає, що: „ледачий син то батьків гріх”. Старається вчити дитину уму, розуму, щоб з нього був корисний помічник, який не посоромить батьків та „вчить внука пuzанчика чолом віддавати”, щоб був чемний і знав звичаї. Прогріх дитини проти чести чи звичаю строго осуджує: „іди доню! мені лекше буде („Катерина” — Шевченко). На загал є дуже добрий сім'янин і вважає, що „найкраще добро на світі то братолюбіє” і що „де згода в сімействі там мир і тишина, засливі там люди, блаженна сторона”.

Коли нордієць співає „мені з жінкою не возиться”, а динарець „прости мене моя мила, що ти мене била” то **медитеранець** виявляє свою вдачу в тім, що „за твої очі душуб я віддав”. Він може, кохаючи жінку, боготворити її і за її очі віддати і душу і честь і батьківщину — тип Андрія, сина Тараса Бульби, що каже Польці: „Ти моя вітчизна”. Може із заздрощів бути тираном, кинутися у небезпеку, авантуру, або як інший герой Котляревського, противник Енея Турн:

„Хлистав з нудьги ахтирський мед
К Лависі од любви був в горі
Топив печаль в питейнім морі ...
Коли влюбився чи програвся
То пиншу хлись — судьба поправся!
Веселля в душу і влилось”.

Та сама пристрасна природа медитеранця виявляється і в любові до дітей. То цілує і обдаровує то бе без толку „з кручини”.

Тому і діти з нордійською вдачею бояться батька і знають, що його слово — закон, динарці шанують батька і вважають обов'язком допомогти у старості, а медитеранці кохають батьків, але їх відношення більш як до старших товаришів ніж до наставників.

Тяжко, здається, ліпше виявити відношення **остійця** до жінки ніж то є у пісенці:

„Ой якбиб ти дівчинонько
Була **богатенька**
Взявби тебе за рученьку
Одвів до батенька”.

Для Українця із вдачею остійської раси жінка не є предметом пошани, кохання чи захисту. Аби була богатенька і вела добре господарство. У нього дійсно, як кажуть Німці „ді Лібе комт дурх ден Маген” (любов іде через шлунок). Жінка є один із способів поліпшити і урегулювати домашнє життя, або спосіб і для використання її „впливів” для зовнішних досягнень чи інтриг. „Де чорт не зробить там бабу пішле” можна сказати і про остійця. Тому в його натурі немає почуття обов'язку охороняти жінку, чи шанувати її, чи палко кохати; є лише „кисло-солодка” любов зв'язана із думкою, що жінці „треба купити новий капелюх, аби люди не сказали, що я не маю за що її одягати, щоб бачили, що і я богатенький”.

Остієць любить родину по своєму і завжди старається підпомогти випхатися у люди „рідняку чи крєвняку”. До дітей відноситься теж як до наявного доказу свого добробуту, коли хто прийде то вихваляється „надзвичайними здібностями” своїх діток, каже їм читати віршик або щось заграпти. Виховує головно для показу і науку дає, щоб „вивести в люди” або на „лекший хліб”. Але не раз, коли родина вимагає видатків, каже: „от наплодив на свою голову”.

Ясно, що такий батько не заріже свого сина за честь, славу, Батьківщину, а „віддасть в різницю Москалеві”, тим виконуючи благонадійно свій патріотичний обов'язок до ... чужої, а не своєї держави.

Тому і діти ставляться до батьків із формальною поша-

ною, приписовою ввічливістю, але не слухають, коли не бо-
яться карі і дурять батьків як і коли можуть.

Отже ми бачимо в родиннім житті виразні 4 типи. Звер-
нім увагу на те, що у протилежність войовничості чоловіків
нордійки є спокійні, стримані, підлеглі, але дуже схильні у
всьому допомогати чоловікові самі лишаючися у тіні. Ди-
нарки у протилежність дещо оспалому типу мужчини є дуже
войовничі і здібні до самостійного ведення цілої громади.
Медитеранки і остійки мають більш-менш ту саму вдачу, що
і чоловіки тихсамих груп.

Ці самі елементи переважаючих психічних ознак ми ба-
чимо і в громадськiм житті.

Нордієць є в повній мірі „зоон полетікон” цебто „тва-
рина гуртова”. Вожд, підкомандні, строга ерархія, метикульо-
зна організація, дисципліна і послух — це його засади в гро-
мадськiм житті. Особа зникає і є лише малим колісцятком у
громадськiй, воєнній чи державній машині. Маючи слабо роз-
звинене почуття і розуміння іншої людини він будує громад-
ську організацію, не дбаючи за одиниць. Він є по природі
(бо нордiйська раса належить до номадсько-мисливського
культурного кола) абсолютист, монархіст. Ввесь громадсь-
кий апарат він вважає оруддям для виконання певної ідеї, я-
ку огнем і мечем, спокійний до своїх і чужих втрат, готовий
насаджувати всім іншим. Всяка організація для нього це не
„благодійна установа” а міцна зброя для досягнення лануван-
ня. Ось як говорить Ігор („Слово о Полку Ігоревім”) сво-
йому війську:

„Браття і дружино! луччеж нам порубаними бути ніж по-
лоненими бути. А сядьмо браття на своїх борзих коней, щоб
поглянути на синій Дін. Хочу спис надламати кінець поля
половецького з вами Русичі; хочу голову свою положити або
шоломом налитися із Дону.”

Тому для нордiйця товариш по організації є брат і побра-
тим, якого він боронитиме до загину:

„Що це шумить, що це дзвенить в ранці рано перед
зорями? Це Ігор полки завертає (на поміч брату у
небезпеці), жаль бо йому милого брата Всеволода”.

Вірний товариш, вірний джура це типовий елітет для нор-
дiйського відношення до спільних по зброї чи організації.

Отже в громадськiм житті нордiєць стоїть дуже високо

і він строго розмежовує приязнь до товариша по організації від персонального або родинного зв'язку. Ще раз нагадаю кінець віршу Шевченка „А у теї Катерина хата на помості”. За обман товариша, якого допустилася Катерина, щоб визволити свого любого з неволі, він сам-же рубає їй голову:

„Катерину чорноброву
в полі поховали,
А славнії Запорожці
в степу побратались”..

Отже схема нордійського організаційно-громадського життя це є абсолютний володар-вожд і дружина-військо чи організація чи цех, зложені з товаришів побратимів; цій організованій силі мають коритися сліпо свої і чужі. Розглядаючи далі ознаки духа Нації ми ще повернемося до цього.

Динарець є партикулярист-консерватист і хоч і вважає, що „громада великий чоловік”, але завжди протиставляє цьому „моя хата з краю” і „в своїй хаті своя правда”. У протилежність до нордійської психіки мандрівника-мисливця, він має психіку осілого хлібороба, який розуміє добре необхідність спілки, союзу, громади в цілях оборони або непосильної для одиниці праці. Але ця спілка, громадська організація ніколи не сміє предремінувати над його індивідуальністю чи приватним майном. Високо цінючи індивідуальність, динарець має огиду до колективної власності — „гуртове чортове” — і вважає громаду нераз за „капусту головуату”, завжди бажаючи мати „свій розум”.

Для Українця з переважаючими психічними ознаками динарської раси кожна організація має за мету виконати певне завдання, чи то воєнне, чи то економічне чи культурне: „Повоювали, а тепер треба і гречку сіяти” Для нього є чужим поняття абсолютизму і вождівства; гетьман, чи голова громади чи організації є перший серед рівних, що завершує правильну ієрархію, де кожен є шеф на своїм місці, але не абсолютний володар ... „Одностаїне громада вибрала гетьмана” ... (Шевченко) Динарець має вроджене почуття здорового лібералізму, основанийого на шануванні людини а не юрби. Тому йому по серцю організації корпоративні, брацтва, професійні союзи, кооперація. Його менше цікавить організаційна машина ніж загальна користь від спільної праці в певнім завданню, обороні інтересів чи краю. Він не хо-

че бути лише гвинтиком чи шрубкою в організації, а елементом рівним із іншими і гідним такоїж пошани як і вожд. Тому і для вождя із динарською або динаро-нордійською вдачею природно радитися із громадою у важнім випадку.

„... Не знав-же, на яку ступити
Еней і тяжко горював ...
І миттю кинувсь до громади
Просить собі у неї поради,
Чого собою не вбагне”.

Почуття товариськості і бажання допомоги своєму у біді добре розвинено у динарця (наприклад „Пятизлотник” Коцюбинського), але він строго відрізняє справжню біду від дармоїдства і професійного жебрацтва. За користь громаді шанує („поставили хрест громадою” — Москалева Криниця, Шевченка) за паразитизм осуджує. Динарцю ходить не про мертву дисципліну, в якій затрачується всяка індивідуальна ініціатива, а про доцільний порядок і звязану з ним силу.

„Так вічної пам'яті бувало
У нас в Гетьманщині колись:
Так просто військо шикувало,
Не знавши „стой! не шевелись!” ...
Як грянуть, сотнями ударять,
Перед себе спис наставлять
То мов мітлою все метуть”.

Палка вдача **медитеранця** і його незрівноваженість і революційність відбивається і в його громадській психіці. Кожна тиранія і примус йому незносні. Але як це не дивно, але медитеранці є добрі організатори і їх вміння розуміти добре душу іншої людини і заговорити до неї з одного боку і відгукнутися на красне слово чи високу ідею з другого, дає їм змогу до творення сильних хоч і недовготривалих організацій. Нахил до романтики і таємниці вносить у організації медитеранців елементи конспірації, заговору, урочистих присяг і декорума, при певній чіткій формі. Організації медитеранців не мають нічого спільного з машиною раз заведеною і пущеною в певнім напрямкові. Це іменно те „горіння”, яке запалює других і будить приспаних. Мертва дисципліна нордійців і розважний демократизм динарців тут заміняється закоханістю у вождя і акцію. Медитеранця захоплює не не-

помітна шрубка чи гвинтик в організації, а може і не її безпосереднє призначення чи завдання, а декорум, краса, можливість показатися, вславитися —

„Ой щоб його розпізнати
„Серед всього полку . . . ” (Нар. пісня)

Тому для медитеранців так характерний опис „революційного” війська Латинців, що подає Котляревський:

„Тут думу довгую держали
І всяк компоував свое
„І в голос грімко закричали,
„Що на Латина всяк плює” —

Авторитет царя впав зараз-же, як він не зумів оборонити чести Латинцям:

„Були Латинці дружні люди
І воюватись мали хіть —
Не всі з добра, хто **од причуди,**
Щоб битися, то рад летіть
З гаряча часа, перші три дні
Зносили всяке збіжжя, злидні
І оддавали все на рать . . .
. . . І всіх в мундіри **нарядивши,**
К присязі зараз привели.
На конях сотники финтили,
Хорунжі усики крутили . . .
Урядники з отаманами
Новими **чванились шапками**
І ратник всякий губу дув . . . ”

Я дозволив собі подати стільки цитатів із Котляревського, бо тяжко ліпше віддати душевний стан медитеранців, що взялися до організації спротиву ворогові, що зачепив їх почуття чести.

Це саме ми знаходимо і в думі про козака Сопруна, що:

. . . „Не знав козак, як слави здобути,
Зібрав військо битися з ордою . . .
Ой, та у неділю, рано пораненько,
Той козак Сопрун із ордою стявся
А у понеділок сам в неволю дався” . . .

Видно не все було обмірковано із нордійською розважніс-

тю і динарською обачністю і від захвату і пориву до слави в результаті:

„Мої коні в хана на припоні,
А сам я у хана в неволі”.

Але з наведеного ми бачимо, що Українці з переважаючими первнями медитеранської вдачі вміють запалити юрбу і вести її „в огонь і дощ і небезпеку”. Для них громадська діяльність це порив до високої ідеї, краса ризика за славу, а не метикулярна організованість нордійця чи конкретна доцільність динарця.

Зовсім інше в громадським почуттю бачимо у **остійців**, які з природи є егоїсти і кон'юнктурники. Все, що є оформленість глибокого зміслу є для Українця з переважаючою психікою остійської раси незрозуміле. Виразна нехіть остійця до твердості і рішучості у поступуванню, підозрілість до всякого гасла, що перевищує їх вузький світогляд сьогоднішньої користі, і психіка покірного телятка, що „дві матки ссе” — виразно відбивається і на їх громадських концепціях. Остійцеві байдуже, чи влада в руках тирана, чи обраного або окликаного вождя. Його не обходить **форма** влади і її ідеали: аби було корито. Тому для нього громада чи держава чи організація є лише джерелом власної користі. Він не в стані думати, що його пан і господар годує і дбає за нього, щоб потім „віддати у різницю”. Отже в громадським житті всі його прагнення скермовані на те, аби громада чи організація **допомогала йому**, чи то давши посаду чи пенсію чи допомогу на діток. Його псевдодемократизм виявляється у старности, де всі є рівні пересічності, а все що видається з зрівнаної до одного уровня юрби, всі, що кличуть до чогось вищого, є для нього „мрійники”, „доктринери”, „анархісти”, що не вміють пристосуватися до „реальної політики” і реального використання обставин, хочби для цього і треба було „двох маток ссати”.

В той час, як організація для нордійця є доцільний зв'язаний апарат, для динарця „громада великий чоловік” для медитеранця ідейна спілка — то для остійця є засіб здобути „статки і достатки” і (головна мрія!) бути „директором”. Все одно чого і якої організації, аби „директором”.

Це є тип того „просвіт'янина” або „народного діяча”, який порпається в дрібницях і боготворить „муравлину пра-

цю", надаючи пересічній рутині і шабльону значіння самоціли. Він може (не забуваючи про діток, кривих і рідних) створити пересічну організацію, де на зовні буде панувати „згода в сімействі”, а внутрі будуть іти інтриги „за шмат гнилої ковбаси”. Але його організація не буде мати ні правдиво-ідейного ні широко-громадського змісту. Це буде чи кооператива, з посадами для всіх кривих, чи комітет з метою допомоги певній кліці чи партія, „куди вітер віє”. В цих організаціях сидять остійці у всяких комітетах, завжди „переобтяжені справами” (бо самі не вмюють а бояться конкуренції у розділі роботи) і мають „безконечне число джерел доходів”. (Дух Нашої Давнини).

Отже резюмуючи громадську психіку Українців з тими чи іншими первнями, ми можемо вважати, що **нордієць** є прогресист, організатор широко закроєної ідеологічної акції; **медитеранець** — революціонер, проповідник ідеї, якого більше цікавить сама акція ніж її організація; **динарець** — консерватист і партикулярист, здібний до захисту своєї ідеї і до конкретно потрібних для захисту цієї ідеї організацій; а **остієць** є шаблоніст, угодовець, кон'юнктурист, здібний до служби і організацій дохідних і безідейних.

Тому народня мудрість відріжняє теж ці чотири типи у прислів'ю: „Один любить попа (очевидно як носія ідеї і проводаря — нордієць), другий попадю (певно динарець із його пошаною до господині), третій полову дочку (мабуть медитеранець, що кохає красу і молодість) а четвертий полову наймичку (це вже певно остієць, що завдяки цьому думає підлабузитися до цілої родини з найменшою небезпекою)!”

* * *

Як в громадськім житті, так і у відношенні до **віри**, або **високої ідеї** помічаємо ці самі чотири психічні типи. Нордієць знає прислів'я „на Бога надійся, а і сам не плошай”. Він знає, що ідею слід підперти зброєю і організованістю. Тому для нього ідея не є далека фантазія, а ясне широке завдання, яке він має підперти силою, не надіючися, що „згинуть наші воріженьки, як роса на сонці”. Ідея сама нічого не зробить і Кияни не повірять в Бога і не приймуть християнства, доки князь Володимир не зажене їх списами у Дніпро хреститися. Це психіка нордійця: бог богом, ідея ідеєю, але покорити своєму богові чи своїй ідеї він хоче силою.

Динарець вважає, що „без Бога ні до порога, а з Богом

хоч за море". Тому йому і зрозуміло, що свою віру, свою ідею він мусить боронити і шанувати, бо відчуває, що без Бога, без вищої ідеї, він стає безпомічним і відданим на ласку і неласку ворожих сил і ідей. Динарець дуже кріпкий у вірі батьків і його тяжко переманити у другу віру чи підмовити відмовитися від ідеї освяченої могилами предків.

Медитеранець — той кермується тим, що йому „Бог на душу положить”. Принявши нову ідею чи нову віру, він стає її горячим адептом, неофітом, що готовий пропагувати її на площах і ховатися з нею у катакомбах. Із властивою йому інтуїтивністю, близькою до ініціації, він дійсно легко приймає те, що йому Бог кладе в душу і із властивою йому експансивністю zarazже готовий обдарувати цим „даром Божим” других, запалити їх серця своєю ідеєю і боротися за неї проти всіх, хто хоче цю ідею заперечувати чи зневажати.

Прислів'ям остійця є: „До царя далеко, до Бога високо”; тому не має чого журитися цими абстрактними ідеями, а доки цар далеко, а Бог не бачить, дбає за свої вигоди. Ідейність є чужа остійцеві, а віра для нього це є формальність, шаблон і іноді спосіб „експлоатації мас”. Тому остієць може бути одночасно „і нашої і вашої” віри. Його улюблена тактика уникати ясної відповіді: „не можна не погодитися на думку такого-то, але й думка такого-то має рацію” — навіть тоді коли ці думки чи ідеї є діаметрально протилежні і виключають одна другу.

Остійцю незрозуміло, як можна „за честь, славу, Батьківщину” пожертвувати своїм „положенням, маєтком і вигодами. Тому він завжди надіється, що переможець, бачучи його „каяття” і бажання лояльно співпрацювати, начеби „рятуючи народний добробут” (не ідею!), простить, змилюється і забуде його службу попередньому переможеному панові чи ідеї. Ця наївна віра у те, що „розмякне серце фараона”, часто заводить його в нове рабство, яке зрештою не ображає його гідності, але часто руйнує і його маєток, що вже для нього є драма.

Дуже характеристичним для цих чотирох первнів, заложених у вдачі Українців, є **відношення до придбаного і втраченого майна.**

Здобувши впертою працею чи зброєю майно, **нордієць** хоче закріпити його за собою, поширити і збільшити. Придбання заохочує його до дальших осягів. Не робиться рабом

майна і, як Святослав, не в'яжеться майном, воліючи їсти бити конину в поході і спати на землі, підклавши під голову сі-
дло, а не подушку.

„Імуществом отяженний воїн
Імені сего не достоїн.
Не той славен, хто лічить многія стада,
А хто многих врагів своїх шлет до ада”.

Такі слова вложено в уста Хмельницького в драмі з 17-го віку „Милость Божая, Україну слободившая”. — І далі там-же:

„О желізі печітесь,
Желізо любіте,
Ібо злато потемніє
Без него як блато”.

Так і в колядці з княжого періоду герой вибирає не золоті дари, а меч залізний.

Психіка нордійця це „не ридай, а здобувай”. Тому і втра-
ту майна переносить спокійно і гордо, заціплює зуби і п'я-
туки і готується дорого віддячити напаснику, що забрав у
нього те, що перемоги згромадили.

Динарець працює вперто і вважає працю за святе діло.
Руйнація кожної праці йому огидна. Він не розмахується і
не зазіхає на чуже добро, але доробившись до свого майна,
боронить його до загину: „Що моє, то моє”. Доробившись
до маєтку, динарець не міняє ні свого відношення до інших
ні до себе, хоч трохи і пишається — „хто дбає, той і має”.
Працює далі так само, як і перед придбанням багатства. Втра-
ту майна переносить зрезигновано: „Бог дав і Бог взяв” і
знов береться направляти шкоду і ще з більшою витриваліс-
тю працює далі, може навіть і дещо автоматично.

Медитеранець працює поривами і, як кажуть, „запоєм”.
Систематична праця його нудить, але коли захопиться пра-
цею, то забуває про сон і про їду. Його більш цікавить сама
творчість, ніж прибуток від неї. Тому, доробившись майна,
він за нього не дбає, радий поділитися з іншими, добре погу-
ляти: „оксамитом шляхи стеле і едвабом застеле”. Для ньо-
го майно це є не результати святої праці, бо його більш при-
ваблює життя „аки птиці небесня, що не сіють і не жнуть і
не збирають у житниці”. Тому втрату майна не приймає гли-
боко. Правда — впадає у розп'яку, клене весь світ, але дуже

скоро заспокоюється і захоплюється якоюсь іншою справою чи роботою.

Остієць працює “в урядові години”. Він є апольогет “муравлиної праці” і знає твердо, що „копійка карбованець бебеже”. У протилежність медитеранцю він більше дбає за своє майно ніж за себе і навіть не дозволяє собі нічого, що перевищує укладений бюджет:

... „Дріжав як Каїн за алтин,*)

А також всі його підданці

Носили латані галанці ...

На гроші там не козиряли,

А в кітьки крашанками грали.

Не візьмеш даром й сухаря” ...

Назбиравши посад, допомог, пенсій чи інших джерел прибутку і уладивши своє життя „як у людей”, остієць стає рабом свого майна, мабуть готовий спати на голій дощині, щоб не полсувати перини чи матраців. Ця привязаність до майна у часи лихоліть і “нашествій іноплеменників” нераз його губить, бо він воліє перечекати навалу ворога ніж зрештучувати зі своїх статків і достатків. Збогатившись, зараз же задається і старається триматися як найдалше від „бідних родичів”, а бути лише „в ліпшій товаристві”. Втрату майна приймає драматично, метушливо, кидається просити помочі у громадянства чи у держави, старається врятувати дрібниці. Потім оббиває пороги, щоб дістати яку службу у „сильних мира сего” і досить скоро знов обкладається майном.

Дуже виразно бачимо ознаки різних психічних впад у відношенні до мистецтва.

Нордійцеві подобається зміст, ідея, тема мистецтва, його ідеологічна і героїчна сторона, чи то в музиці, чи то в малюванні, чи в письменстві. Динарець милується у мистецтві як окрасі його життя. Йому по серцю ліричне мистецтво із виразним сюжетом, що викликає душевні емоції. У нас фактично Українці з переважаючим динарським первнем створили все наше таке різнобарвне, але строго архаїчне, консервативне „народне мистецтво”.

*) Дрібна російська монета --- 3 копійки (приблизно 1½ цента) .

Медитеранець найбільше вразливий на чари мистецтва. Його смак і вроджене почуття прекрасного роблять із нього справжнього мистця, який у досконалій формі дає містичний змісл глибокої ідеї. Його мистецтво це не громи Вагнерівських опер, не „садок вишневий коло хати” і вишиваний рушник чи розмальований глечик динарця, а повна космічної таємничости „Тайна Вечеря” Леонардо да Вінчі, або „Софія” у Софійськiм соборі в Києві, або повні ліричного чару наші пісні такі подібні до італійських.

Остієць не відчуває краси і не розуміє мистецтва. Для нього має однакову вартість олеографія з репродукцією якоїсь модної картинки або грамофоновна плита з загально розповсюдженою пісенькою, як і шедевр великого мистця. Але він знає, що мистецтво є ознака „панськості” і тому прикрашає свою хату („як у панів”) жахливими (і дешевими) образами, а діток вчить бездарно грати на пляні (бо це „аристократично”). Прикладне, модне псевдомистецтво цілком задовольняє його про людське око. Мистець-остієць псує смак нашого народу, завжди наслідуючи без запалу і талану „модні течії у мистецтві”.

Можна до безконечности спостерігати вияви у різних українських осібняків тих чи інших предомінуючих расових первнів із відповідною їм вдачею.

Наприклад відношення до війни:

Для нордійця війна це бенкет, свято, на яке він радо летить:

„Військо йде, військо йде
Короговки мають
По переду музиченьки грають”

(Пісня)

Для динарця це лихоліття, руїна, яку треба витримати, а коли це оборона, то і активно підтримати:

„Зажурилась Україна
Що ніде прожити
Витоптала орда кіньми
Маленькі діти” ...

Для медитеранця це авантура, привід до здобуття слави:

„Не в Синопу отамани
Панове молодці,
А у Царград, до султана,
Поїдемо в гості” ...

Для остійця війна є з одного боку лихо, яке порушає спокійний уклад життя а з другого це є джерело прибутків:

„Нехай псякров за нас воює,
А ми приборкаєм село” ...

Звернім увагу для куріозу, як хто краде: нордієць грабує; медитеранець тягне випадково, що під руку попаде; динарець вважає, що красти гріх (пригадую в часи „розкулачування” казав мені один дядько: і я зовсім був здурів; вола взяв з економії); остієць не може не вкрасти щось з громадських грошей, коли думає, що це пройде безкарно.

Ми помічаємо ці самі первні і в таких проявах, як сон і їда. Нордієць спить на лівім боці (атавізм — щоб права рука могла схопити зброю); пізно лягає, бо добре працює у вечорі. Динарець спить на спині (атавізм — стомлене денною працею хлібороба тіло ліпше відпочиває). Він рано лягає і рано встає, бо працює найліпше вранці. Медитеранець спить в незручних позах, часто ниць лицем і навскісь ліжка. Певних годин сну не має. Остієць спить дещо зігнувшись і підобгавши ноги. Рано лягає.

Нахил до тої чи іншої їди є певно теж атавістичний пережиток того життя, яке вели дуже далекі предки осібняка більш-менш приналежного до тої чи другої раси (мисливське, скотарське чи хліборобське життя). Тому нордієць має нахил до смаженого або печеного мяса, риби і міцних напоїв. Динарець до тяжкої зернової і мучної їди (наші преславні галушки, кутя, вареники, пироги, каші), до свинини і сала і до таких напоїв як пиво, мед тощо. Медитеранець любить легку їду: овочі, малі риби, легкі мучні продукти; мало звертає увагу на те, що коли їсть, але має смак і в протилежність динарцю, що каже: „хоч тріски хоч вовна, аби кишка повна”, воліє трохи, але смачно поїсти і запити вином чи кавою. Остієць часто робить з їди цілий культ. Для нього це є дуже поважна справа: „Уміли, серденько, зварити та не вміли подати” — Вживає багато солодкого мучного (славні „легуміни”), запиваючи наливочками і лікерчиками.

Очевидно помісі між цими расами дають і змішані сма-

ки, отже подані ознаки є лише дуже загальні.

Лишаючи аматорам статистичних анкет складання відповідних таблиць для визначення преобладаючих ознак тої чи іншої раси серед свого оточення (як це ми півжартом робили з моїми студентами), я закінчу цей огляд расово-психічних ознак кількома описами душевних нахилів, які подає наш великий філософ Григорій Сковорода.

В своїм „Алфавит або Букварь Мира” він подає ідею, що найгірше лихо для самої людини і для громадянства походить від того, що люди беруться не за своє діло, проти своєї природи, проти нахилів чи „сродности”.

„Не знайдеш такої підлої души ніде, яка-б не була рада хоч сьогодні взійти на найвище звання (посаду) ні трохи не міркуючи про свою сродність”.

Він твердить, що праця згідно вродженому нахилу є насолода:

... Який є солодкий труд, якщо він природний. З яким веселлям жене зайця борзій пес! Яке захоплення, як тільки подано сигнал до ловів! Як услаждається бджола у збиранні меду!”

І навпаки праця проти природних здібностей і нахилів є нещастя. Тому:

„Саме передне крильце (ганок) і двері, що вводять нас у погибель і сама найперша замашка, яка як букварь вчить нас бути супостатами Богу, є така: А — Входити у несродне діло (поставу); Б — Нести обовязок (посаду) противний своїй природі; В — обучатися тому, до чого не є роджений; Г — Приятелювати з тими, з якими не роджений (не споріднений) духово”.

Подаючи „прикмети деяких сродностей”, Сковорода фактично подає ті самі 4 типи, які розглянено вище, а саме:

„Дивись, коли хлопчик зробивши для забавки волове ярмо, накладає його на шенят чи котиків, чи це не є тінь хліборобської души в нім?”

В цьому ми пізнаємо первень душевної владі динарця-хлібороба.

„А якщо (хлопчик) перепоясує себе шаблею, чи це не апетит в нім до воїнства?”

Пізнаємо в тім типі нордійця-войовника.

„Колиж трохлітній отрок самовільно, зі слуху переймає божественні пісні ... любить глядіти на таємничих

образів картини, чи на букви, чи це не виявляє тайну іскри природи, яка родила його і кличе до вправ у богословію?"

В цім типі без труду бачимо мрійника ідеаліста медитеранця.

„Ліпше бути натуральним котом ніж з ослиною природою львом. Гонятися у званні (у посаді, праці) лише за доходами є неложний знак несродности”.

Це дуже підходить до типу остійця, який пнеться прати ролю і у всякій справі думає лише за прибуток: „Ранг (посаду, чин) носити всякий може, але діло дійсно робить той хто природний”..

Тому, коли людина пнеться на високі посади чи береться за діло, яке не сродне йому, то виходить і сміх і гріх:

„Будь вовк кухарем, ведмідь мясником, кінь під верховцем. Сіє діло є чесне. Колиж вовк грає на сопілці, ведмідь танцює, а кінь (як пес) носить поноску то не можна не сміятися. Всяка безвредна неприличність смішить. Але коли вовк став пастухом, ведмідь монахом, а кінь радником, це вже не жарти, а біда. О, якби ми зрозуміли як це шкідливо для громадянства!”

Це казав Скоровода 150 років тому. але чи ми і нині зрозуміли, яке нещастя є, коли остієць говорить про героїзм, медитеранець оре землю, нордієць нидіє у бюрі, а динарець стає палким промовцем.

Та не лише для громадянства, але і для самої людини є тяжко бути у „несроднім” для її вдачі товаристві. у „несроднім” ділі працювати, не мати змоги виявити свої природні здібности:

“Колиж відняти від душі* сродне їй тіло, тоді їй смертна мука. Сія мука позбавляє душу здоровля, розу-

*) В тексті цієї розвідки вжиті місцями вислови “дух” і “душа”—очевидно—не в релігійнім значінню, а в психологічнім, філософічнім та біологічнім. Вислови “дух” і “душа” в українській мові взагалі вживаються в різнородних значіннях. Наприклад, кажеться: „козацький дух”, „неспокійний дух” і т. п. або „оце щира душа” а буває, що закоханий до своєї милої промовляє: „моя душенько”, що — розуміється — не має нічого спільного з релігійними поняттями, а є лиш поетичною метафорою, мовним зворотом. — Редакція).

мій: миру, віднімає відвагу і приводить у розслаблення. Тоді вона нічим не задоволена. Мерзить і станом і місцевістю, де знаходиться. Огидними їй здаються сусіди, несмачні забави, нудні розмови, неприємні стіни світлиці, немилі їй всі домашні, ніч сумна, а день досадний, літом зиму а зимою хвалить літо . . . хотілаб зі старости вернутися у молодість, з молодости у юність, з юности у мужний вік, **хулить нарід свій і свого краю звичаї**, порочить натуру, роптає на Бога і сама на себе гінвається; те одне солодке, що неможливе, те бажане, що минуле, заздрісне те, що далеке. Там лише добре, де її немає і коли її немає”.

* * *

У вище згаданих характеристиках психічних ознак нашого народу я хотів звернути увагу на ту многогранчастість натури Українця, щоб не робилися загальні похвали чи нарікання, що, мовляв, „всі Українці воевничі”, або „всі Українці співучі”, або „всі Українці не здібні до організації” чи „всі Українці лінохи і лежибоки” і т. д. Наш нарід не є зложений з одної раси, не має одну загальну і спільну всім своїм синам вдачу. — І в цим наше багатство.

Вже у билинах княжих часів і у найдавніших піснях і колядках ще з поганських часів ми виразно бачимо ці чотири вдачі. Тому і в билині переробленій Пушкіним на його знану поему „Руслан і Людмила”, виведені чотири лицарі Володимира Красного Сонічка: один Рогдай, войовник смілий, що мечем роздвинув преділи богатих київських піль (завойовник-нордієць). Другий Руслан, що обороняє Київ від Татар (динарець). Третій Ратмир, що поїхав з іншими рятувати Людмилу, але захопився іншими принадами і забув і за неї і за Київ (медитеранець). І четвертий Фарлаф „хвастун надменний”, що інтригами і підстулами хоче здобути Людмилу і ласки князя Володимира (остієць).

Я не претендую на расологічну науковість мого викладу, бо це є діло антропологів, істориків, психологів, а я є філософ і біолог, але звертаю увагу на ці тільки типи, бо це дає змогу легше орієнтуватися у наших людях, їх вдачі, „сродностях”, нахилах — як у праці так і в політичних прагненнях. А це дає змогу легше зрозуміти засади організації, селекції і підбору співпрацьовників та основи єдності національної і перестерігає від механічних і нелогічних „обеднань” в стилі

„лебідь, рак і щука”.

На це я звернув увагу вище і ще повернуся розглядаючи Дух Нації. Вище я говорив і про вплив позитивний чи негативний на розквіт чи упадок нашої державности, коли в провіді Нації опиняються провідники з тими чи іншими психічними ознаками.

Придивившись уважно до історичних циклів, ми бачимо, як нордійці і динарці (або мішанці з цих двох рас) несуть величезні втрати в час війни і нападів ворогів, що нищать в першу чергу провідну еліту. За цим настає звичайно панування остійських елементів. Але, коли завірюха подій продовжується, ворог злий і невблаганий, якого не розжалоблять ні каяття ні „лояльна співпраця”, коли вже і міста не рятує від загибелі — тоді відворотно гине остійська, квола, безпомічна і безборонна юрба угодовців. Тоді виживають ті, що можуть, вміють і хочуть збройно боронитися і нападати. Чи не так було після татарського лихоліття, коли ніякі угоди, ніякі перекинчиства не рятували „татарофілів” („татарських людей”) від ясиру, неволі і нищення? Тоді безпечніше було козакувати ніж пасивно чекати по приповідці „скачи враже, як пан каже”. Іноді стає безпечніше (!) боротися до загину ніж з плачем і підлабужуванням благи милости у невблаганого ворога.

Ми бачимо, що XIX і XX вік були переважно опановані Українцями з великою домішкою остійської вдачі. Це тягнеться і досі ... Але події йдуть; „росте росте тривога на обрії, гуркоче глухо грім”. І вже фактично з 1914 року ми бачимо нове творення „козацтва”, воевничого лицарства, що кладе і свої і ворожі трупи за Україну, не заплутуючися у всяких орієнтаціях, конюнктурах або „реальній політиці”.

І чи не переживаємо ми нині ті часи коли

„Хай горить пограбована хата,
Хай в руїнах лежить Чигирин!
Буде степ Українцеві татом.
За короннее місто яри”.

ВДАЧА І ВІК

Перш ніж перейти до порівняння душі українського народу із духом української нації, я хочу спинитися на ознаках ріжних українських генерацій. Тут теж нераз робиться

помилка в бажанні (щирім чи з метою використання) „об'єднувати” всі українські елементи у якихось фантастичних „Обеднаннях” молодих і старих, страхопудів і відважних, повних молодого завзяття і переляжаних подіями і довголіттям старих.

На ці теми, як і на попередні (характеристики расових первнів), я не раз писав у „Самостійній Думці”, в „Батаві”, в „Українській Дійсности” і навіть видав брошуру „Матеріали до націонал-державництва” (1940 р.). Тому для звязкості, я згадаю тепер лише кілька головних „семиліток” сформованих тими чи другими епохами нашої боротьби і подіями.

Я беру генерації не у статистичнім змислі (30 років), а у біологічнім і такби мовити логічнім: від 1-го року до 7-го — дитина; від 7-го — 14-го підліток (школяр); від 14-го — 21-го — юнак; від 21-го — 28-го — молодь (студентство); від 28-го — 35-го — зрілий вік; 35-го — 42-го — вік мужности і т. д. до старости і дідівства.

Дитина і підліток живуть переважно фізичним життям; за них нормально дбають батьки чи школа. Ростуть, розвиваються і набирають від родинного оточення і школи звичок і понять. Юнаки і молодь живуть переважно почуттями. В цім віці закріплюються душевні вражіння на ціле життя. Зрілий і мужній вік це пора найпродуктивнішої праці, духовних прагнень і формування мудрости і життєвого досвіду. Старший вік це вже витрата придбаних фізичних, душевних і духових запасів; це вже мудрість старости і часто перевага духовости над почуттями.

Коли ми приглянемося до українського суспільства, беручи на увагу вік, то ми природно помітимо нерозважну динамічність молодих поколінь, розважну творчість мужнього віку і консерватизм, а часто й відсталість, закамєнілість старости. Це звичайно є в загальних рисах. Окремі осібники очевидно виходять із загальних рямок. Можуть бути дуже мудрі юнаки і палкі динамічні старі. Може бути дурний юнак, але і дурний дід.

Нагадаю, що вдача, характер є вродженою ознакою, але в різні періоди людського життя домінують спочатку тіло, потім душа, потім дух. Молодь часто „дає серцю волю” і неопановані духом пристрасти не раз „заводять у неволю”. Натомісць розважна старість часто не має необхідної сили і пристрастности, щоб перевести думку в життя.

Кожен виховник знає, що найважнійший період у вихованню дитини це є три перші роки життя. В цей період дитина фактично стає людиною: навчається ходити на ногах і говорити. Тому, коли до трох літ дитина не засвоїть твердо, що можна а що не можна, не буде вихована на твердих засадах добра і зла (за добре — нагорода, за зле — кара), то пізніше, коли вже властиво іде не дресура, а виховання, щепити ці поняття значно тяжче.

Не забуваймо при цьому, що до трох років (до віку, до якого сягають наші спогади бо ми починаємо себе пригадувати, згадувати окремі випадки тощо — приблизно від 3½ — 4-го року життя) дитина живе переважно інстинктовими переживаннями, цебто нею кермують такі величезні космічні сили, якіб зломали і знищили менш гнучкий і більш закостенілий дорослий організм. До того до 3-ох літ душевне тіло дитини тісно зв'язане із душевним тілом матері, про що знає наша народня мудрість: „у дитини головка болить, а у матері серце”.

Отже перші три роки і дальші чотири (до 7-ми років) є період, коли дитина сприймає оточення без власної критичної думки.

Нагадую, що ми не можемо змінити тіла, хіба що лише дати змогу тілу розвиватися здоровіше, нормальніше. Але приповідка каже: „горбатого лише могила виправить”. Так само виховання чи спорт, хоч і можуть розвинути певні тілесні якості (мускули, меткість, зручність) але — очевидно — не зроблять із народженого із задатками бути високим брутнетом, низенького блондина.

Щодо душевних якостей, то і вони є вроджені і творять те, що зве філософ Скоровода „сродности””, цебто природні нахили, характер.

“Єжели ти от природи гидлив і жалослив, медиком бути тобі несродно. Єжели ти горяч і норовист, бути тобі градоначальником неудобно, ібо в званії сем много причин ко вздорам і раздорам находится”.

Тому роля виховання полягає перш за все у розвиткові духа, волі і свідомости. Завдання виховання не є робити отару однакових індивідуумів, а розвинути силу духа, який буде приборкувати негативні душевні риси характеру і розвивати позитивні. „Дух животворить”! — Дух, думка, розум мусять панувати над пристрастями і тілесними інстинктами.

Таксамо і в педагогіці, власне у навчанні, головне завдання не є всіх зробити однаково здібними до всякого діла, а, даючи всім учням загальну освіту, відшукувати ті заховані „сродности”, нахили, вроджені здібности, і творити такі умови, в яких вони найліпше розвивються.

„Один молодчик був моїм учнем. Дитина дійсно роджена до чоловіколюбства і дружби. Роджений все чесно слухати і робити. Але не роджений був бути студентом. Зі здивуванням сожалів я о його остолбенілості. Але як тільки він отрішився до механіки, так раптом всіх здивував своїм розумінням навіть без всякого керівника. Внушав я сіє неперестанно молодцям, щоби іспитували свою природу. Шкода, що завчасно батьки не печатліють сіє у серцях синів своїх. Звідси і буває те, що військову роту веде той хто мусівби сидіти у орхестрі.” — (Сковорода).

На це **плекання індивідуума**, розвиток вроджених здібностей кожної окремої дитини, звертає увагу моя мати С. Ф. Русова у своїх педагогічних творах. Людству потрібні не уніформовані отари (система большевицького виховання), але індивідуальности.

Я спинився на цих засадах виховання, бо вони дуже тісно звязані із моєю головною темою „душа народу і дух нації”. Душу народу, цебто ті расові психічні ознаки з яких складається у певних пропорціях вдача нашого народу, ніяке виховання і ніяка тресура не перероблять, бо це протиприродно. Не можна із тигра зробити корову. Таксамо не можна із Англійця зробити Еспанця, чи із Українця Москаля.

Але дух є гнучкійший ніж тіло і душа і завданням проводу (чи у вихованні у школі, чи у вихованні нації) є піднести дух, а дух вже дасть собі раду із душею і тілом.

У віці двох семиліток 14-21 і 21-28 є дуже сильний і лишається на ціле життя вплив подій, ідей і оточення.

Я не буду розглядати тут одну по другій кожну семилітку від 1880-их років до наших днів, як це робив у інших моїх статтях („Батава”, „Укр. Дійсність”), але зверну увагу лише на деякі приклади і чергування політикофільських і аполітичних семиліток, і на виразний вплив подій і ідей сприйнятих у віці 14-28 років. Цей вплив на загал лишається на ціле життя і лише невелика кількість сильних індивідуальностей може еволюціонувати, сміло відкидаючи застарілі ідеї і творючи нові. Але це є виразні особистости, а не загал.

Розглянемо старшу генерацію, що має нині 63-70 років, себто ту, яка мала в роках 1890-1904 як раз найбільше вразливий на ідеї і події вік 14-21. В ці роки панували головним чином ідеї соціалізму, соціал-демократизму і романтичного революціонізму на Наддніпрянській Україні і радикалізму з нахилом до народництва в рямцях парламентаризму в Галичині. Тодішня боротьба проти царського режиму за демократичний устрій і соціальні реформи дещо занедбувала питання національне і висувала питання української автономії і вільного розвитку української культури, а не питання державности і повної незалежності України. Тодішня провідна верства складалася із інтелігенції, яка любила свій нарід, але була позбавлена войовничого ентузіазму зверненого не на революцію, а на боротьбу українського народу з Москалями. Ми бачимо тепер, якою хибною була ідея, що корінь зла в режимі і що як тільки буде усунений царський режим “братній московський і український нарід” будуть мирно будувати “нашу і вашу свободу”. Це є та генерація, яка в часи відродження нашої державности опинилася в тодішній проводі у 1917 і пізніших роках.

Твердо памятаючи невдачі революції 1905 року, в якій ця генерація або приймала активну ролю, або з молодим запалом допомагала старшій семилітці, вона дбала більше за “досягнення революції” ніж за виразну державно-самостійницьку політику. Народне море інстинктивно хотіло постановлення старих традицій і прагло рішучої боротьби з Москвою. Цілі полки з російської армії українізувалися, творилося спонтанно “вільне козацтво” а провід вважав, що самостійницькі гасла “е ніж в спину російській революції” і чомусь думав, що нарід був несвідомий. Можливо, що нарід не мав тоді тої свідомости, що має тепер, навчений гірким досвідом що таке Москва і “братній російський нарід”, але нарід мав здоровий інстинкт і глибоко десь памятав, що Україна не завше була в оковах і що їй вклонялися й чужі “як на сторожі її слова були мушкети і шаблі”. Але провід Центральної Ради, а пізніше Директорії не міг відіршитися від ідей сприйнятих у найчутливішому віці.

Опинившись на еміграції, ця генерація дала багато здобутків для української науки, і культури, змінивши “меч” який вона забула як тримали славні прадіди велики на “перо”, яким вона вміла орудувати. Цікаво, що поза науковою і культурною працею ця генерація так і не зрозуміла досі своїх “нездійснених химер і неживих ідей” і навіть тепер, коли Європа пережила кілька нових рухів, все стоїть на соціал-демократичних,

соціал-революційних і радикальних переконаннях, уперто спротивлюючися всьому, що зявилося пізніше, як націоналізм, збройна боротьба, відродження де факто козацтва у формі боротьби народу українського проти московського.

Слідуюча за цією “семилітка” (нині має 56-63 роки) є менш виразна, бо її роки 14-21 припадають на більш менш спокійні роки, після революції 1905 року і до війни 1914 року. Це переважно генерація культурної праці і разом із слідуючою (що нині мають 49-56 років) військовиків, які не мали часу створити свій власний світогляд діставши у вир війни. Це переважно ті екскомбатанти, які з самопосвятою несли весь тягар війни 1917-1920-тих років. Їх менше цікавили проблеми ідеологічні ніж сама ідея вільної, соборної України за яку вони клали голови. Поза межами України ці дві “семилітки” творили дуже організовані кадри чи то гетьманців, чи то унеровців і дали значний відсоток наукових і культурних працівників. Певне число осіб цих “семиліток” сприйняло ідеї націоналізму, не так по його суті, як тому, що цей рух був продовженням тої збройної боротьби, яку вони провадили. Але на загал ці генерації мало сприймали революційність націоналізму. В Совегах це большевико-фільська генерація бо вона досі живе ідеями пробойового комунізму.

Цікавою є “семилітка” тих що мають нині 35-42 і молодші представники семилітки що має нині 42-49 років. Це є та генерація, яка свідомо, але пасивно пережила все лихоліття війни 1914 року, революції 1917 років і війни за незалежність проти Москви і Польщі у роках 1917-1921. Тоді це були діти, підлітки між 7 і 14 роками, які вже розуміли страхіття які їх оточували, відчували втрату батьків, майна і часто повної переміни цілого укладу життя. Але вони несли весь цей тягар катастрофічних подій пасивно, не приймаючи у всьому цьому активної участі, але добре відчуваючи всі страждання. Це є виразно аполітична генерація, яка хоче лише спокійно улаштуватися, створити свою кар'єру і яка ставиться байдуже а то і з виразною нехітю до політики, важаючи несвідомо її за причину пережитих у молодім віці нещастя.

Протилежною є наступна генерація, яка пережила несвідомо, будучи ще цілком у діточім віці всі події 1914—1921 років. Вона була вихована серед розмов про боротьбу і героїство попередних старших генерацій і вирости у будьких, але більш-менш спокійних відносинах прагла нових ідей боротьби і акції. Ця генерація і наступна за нею дала ту нашу

націоналістичну революційну молодь (особливо Галичини, яка не пережила революції 1905 року) яка сміло і жертвенно несла і несе на вітар Батьківщини своє життя. Наймолодші з тієї генерації впірнули у акцію і у вир боротьби в таким молодім віці, що не могли ще переняти, такби мовити, теорію націоналізму. Їх захопила сама акція боротьби за Україну. Цікаво, що ця молодь, може і несвідома того, творить те нове козацтво, новий лицарський елемент, якого так бракувало розложеному ідеями соціалізму ХІХ століття і його матеріалізмом суспільству генерацій роджених у 80-их рр. м. ст.

Я навів цю може й не повну і приблизну класифікацію нашого суспільства по віковим групам лише для повности розгляду душі українського народу. Вік і вдача розуміється, мають теж значіння у нахилах до тих чи інших політичних ідей і концепцій і тому і тут ми повинні бути дуже обережними у загальних осуджуваннях „застарілих ідей” старого громадянства і „фантазій” молоді.

Розуміється, дана мною схема є лише схема і ми часто бачимо „старих” з „молодим серцем”, що жадібно переймають нові ідеї і повні динаміки у їх переведенні а „закостенілих” у партійних формулах молодих.

Я нарочно вжив термін „молоде серце”, бо це показує, що і ці групи по віку належать більше до явищ душевних ніж до духових, до яких я і перейду у наступних розділах. Але вивчення виявів душі українського народу булоби неповне, якби ми не звернули уваги на те, як душа нашого народу виявлялася у народнім мистецті і творах нашої літератури.

Душа українського народу в його творах

Я вже згадував, що в людськiм організмі, з яким я порівнюю і організм нації, є тіло, душа, дух і свідоме „Я”. (Зверну мимоходом увагу, що в Англіїців сильно розвинене почуття гідности свого власного і національного „Я”, яке вони навіть пишуть „I”, з великої букви). Тіло людини, такби мовити, найбільш „тверда”, „зкостеніла” частина, яку ми не можемо змінити, хиба що гімнастикою чи спортом розвинути деякі мускули, вправність, тощо. Душа, близько звязана з тілом (коли душа розлучається з тілом - людина вмирає) теж мало підлягає змінам на протязі індивідуального життя. Я вже згадував вроджені „сродности” цебто нахили і характер, який проявляється з дитячих років до смерти і може бути лише опанований духом, чи наслідками виховання. Дух, такби

мовити, значно плястичніший і звязаний не з тілом а з душею.

Тесаме ми бачимо і в народі і в нації. Тіло нашого народу, вивчене антропологами, виявляє досить виразні расові признаки тих рас, з яких у певних пропорціях воно складається. Душевні ознаки (психічні), владу цих расових елементів ми розглянули вище. Як тіло, так і душа, на протязі тисяч років є майже незмінні. Зміна їх показує домішку іншого народу. І коли нарід втрачає все те, що виявляє його психіку, його душу, то він перестає бути сам собою, зникає, вмирає, стає іншим народом. Душа народу, яка виявляється у його вдачі, домашнім побуті, звичаях, архітектурі, мистецтві: танцях, музиці, вишиваних прикрасах одержі і домашнього білля, орнаментальних прикрасах стін хати, меблів, посудини, різблених прикрас по дереву і т. і. а також і у мові, яка особливо характерна для того чи іншого народу, — є незмінна з прадавних часів.

У своїм творі „Формація української нації” проф. Щербаківський починає з палеолітичної доби, рештки якої ми знаходимо в Києві (на Лукянівці). Але він вважає, що субстрат нашого народу (зложеного на загаль з рас: переднеазійської, динарської, нордійської, середземноморської і алтайської, як було згадано) сформувався головним чином в часи неоліту, виразним зразком якого служить Трипільська культура коло Києва. Порівнюючи посудини тої доби (кілька тисяч років до нашої історії) по викопкам археологів, із сучасними народними гончарськими виробами, нас вражає подібність форми і орнаменту. Таксамо будова української народної хати заховала свою форму і стиль теж з неолітичних часів. На жаль, ми не маємо зразків вишивок із тих прадавних часів, бо вони не могли заховатися на протязі тисячеліть, але прекрасні і подекуди повні глибокого містичного зміслу писанки (здебільшого сенс їх втрачений і нам не зрозумілий) мають в основі тісамі орнаментальні елементи, що і у найдавніші часи. Наші найдревніші пісні ще поганських часів, як наприклад деякі веснянки, купальські, весільні пісні, деякі колядки і ті, що звязані із хліборобством, майже без змін дійшли до нас. Щодо мови, то на думку проф. Щербаківського наша мова праукраїнська або праславянська (що є тесаме) заховалася теж сливе з часів неоліту і наш славний професор нераз казав мені пів-жартом, що він би міг так-сяк розмовитися у селищі неолітичної доби на Україні.

Отже ми можемо твердити, що народне мистецтво (яке ні в якому разі не слід плутати з національним мистецтвом, про що буде далі) є надзвичайно консервативне.

Коли ми приглянемося до нашого **керамичного майстерства** і його мистецької орнаменталістики, ми помітимо, що незважаючи на велике багатство форм орнаменталістичні основи є майже ті самі, що були в часи неоліту. Я сам виріс у Чернігівщині і наше село Олешня було не так хліборобське як гончарське. Ще мій батько і проф. Вовк звертали мою увагу на прадавню форму наших мисок, глечиків, кувшинів, макитр і др. посудин. Цікаво, що і поливи заховували архаїчні рецепти (оливо, свинець, марганець). У нас посуд не був мальований різними орнаментами, в той час як Глухівські (теж Чернігівщина) мали і дуже багатий малюнок теж дуже архаїчного зразку. Мій дід збудував для селян керамичну школу із зразковими горнами для опалу, де вчили новим формам і різним паливам.

Але ці нововведення мало що змінили відвічні форми і способи опалу і полив. Зазначу на цьому зразку, що як в тілі людини душа має вплив і на дух, так і в народній творчості, елементи душі народу мають сильний вплив на національне мистецтво, що прекрасно схарактеризував у своїм вірші „Слуцькі ткачихи” білоруський поет і художник Богданович. Він описує дівчат взятих з рідних піль до панських майстерень славнозвісних національних Слуцьких тканин, які влітають рідний орнамент до закордонних зразків, надаючи їм тим самим національний характер: „І тче, забувшись, рука замість персидського узору, цвіток рідимий василька . . .”

Звертаю увагу на цей вірш, бо він дає нам ключ для зрозуміння утворення національного мистецтва, яке адаптує і

Будова і прикрашення народної хати належить теж до вряду душі народу, бо що як не житло і не стиль помешкання відбиває вдачу господаря. Тому від Кубані і до Тиси і навіть за морями, куди досягала українська колонізація, хата лишалася незмінною, доки її не замінював стиль новітніх будов. Незалежно від матеріялу (дерево, глина, мазанки, рублені). основний тип має: сіни і одну або дві кімнати обабіч сіней, перекриття даху чотиросхильне (у протилежність московському дво-схильному); всі хати білять і з середини і з надво-

ру, чому наша хата у протилежність московській є дуже чи-ста; ліворуч від входу піч і в лівім куті ліжко, в правім перед-нім куті стіл і дві лавки при стінах, в правім переднім куті о-образи „боги”, а в правім куті заднім мисник на стіні і часто скриня внизу. Круг вікон і на стінах печи звичайно флоре-альний (ростинний) малюнок: деревце, або стилізовані кві-ти (лінії орнаменту ніколи не пересікаються). Деревце є над-звичайно архаїчний мотив, на думку пр. Щербаківського ще з праісторичної доби. Сволоки під стелею, звичайно помере-жані дуже характерним узором, який досягає найбільш ріж-номанітних форм у гуцульських деревляних виробах. Згада-ємо також характерну для центральної України шестикутню форму вікон, яка дуже гармонійно повторює контур самої ха-ти. Рами вікон, як також і ярма часто бувають „помережа-ні” геометричним орнаментом.

Цікаво, що наш нарід із вродженим йому смаком ніколи не плутає взори ріжних матеріалів і орнамент керамичний не є той самий, що орнамент на дереві. Цю помилку робили де-які наші архитекти у ХХ віці, які у пошукуванні національ-ного стилю переносили на камінь чи муровані будинки стиль деревляних.

Кожен знає і справедливо гордиться надзвичайною ріж-номанітністю, багатством і вміло добраними барвами наших **вишивок**. Це є чи не та форма мистецтва, яку вважають за ознаку української народности і на жаль часто за нею забу-вають цілком про існування національного українського мис-тецтва. Вишита сорочка часто буває всім, що наші молороз-винені національно люди вважають за альфу і омегу україн-ськості. Крім вишивок дуже характерними є і українські **тканини**: народні плахти і національні килими. Ткацьке май-стерство особливо розвинулося в часи українсько-литовсько-го і козацького періоду і було нарівні із західно-європейсь-кими зразками. В них душа народу і дух нації виявляють на-ше справжнє національне мистецтво, яке засвоївши тодішні загально-європейські стилі створило з них суто українські ки-лими і ткани одежі.

Слід також добре відріжнити **народний одяг і національ-ний**. Народний одяг, хоч і ріжний серед ріжних галузів нашо-го народу, є також дуже консервативний. Мене дуже здиву-вало, коли в музеї у Коринті (Греція) серед статуеток доби яких 500 років до Різдва Христового, я побачив типові гу-

цувльські або галицькі фігурки в кожушинках і постолах. Пізніше проф. Щербаківський пояснив мені, що вже у ті далекі часи з України ходили, як тепер на прощі до монастирів чи до Єрусалиму, наші люди поклонятися богині землі Деметрі.

Національний костюм завжди більш менш наслідував загально-європейським модам, вносячи в них своєрідний національний елемент, що ми бачимо як на портретах старих часів так і в описах тодішніх свят чи прийнят. Ми не можемо говорити про народну уніформу наших військових часів козаччини і часів боротьби з Москалями в наші часи, але навіть захистного кольору однострій мав національні ознаки.

Те саме ми подибуємо і в **музиці**. Архаїчні народні дуди, трембіти, сопілки і бубни і поруч з ними досконалі національні інструменти як бандура, торбан, ліра і очевидно загально-європейська скрипка, челі, цимбали і гуслі.

Наша **народня пісня** справедливо рахується найбогатшою в світі і в ній особливо виразно ми бачимо різницю між душею народу і духом нації.

Панівна форма української народної пісні це двовіршова строфа, що відповідає 4 чи 8-ми-тактовому музичному періоду (Ф. Колесса). Це є наші переважно ліричні пісні, які виявляють дуже добре душевні емоції. Думи козацькі, які виявляють дух нашої нації, мають вільну ритмику, не звязану жадним тактом рецитацію. Їх мій незабутний вчитель з гімназії М. Ревуцький навчив нас розуміти, як лірико-епічні, героїчні твори нашої нації.

Порівняємо пісню народню „Ой, за гаєм гаєм” або „Ой, ти дівчино горда та пишна”, що виявляють або веселі емоції (душевні) або сентиментальні, що впливають співзвучно і на емоції слухача, із думою про „Бурю на Чорному морі”, що виявляє виразне духове наставлення до певної моральної теми і впливає не на емоції а на духові переживання слухача, і ми зрозуміємо різницю між душевною народною піснею і виявом духа нації.

Коли ми розглянемо нашу **літературу**, то і в ній ми побачимо цю саму різницю між тою її формою, що шукала народної душі або давала психологічні описи все одно чи то селянства, чи то робітництва, чи то інтелігенції, і тою, що стреміла підняти, оформити, надхнути тіло і душу українського народу духом Нації.

Про нашу стару літературу я говоритиму у розділах „Ду-

хова спадщина", а тепер дещо спинюся на тій літературі, що є характерною для XIX-го століття, яка в повнім унісоні із характерним для минулого віку напрямком шукання, вивчення і збудження душі українського народу, відіграла свою значну роль у збудженні української народної окремішности.

Звичайно прийнято вважати Котляревського за творця нової доби української літератури, бо він став писати не „книжною", а „живою" українською мовою. Але по змісту, особливо „Енеїди", він належить до останніх співців козацької епохи. Але його безсмертна „Наталка Полтавка" виявляє характерні ознаки народолюбного гуманізму із певним сентименталізмом, такі питомі нашій літературі до-Шевченківського періоду (приблизно до 1830-их років). Далі до цього додається більш-менш реалістичний тил побутового роману і театру, а також і поезії виразно народницько-селянського типу. Це і не диво, бо шукаючи душу народу, наші літератори малювали село, бо в селянстві найбільше заховалася душа українського народу незросійщена містом, яке переважно було опановане московською або польською культурою чи псевдокультурою. Розуміється, до чисто побутових описів додавалися і модні тоді романтичні елементи, які знаходимо і у ранніх творах Шевченка (наприклад „Причинна"). Виразним представником цього напрямку української літератури, що оспівувала „покривджений нарід", давала прекрасні побутові малюнки і добре виявляла психічну вдачу переважно динарського расового складника нашого народу, є Квітка-Основьяненко з його „Марусею", „Оксаною" і „Сватанням на Гончарівці".

Шевченко, про якого докладно скажу при аналізі Духа Нації, зробив перелом в українській літературі XIX-го віку і дав новий напрямок багатьом письменникам (Вербицький, Чубінський і др). Йому часто протиставляють Куліша, який мав свої заслуги особливо у повістях і перекладах, як і у виробі української мови, але не мав того містичного духового розмаху і надзвичайної амплітуди творчости автора „вставайте, кайдани порвіте". Типовими побутовцями 60-их років є Александрів, автор „Не ходи Грицю тай на вечорниці". Пізніше Нечуй-Левицький дає психічні, дуже реалістичні аналізи на виразнім побутовім тлі, таксамо Мирний оспівує „покривджений люд", даючи психологічну аналізу дуже реалістично змальованим типам.

В бік соціальних і соціологічних проблем, пануючих тоді в Західній Європі, скермував нашу літературу Драгоманів і вже у М. Старицького ми бачимо модний тоді клич „Поетом можеш ти не бути, та громадянином повинен бути”. Від тоді і український театр прийняв форми, які і досі панують серед національно несвідомих елементів, які хочуть лише емоцій української душі, виявленої у народних костюмах і народних піснях. Про те він мав у ті часи велике політичне значіння, показуючи наперекір московському твердженню, що „України не було, нет і бить не может”, що душа народу жива і вже пробуджується.

Найбільшого вияву українська душа знаходить у творах Самійленка, Коцюбінського, Стефаника і завершується Олесею.

Доба ХХ-го віку виявляє дещо хаотичну боротьбу „нових” форм і тенденцій, що виявилися у критиці і нападках на „побутовщину”, у Винниченківських соціально-сексуальних проблемах, у комічній „футуризмі Семенка”, у нових формах Вороного естетичного декаденсу з його „мистецтвом для мистецтва” і др. Переглядаючи часи перед війною 1914 року, перегортаючи сторінки тодішнього журналу „Українська Хата”, назва якого дуже мало відповідала його змісту, ми бачимо тяжкий період колотнечі, коли дух старався вирвати Націю із лабет душі і тому гнав від себе „народню душу” ХІХ-го століття і шукав втілення у ще несформовану ним Націю.

І Україна ввійшла у залізний бездушний і безчоловічний ХХ-ий вік в тім стані, який пророкував Шевченко: „Присплять лукаві і в огні її окрадену збудять”.

Окрадена зі своїх духових національних традицій, із пробудженою народною душею, але зі ще невітленим духом Нації, Україна програла першу війну.

ДУХОВА СПАДЩИНА

Ясно що і у тварин і у людини знаходимо почуття і їх вияви: пес в гніві гарчить чи гавкає, людина в гніві лається, лізе битися, пес радіє і усміхається господарю, людина теж виявляє усміхом радість. Але даремно будем шукати, навіть у нашого близького приятеля пса, **свідомости і розуму**. Це вже є обсяг духа, а дух має лише людина.

Даремно ми будем порівнювати, дуже досконалий зреш-

тою, мозок малпи і мозок людини. Лише людський мозок є тим апаратом, що може приймати ідеї. Вже трилітня дитина догадається, що можна присунути стілець до шафи, вилізти на нього і взяти яблуко, яке за високо лежить щоб досягти його рукою. Ні пес ні малпа цього не „додумуються” зробити; будуть скакати, тягнутися до за високо уміщеної їди, але звязати ідею стільця з ідеєю яблука — не можуть. Навіть надзвичайно скомпліковані інстинкти (наприклад у пчіл, у деяких ос, у птахів і других) не залежуть від свідомости тої чи другої тварини. Можна сказати, що дух є десь поза їх тілом і „Отець Небесний поїть і годує їх”. Є жучок довгоносик, який з березового листочку робить „хатку”, скручуючи листок у конус; при цім він рішає задачу для якої потрібно знання вищої математики по формулі, яку винайшли вчені здається лише у XVIII столітті. Ні, він робить це інстиктивно, відрухово, а цю складну задачу, цю формулу кривої лінії, яку він вигризає, щоб скрутити листок у конус знає Вища Мудрість, яка ним кермує.

За тварину **думає** або вищий розум людини у випадку свійських тварин, яких можна вивчити, витресувати, або Вищий Розум без якого і птиця не впаде. Не даром кажуть, що як зайця довго бити то він навчиться сірники запалювати.

На жаль, здається і людство треба „довго бити” війнами, революціями, голодом і другими карами, щоб воно зрозуміло своє справжнє призначення. З людьми це тяжче бо у протилежність тваринам вони мають і дух і свободну волю. Тварина кориться інстинктам і тресуванню. Людина є вільна і може коритися злу, або Волі Божій.

Таким чином людина належить тілом до мінерального царства, душею до живої природи, а духом до царства ідей. Цебто духом звязана з вищими „надприродними” процесами і явищами, з тим світом ідей вічних про які сказано: „Небо і земля перейдуть, але слова Мої не перейдуть” (Марк. 13, 31).

Тому наш великий вчений Гр. Сковорода всю свою науку скермовує на пізнання цієї Вищої Людини в нас і кличе: „пізнай себе”. Мало, каже він, відміряти дім і вивчити його пропорції, але це не дасть нам зрозуміти чи дім є вертеп розбійників чи ангельська оселя.

Так і в Нації. Мало вивчити її „дім” — географію. підсоння, геологію. Мало вивчити нарід, який цю територію населює, обробляє землю, продукує певні богацтва, творить

своє питоме його вдачі мистецтво. Важко зрозуміти той Дух, що „животворить”, кермує, дає ідеї державности і веде Націю по призначеному їй Богом шляху. Ми вже вирости із стану душевних емоцій, коли:

„Виведу націю на роздоріжжя
Попхенькаю над нею,
Пограю на лірі, —
Може подивуються такій горячій вірі
Інші народи з моцею своєю . . .
Лише не треба, на Бога не треба
Щоб вона повставала, вбивала! . . .”

(Ю. Липа)

Отже порівнюючи Націю з людським організмом, яким кермує дух, а не почуття, нам стане зрозумілим, що нарід може жити, розвиватися, поліпшувати умови свого побуту, виявляти свою психіку (душу) у своїм мистецтві, але не створить Нації доки не буде готовим переняти той дух, який може зразу із народу зробити державу-націю.

У нас часто плутають ці поняття: нарід і нація так саме як не завжди виразно відрізняють душу і дух.

Порівнюючи різні держави і народи ми часто бачимо, що поняття нації і народу не є те саме. Наприклад ми не можемо говорити про „Американський нарід” бо Злучені Держави складаються з великої кількості народів, які прибули на протязі останніх трох-чотирох віків з Європи. Але ми можемо говорити про Державу U. S. A. і на наших очах твориться дух американської Нації відмінний від того, який є у кожного з її народів. Так само ми ще не можемо говорити про Африканську Націю, але лише про народи які її заселяють (Зулуси, Кафри, Бедуїни, Сомалійці, Абісинці і інші). Але ми можемо сказати „дух Європейської культури” але ніяк не „душа Європейської культури”.

Нація може включати в себе елементи одного народу, але і багатьох об'єднаних одним духом. Наприклад японська нація (не імперія) складається з одного народу, англійська нація з кількох (Шотландці, Англо-Сакси), французька з кількох народів (Бретонці, Норманці, Баски, Провансальці . . .). Коли ознакою народу є його мова то нація може мати іншу мову ніж складаючі її народи (Американська Нація, Бельгійська На-

гія) чи навіть кілька мов (Швайцарська Нація має мови французьку, німецьку і італійську).

Поняття Нації не завжди покривається і з поняттям держави (наприклад жидівська нація). Її ознаки є з порядку ідеологічного, культурного і в залежності від того, чи вона має більш або менш розвинене „Я”, вона стає або провідною або другорядною нацією, або накидає свій дух, свою культуру і цивілізацію іншим, або навпаки переймає дух від провідних націй.

На протязі знаної нам історії людства ми бачимо ряд періодів-культур, що тривали приблизно по 2,000 років і носили назву провідної в ті часи нації (древне-індійська, древне-перситська, єгипетська, греко-римська, германська, славянська — на межі двох останніх живемо ми нині — і американська, яка лише починає розвиватися) *). Очевидно, що різької межі між цими культурними епохами ми не можемо провести, бо вони входять одна в другу, досягають розквіту, даючи людству нові імпульси або поняття чи ідеї (так грецька культура дала логіку і поняття краси внутрішньої і зовнішньої; римська дала поняття права; германська, включаючи і англо-саксонський світ, мала дати поняття „Я”; наша українсько-славянська має дати мудрість і духовість і т. д.).

Я вже казав, як важно нам, Українцям, зрозуміти призначення України як провідної нації у періоді славянським. Всі „панславянські” ідеї Москви з її гаслом „славянські ручьви солються в руском морі”, впровадити систему, при якій „від Молдавіна аж до Фіна на всіх язиках все мовчить” і теперішнім нестримним бажанні знищити все духове, все що є в людині „образ і подобіє Боже” і замість глибокої мудрости християнства, огнем і мечем насадити — в першу чергу Славянам — „віру” в Маркса, Леніна і Сталіна — все це є протилежне призначенню „славянсько-українському” періоду і неминуче заведе людство до страшних катастроф.

Німеччина пішла хибним шляхом і замість дати ідею „Ichheit” — високої індивідуальної гідности взялася до творення казарми і рабства, захопившись комуністично-московською системою. Гітлер думав, що він „на панщину весь світ

*) Можливо, що історики дещо інакше ділять культурно-історичні епохи, але говорючи про „дух”, я беру цей поділ за літературу духознавською.

погонить", але ми бачили, як збочіння на чужі манівці привело Німеччину до небувалої катастрофи і дало перемогу Англо-Саксонцям, у яких поняття „Я" більш розвинене.

Цей приклад упадку німецької нації мусить нас дечому навчити. Дати нам імпульс до серйозного вивчення Духа української нації, що нам дасть і зрозуміння її призначення, аби ми не йшли на манівці, а зрозуміли нарешті, „хто ми, яких батьків діти, ким, за що закуті?"

Душа народу часто виявляється у стихійних рухах, коли збуджений нарід інстинктивно згадує „прадідів великих" і рве кайнади. Дух виявляється у традиції, у відвічних гаслах, що коротко і ясно окреслюють призначення нації, ту духову спадщину, яка закріплює традицію минулого і дає дороговказ на будуччину.

ДУХ МЕЧА І ДУХ ПЛУГА

Студіюючи той чи інший нарід чи націю у їх душевних і духових виявах, слід звернути увагу не лише на расові ознаки, з яких даний нарід складається, але й на приналежність до того чи другого так званого **культурного кола** (цикля). Культурний круг, або ряд душевних і духових прикмет, що обумовлюють не лише вдачу але і прагнення і поняття про те що є добре і зле, скермовують націю чи то до динамічності чи то до седентарності, до мирної праці чи до войовничості, є весь той комплекс, що з прадавних часів вкорінився в тім чи іншим народі.

Розрізняють такі головні культурні кола: хліборобський осілий, скотарський мандрівний і мисливсько-кочовий.

Порівняємо, як найбільш протилежні, душевно-духові комплекси, які виробляються шляхом самоосвоєння і пристосування до умов життя у осілого хлібороба і мандрівника мисливця *).

Хлібороб має за осідок переважно степові або лісо-степові смуги. Схема його житла це землянка, а пізніше чотири стіни вкриті чотири-скатним дахом, переважно солом'яним. Одяг є переважно зроблена з рстинних матеріалів (льон,

*) У наступних описах ми знайдемо багато спільного із вище наведеними характеристиками раси динарської (хліборобської) і нордійської (мисливсько-войовничої).

конопля). Глина, як матеріал будівельний і для посуду має велику перевагу над деревом і металем. Їда очевидно є переважно ростинного походження і то зернового. Спосіб здобування їди-харчів — обробка поля, города, плекання деяких тварин (бики, корови, свині, кури) — звязаний із порами року; отже і праця є строго пристосована до різних пір року. В звязку з цим робляться запаси їди-харчів на непродуктивний сезон — зиму. „Запас біди не чинить і їсти не просить”.

Хлібороб є партикулярист в праці; працює в першу чергу для себе і своєї родини. Хліборобська одиниця це є хутір, обійстя, фарма. Його засадою є пошана приватної власності, своєї і чужої, а одночасно і шанування людини як такої..

Плекаючи свійських тварин, хлібороб любить їх, дбає, щоб їм було що їсти, щоб вони не мучилися, і дає їм свою працю і симпатію. Характерними є наші українські Різдвяні хліборобські звичаї, коли у Свят Вечір господар дає скотині ліпшу їду-поживу і запрошує до святкового столу різні сили природи: вітер, мороз тощо, в той час, як господиня порядкує в хаті.

Типовим для хлібороба є пошана до жінки і культ матері. Господиня-мати є головна особа у сім'ї. Родинні традиції грають дуже значну роль.

Отже весь уклад життя хлібороба виробляє вдачу спокійну, розважну, дух миролюбний, нехить спричинити страждання як тваринам, так і іншим людям. Будучи партикуляристом, хлібороб має нахил до здорового демократизму і обраного голови із владою, обмеженою радою.

Цікаву дрібницю підмічає проф. Щербаківський у собі розминатися при стрічі: на право, чи на ліво. Типовим запрягом для хліборобського культурного круга є пара волів. В борозні іде сильніший віл і, закінчивши борозну, плуг і весь запряг природно повертається вліво. Мандрівник (скотар або мисливець) іде верхи на коні. Запряг мандрівника це один кінь в оглоблях (або „тройка”, коли є ще два коні по боках). Верховець тримає в правій руці зброю а в лівій вуздечку і, потягнувши за неї, він повертає коня в право. Звідсі спосіб розминатися в право чи в ліво.

Я навів це спостереження як зразок того, як міцно тримаються атавістичні, ставші майже інстинктовними, звички унаслідувані від прадавних предків, які належали до хліборобського або мандрівного культурного кругу. Українсько-

му, румунському, австрійському селянинови було дуже тяжко звикнути до накиненого Німцями способу розминатися в право. Тепер, очевидно, кінь і воли майже зійшли зі сцени, але звичай розминатися автом праворуч чи ліворуч, їзда поїздів і трамваїв в ріжних країнах несвідомо була та чи інша в залежності від того, чи звичаї народу походили з хліборобського чи з мандрівного культурного кругу далеких предків.

Мисливець-мандрівник більш звязаний із лісовою смугою, де він кочує зі своїм племенем у погоні за дичиною. Схема його житла це гостроверхий курінь (шатро) з дерева або звірячих шкір, а пізніше хата з гостроверхим дво-скатним дахом. Одежа переважно зі шкір тварин, ременю. Будівельний матеріал є переважно дерево. Посуд має бути металевий або глиняний, але зручний до походу; тому його є мало, а їда-пожива (тваринного походження) переважно не вариться, а їсться смаженою. (Згадаємо англійські „ростбіфи”). Спосіб здобування їди є полювання, мисливство, де всі здібності людини скермовуються на те, щоб перемогти, перехитрити, замучити і вбити дичину. Для прадавного мисливця сезони року не грали такої ролі, як для хлібороба, бо він не робив запасу, не маючи змоги консервувати і тягати за собою забиту тварину чи впійману рибу. Тому мисливський тип не має і почуття приватної власности; упольована спільними зусиллями дичина є власністю племені.

Таксамо і у відношенні до інших людей в такого племені немає пошани. Це є або конкуренти, або теж здобич, яку можна пограбувати.

В сталім руху, весь час в поході, жінка не є господинею, а лише підрядною помічницею сильніших фізичко мушчин. Тому головою племені є вожд, найсильніший і найспритніший в мисливстві чи в бою і він має абсолютну владу над всіма членами племені або роду.

Отже мисливський культурний круг створює дух сміливости, хитрости, жорстокости, вміння швидко орієнтуватися, нападати. Не чекати, що дасть доля, а творити самому свою долю.

Не спиняючися на культурнім крузі мандрівників, скотарів, пастухів, я зазначу відразу, що в українськім народі є міцно злютовані ці два типи: войовника-мисливця і продуцен-

та-хлібороба, тип динамічного козака і пасивного гречкосія.

Плуг і меч *) є споконвічними символами нашого народу: хлібороба і войовника. Земля і залізо **) є відвічним символом нашої державности.

І ці два типи душевної вдачі, два типи духовости — „дух плуга” і „дух меча” — ми бачимо на протязі цілої нашої історії. І як в плузі головне є залізо лемеша, а в мечі є криця лева, так і в нації головними елементами є продуцент і войовник. А те, що є між ними, всі окраси гарди і держальця меча, всі додатки до плуга, є елементами другорядними. Нині вже кожен знає, що лише в тіні меча войовника може спокійно орати землю плуг продуцента-хлібороба.

На жаль, це цілком забула і не прийняла на увагу та українська генерація, що в перших двох десятиліттях ХХ-го століття стояла в проводі Нації. В результаті маємо нові могили героїв від Крут до Бродів, а хлібороб Українець не за своїм власним плугом, а сам „під московським караулом у ярмі”, творить цінности для ворожої нації.

Але тепер „знов на Богдановій Дідизні гудуть історії вітри”; „нові і сильні покоління готуються на зрив новий” і тому нам так необхідно розшукати в нашій духовій спадщині ті традиційні основи, традиційні гасла, що вели нас до перемоги.

ТИП ЛИЦАРЯ В „СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ”

Як надзвичайно низько впало всяке розуміння Духа Нації і національної традиції, як цілком затрачено саме поняття про те, що є традицією справжньої провідної української верстви, видно із критики видання „Слова о Полку Ігоревім” в переспіві Мирного, яку ми знаходимо на сторінках українського літературно-мистецького журналу „Українська Хата” в однім з чисел 1913 чи 1914-го року (якраз перед першою світовою війною).

Автор замітки Сріблянський (Микита Шаповал) з сумом

*) Під цією дуже влучною назвою виходив у Аргентині під редакцією А. Білопольського український журнал „Плуг і Меч”.

**) Влучна назва збірки поезій Е. Маланюка „Земля і Залізо”.

критикує видання „нікому непотрібного” і хиба що „для музеїв цікавого” переспіву „Слова о полку Ігоревім”, з обуренням заключаючи, що хиба можна видавати такі нісенітниця, коли можна булоб із значно більшою користю видати підручник арифметики чи географії. На сторінках тогож журналу в тіж передвоєнні роки інший автор з обуренням і повним нерозумінням критикує мову і найглибші твори філософа Г. С. Сковороди, знаходячи, що такої хоробливої нісенітниця він ніде не бачив. Інший автор, прочитавши російський заклик щодо вивчення „Русских історических памятников”, в тім числі Київської Софії, доводить, що і нам, Українцям, требаб звернути увагу на храм св. Софії, мотивуючи це не тим, що цей твір нашого національного мистецтва є гордістю творчости нашої провідної верстви, а лише тим, що Москалі, не чекаючи, доки Українці візьмуться до його студювання, опишуть цей пам’ятник як „істинно рускій”. Зрештою так і вийшло, бо поки наші мудрагелі (безумовно остійсько-динарської вдачі, а в ліпшій випадкові „гречкосії”) мріяли про видання „популярної арифметики для народу”, Лукомський видав прекрасний опис київських архітектурних пам’яток, звеличавши тим скарбницю російської культури.

Отже, як я вже згадував, на прикінці ХІХ-го століття і до війни 1914. року ми бачимо лише пробудження душі українського народу, дійсно збудженої працею відданих працівників „на народній ниві” минулого століття. Цікаво, що навіть ліпші представники російського громадянства, які прихильно ставилися до розвитку української культури (не політичної думки!) зазначали, що не можна „зводити геній 40-мільйонного народу на мистецтво, яке служить лише для реготу, щоб аж кишки рвалися” і в дуже влучній пародії на побутовий театр „Грає грає, Воропає”, з перебільшеною кількістю „чарки”, збожеволілою від кохання „Марусею”, що лізе топитися у криницю і др. необхідними аксесуарами чистої „малоросійщини”, змусили призадуматися наших задеревенілих у трафаретних формах псевдо-народного мистецтва „сівачів української культури в масах”. Так само, пригадую, і в певних колах культурного українського громадянства в роках 1910 — 1914 вже чулися голоси протесту проти гальмування національної культури застарілими формами народницького шаблону. В українськiм клубі „Родина” в Києві теж нераз виставлювано гострі пародії на „Шевченківські свята” із неминучим співом

„Ой, казала мені мати і наказувала”. Але, на жаль, наші „провідні” кола подекуди, не зважаючи на пережиті дві війни і повну зміну у виявах українства, ще й досі годують „широкі народні маси” виключно вишивочками, шараварчиками, ковбасою і чаркою та дивуються, що у молоді немає інтересу до української „культури”.

Очевидно, що у молодих генерацій не може бути зацікавлення до такої вже давно пережитої „культури”, і є прагнення тим самим до чужих, більш нових форм. Ці „провідні кола” страшенно гальмують українську справу, як в її політичнім так і культурнім огляді бо, закорузши самі у старих ідеях і поняттях, не знаючи всего надзвичайного поступу в науці, мистецтві і політичнім думанні, яке зробила наша нація, все думають, що „нарід не розуміє нового мистецтва чи нових ідей”, цілком безпідставно накидаючи **своє нерозуміння** — народови. Вони не знають самі, що наша наука це вже не популярні арифметички або граматички, а часто далеко вищі ніж західно-європейські досягнення в усіх галузях гуманітарних і технічних наук. Вони не знають, що наше мистецтво випередило наприклад французьке, а політичне думання на десять років принаймні переганяє загально прийняті форми.

Само собою зрозуміло, що коли ми і на далі будемо давати молоді все лише другого гатунку, „біденьке” і твердиги, що лише це і є „наше”, то ми не тільки не підніmemo в ній національної гордості, а навпаки дамо їй так званій „інфєрїорити-комплекс”, який поведе її до захоплювання всякою дешевизною та бульварним чужим мистецтвом, аби лиш воно було „чуже”, цебто „вище”, від нашого.

Роки перед першою світовою війною виявляють цікаву мішанину думок, де з одного боку був протест проти побутовщини, з другого захоплення ще гіршою „побутовщиною” Винниченківського стилю: відхід від усяких традицій, в яких ввижалися „відсталість” і які добачувано в народнім строї, народних піснях — а натомість шукання якихось нових „модерних” форм часто по чужим, непершорядним зразкам. Це був перелом, коли Дух Нації вже сховався, але не мав ще тої крові і тих кісток, в які мав вплотитися.

Цю кров дала йому відновлена збройна боротьба за Україну. Двадцять п'ять послїдуючих років вже проходять у формуванні Духа нації. Ми ще повернемося до цього й укажемо нові прояви Духа, який, чим далі, тим більше опановує

душею і тілом українського народу і творить з нього Націю.

Цей дух був відвічно в нашій нації, але не було тих, в кім він міг втілитися, а у тих Українців, що „змиршавили в корості, вигноїли власне імя” (Маланюк), не було тих органів сприймання його, якіб дали їм вилити „всю отруту злості на сусальне злото Кремля”. Ці покоління забули, що Україна:

„Не завжди ти була в оковах.

Тобі вклонялись і чужі,

Як на сторожі Твого слова

Стояли луки і мечі.

Колись і на Твоєму троні

Вогонь величності палав,

І Візантію на припоні

Тримав Великий Святослав.

(Боевір)

І коли ще 25 років тому „Слово о Полку Ігоревім”, ця найліпша наша лицарська балада, вважалася менш корисною за „народний підручник арифметики”, то тепер вона є для нас одним із найдорогоцінніших скарбів Духа української Нації.

Вже в цім памятнику XII-го віку ми бачимо той відвічний, виразний розподіл нашого народу на вище описані типи: народа-хлібороба з питомими його вдачі емоціями, і провідної войовничої верстви з її кодексом лицарської вдачі і етики. Український хлібороб має тверді поняття: „годиться і не годиться”, український войовник має в крові поняття „личить і не личить” лицареві. Є, на жаль, і особливо розплодився за роки недержавного існування України і такий тип „не войовника і не продуцента”, який цілком втратив обидва ці поняття і безсовісно робить і те що „не годиться” і те що „не личить”, аби була з того користь йому і фамілії.

Поняття українського лицаря є на загал те саме, що і кожного європейського лицаря. Тому і лицарський (неписаний) кодекс чести є всюди той самий. Лицар відрізняється від звичайного вояка тим, що він завжди служить високій ідеї: християнській ідеї, національній ідеї, правді і славі. Для лицаря є ясно, що він має над собою Бога і свого князя, а під собою — люд, за який він відповідає. Лицар не може зрадити віру християнську, свого володаря і своїх підлеглих. Він є раб Божий, слуга князя і захистник свого народу. Другий

лицар для нього є рівний йому по поняттям, хочби це і був його ворог. Підступ і обман не в'яжуться ніяк з лицарською гідністю. Хоробрість при виконанні наміченого завдання є виразною ознакою лицаря і від цього його ніщо не може відвернути.

Все це ми знаходимо у „Слові”. Але ми знаходимо в ньому і все те, що характеризує дух українського лицаря, той дух „меча”, який я згадував. Провідна верства мусить мати три ознаки: **мудрість, мужність і благородність**, як це висвітлює у своїй книзі „Дух нашої давнини” Д. Донцов.

Князь Ігор „скріпив розум силою своєю і погострив завзяттям свого серця; перенявся духом лицарським і навів своє хоробре військо на землю чоганців (Половців) за землю українську”. Ніщо, ні затьма сонця ні інші недобрі прикмети не спиняють його у цім намірі: „хочу спис надломити кінець поля половецького з вами Русичі; хочу голову свою положити або шоломом напитися із Дону”. Характерними є слова його брата і союзника при виступі у похід: „Ти мені один брат, один світ світлий, Ігорю; обидва ми Святославичі. Сідлай, брате, своїх борзих коней, а мої вже готові наперед у Курську посідлані. А мої Куряни сміливі вояки: під трубами повіті, під шоломами виколисані, кінцем списа вигодовані. Всі шляхи їм відомі, яруги їм знайомі, луки в них натягнені, сагайдаки відкриті, шаблі вигострені. Саміж скачуть наче сірі вовки в полі, **шукаючи собі честі а князеві слави**”. Тут відразу змальовується вся вдача, весь дух лицарів і їх вояків.

Опис землі не є образ мирної ідиллі хліборобського духа: „Ігор на Дон військо веде. Вовки грозою грозять по яругам, орли клекотом на кости звірів кличуть, лисиці брешуть на червлені щити. О, українська земле, ти вже за горою . . . Мряка поля вкрила . . . А хоробрі Русичі **поля широкі червленими щитами перегородили**, шукаючи собі честі, а князеві слави”. — В описах цієї лицарської поеми, в якій виразно відбився дух войовничої провідної верстви, земля це не земелька хлібороба, яку він плугом оре, потом поливає і зерном засіває, а то „Земля Українська”, яку треба червленими щитами від ворогів відгородити — земля, яка „копитами збита, кістьми посіяна й кровю полита”.

Але сама війна, бій, побойовище, це не страхіття (для войовника нормально вмерти у бою), „не протигуманне варварство “інтелігента, а бенкет, весілля: “Тут кривавого вина

не достало, тут бенкет докінчили хоробрі Українці; сватів напоїли, а самі полягли за Землю Українську” . . .

Літописець описуючи цей самий похід згадує, як у скрутний момент князі і кінна частина війська могли врятуватися покинувши піших „чорних людей” свого війська. Але князь Ігор сказав, що „як покинемо чорних людей, то неслава нам буде і гріх від Бога”. Тоді всі дружинники „спішилися” (цеб-то зсіли з коней) і пішо билися нарівні з „чорними людьми”. Автору Слова о полку Ігоревім (яким, на думку проф. Шарлеманя, є сам князь Ігор) навіть не приходиться в голову писати про такий нормальний для лицаря вчинок і він згадує лише як Ігор, який сам мігби відступити, не хоче покинути брата Буй-Тура Всеволода, який є у скруті: „Що це шумить, що це дзвенить вранці рано перед зорями? . . . Це Ігор полки повертає, жаль бо йому милого брата Всеволода”. Типово лицарські прикмети: не кидати своїх підвладних „чорних людей” і наражуючи себе на гибель допомагати товаришу по зброї.

Коротко і сильно описується постать другого лицаря: „Буй-Туре Всеволоде! ти стоїш у бою, прискаєш на військо невірних стрілами, гремиш об шоломи мечами булатними. Куди тільки Тур поскочив, своїм золотим шоломом посвічуючи, там лежать голови половецькі і шоломи аварські, поскипані від тебе, Яр-Туре Всеволоде! — Не зважав він, дорогі браття, на рани, забув за почеси, життя і город Чернигів і за батьківський золотий престол і свою милу жінку, гарну Глібівну, її звичаї і обичаї . . .” Такі самі постаті лицаря воївника у бою ми зустрінемо далі і в думках козацьких в Котляревського і у Гоголя і у Шевченка.

Бій для лицаря, для Українця типу воївника, це є бенкет, весілля, буря, але чаруюча його вдачу, підносяча його дух і викликаюча на поверх буття його найліпші переживання. Може у нього порбуджуються ті атавістичні первні мисливця, хижака, якого тішить запах крові, небезпека і горяче прагнення перемоги чи то над звірем чи то над ворогом. Бій для бою, небезпека задля слави, а як приспів: „Українська земле, ти вже за горою еси”; за тебе бемося, твої межі перегорожуємо червленими щитами проти „бісовських дітей”, проти невірних.

Поразка різно приймається лицарською верствою а хліборобською: „Невірні з усіх боків почали набігати на землю

українську ... Ігорового хороброго війська вже не воскресити! За ним кликнув Кончак. Гза погнався по землі українській, пожар кидаючи людям з полумінного рогу. І заплакали жінки українські та заголосили: „вже нам своїх мужів ні мислю змислити, ні думкою здумати, ні очима оглядати, а золотом і сріблом уже нам ні трохи не позвонювати” ... „Та застогнав бо, браття, Київ з туги а Чернігів через напасті. Смуток розлився по українській землі, журба потекла широко серед землі української. А невірні з побідами набігали на українську землю та брали собі данину по білиці від хати”...

Отже для „чорного люду”, для Українців хліборобського комплексу, втрата хороброго Ігорового (лицарського) війська — є пожари, економічний упадок і збільшення податків; „заплакали українські жінки” ... Плач і туга. Сумують хлібороби, сумує з ними і хліборобська природа. „Никне трава від жалощів, а дерево з туги похилилося”.

Не так приймає поразку провідна лицарська войовнича верства. Князь Святослав (батько Ігоря і Всеволода) бачить віщий сон про поразку синів. Всі видава сну, які можна і тепер пояснити, знаючи дещо з езотерики снів, віщують недобре: чорне покривало — смерть; сине вино — туга; жемчуг (перли) — сльози; дах без сволоків — руїна. І дійсно наче гніздо пардів простерлися невірні Половці по українській землі ... Місце слави заступила наруга, на місце волі прийшла неволя. І виронив князь Святослав „золоте слово”, яке виявляє засади тодішнього розуміння лицарства і державної єдності: „О мої синовці Ігорю і Всеволоде! Рано почали ви половецьку землю мечами розторощувати а **собі** слави добувати ...” Він згадує сильного брата свого Ярослава з численним військом і добре заосмотреною у всі військові прилади чернігівську дружину, яка „криком полки побіджала, дзвонячи у **прадідівську** славу ... Але ви сказали собі: здобудемося **самі** на відвагу, ми **самі** добудемо **собі** передню славу” ... Причину їх невдачі він бачить в тім, що вони пішли у похід проти невірних не за загально-українську справу, не за віру і спільну прадідівську славу, а задля того, щоб самим вславитися. Він не сумує і не плаче за втратою синів чи за те, що Половці напали на землю українську і беруть з його підданих по білиці від хати; його смутить головно те, що їх нерозважний вчинок порушив державну єдність і що затьмарилася прадідівська слава і „на ніщо обернулися щасливі години”

минулих перемог, що „місце слави заступила наруга, на місце волі прийшла неволя”.

І згадуючи могутність і славу інших князів, він звертається до них із закликом, щоб „ступили у свої золоті стремена за обиду цього часу, за землю українську, за рани Ігоря, сміливого Святославича”. Невдача синів не викликає в нім розпуки, а навпаки піддає завзяття, щоб зеднаними силами віддячити ворогові сторицею.

Як самий князь черпає мудрість у віщій сні, приймаючи вістки з вищих світів, так і жінка Ігоря збирає всі свої сили і мудрість для заклинання духів природи: вітру, Дніпра, сонця і прагне „зегзицею” (чайкою, як це доводить проф. Шарлемань, а не зозулею, як загально прийнято перекладати слово „зегзиця”) летіти до свого мужа і „бобровим рукавом” витерти його рани. Вона дорікає вітру, що „супротивно вієш і на легких своїх крилах несеш на войовників мужа стріли ханські”. Вона нагадує Дніпру про минулі славні роки, коли він „гойдав на своїх хвилях Святославові човни, несучи їх на військо Кобякове” (половецьке). Вона дорікає сонцю, що воно „на княжі вої лле свої горячі лучі і в безводнім степу зігнуло їх луки і тугою затяло сагайдаки”.

Ці заклинання сил природи не лишаються безнадійним плачем і Ігор визволяється із неволі: плюснуло море опівночі, тумани із мряками несуться. Ігорю князеві сам Бог показує шлях із землі половецької на землю українську до „батьківського золотого престолу”. Вся природа допомагає його втечі з неволі і опис втечі дає таку яскраву картину степу, що проф. Шарлемань встановлює сливе весь шлях Ігоря.

„Сонце світить на небі, Ігор князь вже в українській землі. Дівчата співають над Дунаєм . . . Ігор їде по Боричеву до Святої Богородиці Пирогощі . . . Всі краї раді, городи веселі”.

Автор закінчує своє „Слово” старим висловом Бояна: „Тяжко тобі голові без плечей, лихо й тобі тілу без голови” - виразно показуючи, що лише в повнім єднанні і правильнім розділі функцій лицарської провідної воевничої верстви і хліборобської маси субстрату є сила і гармонія землі української. „Нехай будуть здорові князі та дружина, що борються за християн проти полків невірних”.

Таким чином вже у цьому найдревнішому пам'ятникові національної творчості української Нації ми бачимо основні

засади духа лицарів-войовників і духа хліборобського елемента, міцно злютованих під одними гаслами: за віру християнську проти невірних, за землю українську і за прадідівську славу!

Лицар-войовник іде активно поборювати „невірних”, ширючи свою віру чи свою ідею. Хлібороб іде боронити від „невірних” свою віру. Отже інтереси є спільні і це забезпечує перемогу. Лицар-войовник з провідної верстви іде на ворога за Землю Українську, іде поширювати межі своєї Держави. Хлібороб знає, що під проводом досвідченої у військовій ділі княжої дружини він іде превентивно на ворога, щоб оборонити від нападу на свою земельку і не дати ворогови скористуватися з його праці на цій землі і обкласти його тяжкими податками. Знова спільний інтерес, який є гарантею перемоги.

Нація, яка не цінить слави своїх предків великих, а вважає себе за нижчу від других націй, є пропавша, бо тоді „Ігорєвого хороброго війська вже не воскресити” і воно не відродиться у нових поколіннях. Бо тоді „не покрийть Україну червоні жупани” і не підуть в бій за Україну Крутяни, Січові Стрільці і Повстанці наших часів. Прадідівська слава, слава кривавих походів, трудів і перемог, все запалює до чину дух лицарський. Добра слава прадідів, що чесно сплять у землі хлібороба, нагадуючи про традиційні чесноти, є дорога хліборобу і він її — як каже Сковорода — „кігтями готовий захищати перед оглагольниками”, що кепкують з його доброї слави. Отже і тут повна готовість і духа меча і духа плуга здобувати нову і боронити стару прадідівську славу.

Невдачу походу Ігоря пояснює автор „Слова” якраз тим, що похід не був ведений під всіма цими трома гаслами. „Минулися бої князів проти невірних (отже за віру християнську). Сказав бо брат до брата: це мое і то мое — і почали князі про мале — „неж велике” — говорити й самі на себе незгоду кувати. А невірні з усіх боків почали набігати з побідами на землю українську. Гасло „за віру християнську проти невірних” було одним із стимулів походу. Гасло „за землю українську” теж було кличем дружини і вояків. Але замість гасла „за прадідівську славу” спільну обом первням і меча і плуга, Ігор і Всеволод „сказали собі: здобудемося самі на відвагу! ми самі здобудемо собі передню славу, а задню поділимся самі!”. — Випало одно гасло із трох і хрестовий похід

на Половців перетворився у приватну лицарську авантуру, наслідки якої відбилися і на князях і на народі хліборобів.

КОЗАЦЬКІ ДУМИ АБО ЛИЦАРСЬКІ ПІСНІ

„За віру християнську одностайно стати,
Лицарської слави заживати” . . .

(Дума про Коновченка)

З того часу, як св. Володимир воздвиг на горах київських хрест і разом із вірою Христовою широко відкрив ворота України на зустріч європейській культурі (кінець X-го віку) київська князівська держава під керівництвом князів мудрих, мужних і благородних, чим далі тим більше розвивалася і не то, що дорівнювала по всій культурі і могутності західно-європейським державам, але була одною із найперших серед них. В той час коли перші князі Рюриковичі — Олег, Ігор, Ольга, Святослав — були в першу чергу завойовниками, маючи дуже високий відсоток нордійської крові, їх пізніші нащадки, такі як св. Володимир, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Данило Галицький і другі були не лише завойовниками і в першу чергу вояками, але й мудрими правителями, законодавцями, покровителями культури, мистецтва і організаторами внутрішнього життя України. Комбінація нордійської раси завойовників і динарської раси хліборобського творчого культурного кола дала дуже добрі наслідки.

Гасла: „За Віру Християнську, за Землю Українську і за Дідівську Славу” творили, як я вже згадував, міцну єдність Українців типу меча і типу плуга і під цими трома гаслами Україна стояла міцна і сильна. „Але ржою взялася варяжська криця, танув конунгів дух у солодкім меду” (Малавюк) і вже, як ми бачили у „Слові о полку Ігоревім”, починаються ознаки упадку, бо межіособні війни окремих князів не велися за загальне гасло „За віру”, не за „Землю Українську”, а за уділ того чи другого князя, не за спільну „Прадідівську Славу”, а за досить непевну славу поодиноких князів. Цей внутрішній упадок безумовно відбився і на порівнюючі слабій опорі Татарами, які зруйнували київську державу (середина XIII-го віку). Всі лихоліття програної війни прожила тоді Україна, позбавлена провідної верстви, княжого війська і можливості спокійно працювати і творити цінності.

Правда, що вже в половині наступного XIV-го століття новий державний утвір — Українсько-Литовська держава де-що приборкала Татар межі Дніпром, Дністром і Чорним морем, але вже в кінці XV-го віку, після опановання Турками Криму, Україна стає безоборонною здобиччю Татар, які починаючи з 1480-тих років безперестанку набігають на нашу землю і забирають у неволю тисячі бранців. Вся колонізація степу, що добре поступала у минулім віці, нищиться і культурні місцевости перетворюються у „дике поле”.

Відродження іде дуже характерними етапами: спочатку „зажурилась Україна, що нігде прожити” і ряд дум відбивають плач невольників:

„Тільки-ж бідному невольнику на світі не вільно,
Що бідний невольник у Туреччині пробуваєть,
Празника Рюждества, будь ли Воскресеня не знаєть,
Все у неволі проклятої, на каторзі турецької,
На Чорнім морі пробувають,
Землю турецькую, віру бусурманськую проклинають.
Ти земле турецька, віро бусурманська,
Ти розлука християнська!
Уже бо ти розлучила не єдного за сім літ війною:
Мужа з женою, брата з сестрою,
Діток маленьких з отцем і маткою . . .”

Картина цілком нагадує нашу сучасність, де лише замість Туреччини є Москва; замість віри бусурманської є „віра” комуністична і замість каторги турецької Сибір неїсходима. За останні 30 років скільки раз у самих різних таборах полонених чи то у Польщі, чи то в Італії, чи то в Сибірі згучав плач наших полонених. Скільки раз доводилося нам чути: „ой, там заплакали хлопці молодці, гей у неволі, у тюрмі” . . .

Наступний момент: звернення зі щирою молитвою до Бога о порятунк:

... „Визволи, Боже, нас всіх бідних невольників,
З тяжкої неволі.
Вислухай, Боже, у просьбах щирих
У нещасних молитвах
Нас бідних невольників!”

Молитва дає силу не лише терпіти тяжку неволю, але й підносить дух, дає незломну силу прийняти катування і смерть

за віру християнську і за Україну.

На намову зрадника, що „для розкоші турецької, для лакомства нещасного потурчився і побісурменився”, правдивий лицар-козак твердо відповідає:

... „Бодай-же ти того не діждав,
Щоб я віру християнську під нозі топтав!
Хоч буду до смерті біду та неволю приймати,
А буду в землі козацькій голову християнську покла-
дати!

Ваша віра погана,
Земля проклята! ...”

Лихоліття викликає виразну диференцію типів Українців із різними духовими і душевними ознаками: одні пасивно терплять неволю і лише плачем виявляють свою нещасну долю, другі гордо ставлять духовий опір, треті „за розкіш турецьку, для лакомства нещасного” остають зрадниками своєї віри і свого народу, четверті активно борються чи то тікаючи, не зважаючи на всі небезпеки, з неволі чи то самі нападаючи на ворогів. (Згадаймо характеристики головних расових першків: динарці, медитеранці, остійці і нордійці.)

Це було яких 500 років тому. Нинішнє лихоліття, яке переживає Україна, показує, що расовий склад нашого народу лишився той самий і ми пізнаємо вияви расових ознак динарця у довгим пасивним і витривалим терпінні, яке нарешті вибухає повстанням; пізнаємо вдачу медитеранця у ідейнім і революційнім запалі боротьби з Поляками і з Москалями; остійця у його двоєвірстві, безідейности і угодовстві з усіма можливими ворогами України — і нордійця у тривалій боротьбі і безпощадности щодо ворогів внутрішніх і зовнішніх.

Перший спротив полоненого або невольника це смілий виклик:

„... тих отаманів курінних,
Що під гармати революцій,
Уміли кинуть п'яний сміх
В скривавлене обличчя — муці.
Чия залізна голова
І зпід катівської сокири
Жбурляла в чернь такі слова,
Що їй мороз ішов за шкіру ...” (Маланюк)

Це відповідь повішеного за ребро гаком Байди на пропозицію зрадити віру:

„... Твоя, царю, віра проклятая
Твоя царівночка поганая ...”

Безборонний невольник приймає муки і смерть за свою віру, за свою ідею і доказує ворогу, що „тіло нічтоже, дух животворить”.

Отже за етапом плачу, етапом молитви і як результат її наступає визов ворогу, як той спів „Ще не вмерла Україна”, який лунав підчас розстрілів у Базарі. Далі настає активний спротив, чи у формі втечі з неволі чи у формі нападу.

... „Як із землі турецької,
Да з віри бісурменської,
Із города із Озова
Не пили-тумани вставали:
Тікав повчок
Малий, невеличок,
Тікало три братіки рідненькі,
Три товариші сердешні ...”

Слід дивуватися, як за порівнюючи короткий час розбита і сплюндрована Татарами Україна, з якої Турки і Татари вивозили тисячі невольників, організувала серйозний спротив і створила лицарський орден Запорожців. У 1475 році Турки здобули Озів і опанували кримську татарську Орду, яка фактично стала грабувати Україну і постачати Туреччині і через неї цілому Середземноморю невольників. А вже у кінці цього віку (1492. р.) козащина набула такого розвитку, що про неї вже згадується у письмених джерелах. В наші часи темпа життя є швидші і, коли ми приймем 1914 рік за новий початок збройної боротьби України проти Москви (Січові стрільці), то вже рік 1917 можемо вважати за дату відродження нового козацтва, що веде боротьбу з перемінним успіхом за здійснення ідеалу Української Державности на протязі останніх 30-ти років. Обставини очевидно нині не є ті самі, що були у XVI-ому віці; способи боротьби теж є цілком відмінні. Але основа є тасама: завзяті здобичники медитеранського типу тоді, пробойова і романтична молодь нині, доведені до роспуки і тому ставші дуже небезпечними—хлібороби динарці як тоді так і нині, бороняться від неволі і грабування; розваж-

нійші і з високим організаційним хистом нордійці, як тоді так і нині, стараються із авантурницько-отаманської стихії створити українське військо. Етапи тісамі: оборона зі зброєю в руках **власного життя**, коли

... „степ Українцеві татом,
а короннее місто яри ...”

(Грива)

Цікаво, що в такі моменти, які ми переживаємо тепер, іде дуже цінна селекція: гинуть особливо остійські первні, які замість того, щоб збройно боронитися (це є єдиний шанс на ратунок) все надіються пристосуватися під ворогом, оплювавши і свою віру і зраджуючи батьківщину. Дарма; ворог їх вивозить на Сибір, жене на панщину і навіть ці угодівські елементи ніякими підлизуваннями і підлотами не можуть розжалобити „серце фараона”. Очевидно, що й ті, що схопилися, ратуючи своє життя, за зброю, теж гинуть у часто нерівній боротьбі. Але в такі катастрофічні епохи вони мають більше шансів на ратунок ніж всі ті, що пасивно ідуть — тоді у „ясир”, в татарську неволю, а тепер у московську неволю.

Тип козака-здобичника, „лицаря фортуни”, що на татарські грабунки відповідає грабунком без особливих ідеологічних міркувань, оспівує дума про „Козака Голота у Татарина”:

“Ой подем, подем Килиїмським,
То шляхом битим гординським,
Ой там гуляв козак Голота,
Не боїться ні огня ні меча ні третього болота ...
Правда, на козакові шапка-бирка,
Зверху дірка
Травою пошита,
Вітром підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохолоджає ...
То козак Голота добре звичай козацький знає;
Ой, на Татарина скрива як вовк поглядає:
Ой, каже, Татарине, ой, сідий бородатий.
Либонь же ти на розум небогатий,
Ще ти козака у руки не взяв ...
А вже за його гроші пощитав ...
То тее промовляв,
На присішках став,

Без міри пороху підсипає,
Татарину гостинця в груди посилає.
Ой ще козак не примірівся,
А Татарин ік лихій матері з коня повалився . . .
Він тоді добре дбав,
Чоботи татарські істягав,
На свої козацькі ноги обував,
Одежу істягав,
На свої козацькі плечі надівав . . .

Так віддячуючи Татарам грабунками за грабунки, по змо-
зі боронячися від нападів на українські села і нападаючи на
татарські селища, кріпне і весь час поповнюється новими во-
йовничими елементами козаччина, яка вже у 1550-тих роках
стає поважною військовою силою, що під проводом Байди-
Вишневецького переходить у наступ землею і водою проти
Татар і Турків. Це вже не банди здобичників, що рятують
своє життя або грабують для себе грабіжників, але справжній
лицарський орден, що входить у самостійні дипломатичні
зносини із чужими державами, які запобігають його помочі.
З'являються високо досвідчені і освічені, мудрі мужі і благо-
родні провідники, які упорядковують войовничу стихію, на-
даючи до її емоцій і завзяття дух лицарськості і патріотиз-
му. Мова вже не йде лише про те, як „небо димом вкрити,
кримські селища палити” і здобувати індивідуальну славу і
здобутки, а про оборону віри і України:

„На славній Україні, в городі Корсуні,
Там жив корсунський полковник, пан Хвилон.
Як став охотнее військо виряжати
Став охотників викликати:
Котрому не хочеться по винницях горілок курити,
Котрому не хочеться по броварах пиво варити,
Котрому не хочеться в кости іграти,
Дурно гуляти —
Ідіте ви зі мною, корсунським полковником, в охот-
нее військо гуляти,

Під город Тягиню,
На Черкень долину,
За віру християнську одностайне стати,
Чи не мігби котрий козак собі слави-лицарства дос-
тати . . . ”

Ставши правдивим християнським орденем, що боронить віру від всіх ворогів, Запорозьке військо приймає і весь кодекс моралі, типовий для всіх лицарів. Козацьке слово — лицарське слово — стає синонімом правди; козацька вдача дає приклад до наслідування; козацька одежа стає національним убранням Українців провідної козацької верстви; козацькі звичаї і лицарське „личить і не личить” відрізняє войовника-лицаря, що „през шаблю має право” від посполитого чи гречкосія, що і сам відтягається і взорується на свого оборонця-козака.

Думи козацькі це є наш національний скарб. У протилежність народним пісням, що виявляють душевні емоції (кохання, сум, радість), думи підносять національний дух на надзвичайну висоту. В думках виявляється з одного боку високе, дійсно лицарське поняття моралі і то чисто християнської моралі, глибоко вродженої у українського народу, а з другого вже чисто державнотворчі ідеали, коли ...

„Вже не Москва і не Варшава,
Не за козацтво лише бій,
А Українська Держава
В уяві блиснула твоїй.”

(Стефанович)

Заповіді українського лицарства, як воїнства Христового, очевидно є ті самі, що дає Декалог Біблії. Перше питання при вступі до війська Запорозького було: „В Бога віруєш? Ану, перехрестись!” Уже у найдавніших думках і деяких колядках, ще левне князівського періоду, згадується, як тяжко карається порушення заповіді „помни день суботній, еже святити його” — у нас почитання неділі. Потопаючи в Чорнім морі козаки згадують свій гріх непочитання неділі:

„Як виїжджали, то не питали, де церква святая,
А де корчма новая
І шинкарка молодая.
Люди в неділю у церквах молебні справляли,
А ми в корчмі пили і гуляли ...”

Інші заповіді: „не убий, не кради, не перелюбствуй, шануй батьків, не бажай нічого з майна твого ближнього і не зводь наклепів”, всі в тій чи іншій формі трактуються в думках козацьких, цим справжнім кодексом лицарської козацької моралі.

Прекрасна дума про „Бурю на Чорнім морі” або про „Олексія Поповича” (яка була інсценізована Н. Русовою разом із думою про бранок у турецькій неволі і думою про смерть Федора Безрідного), у різних своїх варіантах трактує ті гріхи проти лицарської честі, за які Бог карає:

“Ой на Чорному Морю,
Ой, на камені бленькому,
Там сидів сокіл ясенький.
Жалібно квилить-проквіляє
І на Чорне Море спильна поглядає,
Що на Чорному Морі все недобре починає:
Зло-супротивна, хвилешна хвиля уставає,
Судна козацькїї, молодецькїї
На три части розриває.

Третя часть тут має,
По середині Чорного Моря
На бистрій хвилі,
На лихій хуртовині потопає ...

Кошовий звертається до козаків:

„Словами промовляє,
Сльозами обливає:
Добре ви дбайте,
Гріхів не тайте.
Сповідайтесь ви
Наперед милосердному Богу
І Чорному Морю
І мені отаману кошовому.

Сповідь Олексія Поповича, що своїм чистосердечним признанням у гріхах і карою за них („ой самого мене в Чорне Море спустіте”) хоче рятувати все товариство:

„Нехай-же я буду сам своєю головою
Чорне Море дарувати,
Ніжли за мене много душ, вір христїянських
У Чорному Морю
Безневинно погубляти”.

Це велична картина каяття у гріхах проти лицарських заповітів:

„Що я в охотнее військо одіжджав,
Не добре починав,
З отцем і з матірею
Прощенія не брав;
Старшого брата за брата не мав,
Старшую сестру збарзе зневажав ...
Ой іще з города вибігав,
Самих малих дітей
Конем розбивав,
Кров християнську
Безневинно проливав ...
Ой, ще-ж я повз сорок церков пробігав,
За своєю гордістю шапки не скидав.
... І отцівської й матерньої молитви не споминав ...
Скоро став Олексій Попович
По істині-правді
Гріхи Богу сповідати,
Зараз стала зло-супротивна
Хвилешна хвиля притихати ...

Високо моральна є думка про „Утечу трох братів з Азова”, де виразно проведена тасама лицарська засада, що і в „Слові о полку Ігоревім”, що лицар не сміє лишати товариша у не-долі і небезпеці, а сам рятуватися.

„... Тікало три братіки рідненькі,
Три товариші сердешні.
Два кінних, третій піший піхотинець
За кіньми біжить-підбігає,
Кров сліди заливає,
За стремена хапає,
Словами промовляє:
Браття миле, браття любе!
Хоть один ви милосердя майте,
Опрані кульбаки, добич з коней скидайте,
Мене брата піхотинця міждо коней беріте ...
То старший брат згорда словами промовляє:
Чи подобенство мені, мій брате,
Щоб я своє добро турецьке на шляху розкидав,
Тебе, брате, на коня брав?
Одначе ми самі не втечемо,
Ні тебе не ввеземо ...

Прекрасна дума про „Бурю на Чорнім морі” або про „Олексія Поповича” (яка була інсценізована Н. Русовою разом із думою про бранок у турецькій неволі і думою про смерть Федора Безрідного), у різних своїх варіантах трактує ті гріхи проти лицарської честі, за які Бог карає:

“Ой на Чорному Морю,
Ой, на камені біленькому,
Там сидів сокіл ясенький.
Жалібно квилить-проквіляє
І на Чорне Море спильна поглядає,
Що на Чорному Морі все недобре починає:
Зло-супротивна, хвилешна хвиля уставає,
Судна козацькій, молодецькій
На три часті розриває.

Третя часть тут має,
По середині Чорного Моря
На бистрій хвилі,
На лихій хуртовині потопає ...

Кошовий звертається до козаків:

„Словами промовляє,
Сльозами обливає:
Добре ви дбайте,
Гріхів не тайте.
Сповідайтесь ви
Наперед милосердному Богу
І Чорному Морю
І мені отаману кошовому.

Сповідь Олексія Поповича, що своїм чистосердечним признанням у гріхах і карою за них („ой самого мене в Чорне Море спустіте”) хоче рятувати все товариство:

„Нехай-же я буду сам своєю головою
Чорне Море дарувати,
Ніжли за мене много душ, вір християнських
У Чорному Морю
Безневинно погубляти”.

Це велична картина каяття у гріхах проти лицарських заповітів:

„Що я в охотнее військо одіждав,
Не добре починав,
З отцем і з матірею
Прощенія не брав;
Старшого брата за брата не мав,
Старшую сестру збарзе зневажав ...
Ой іще з города вибігав,
Самих малих дітей
Конем розбивав,
Кров християнську
Безневинно проливав ...
Ой, іще-ж я повз сорок церков пробігав,
За своєю гордістю шапки не скидав.
... І отцівської й матерньої молитви не споминав ...
Скоро став Олексій Попович
По істині-правді
Гріхи Богу сповідати,
Зараз стала зло-супротивна
Хвилешна хвиля притихати ...

Високо моральна є думка про „Утечу трох братів з Азова”, де виразно проведена тасамаліцарська засада, що і в „Слові о полку Ігоревім”, що лицар не сміє лишати товариша у не-долі і небезпеці, а сам рятуватися.

„... Тікало три братіки рідненькі,
Три товариші сердешні.
Два кінних, третій піший піхотинець
За кіньми біжить-підбігає,
Кров сліди заливає,
За стремена хапає,
Словами промовляє:
Браття миле, браття любе!
Хоть один ви милосердя майте,
Опрані кульбаки, добич з коней скидайте,
Мене брата піхотинця міждо коней беріте ...
То старший брат згорда словами промовляє:
Чи подобенство мені, мій брате,
Щоб я своє добро турецьке на шляху розкидав,
Тебе, брате, на коня брав?
Одначе ми самі не втечемо,
Ні тебе не ввеземо ...

В різних варіантах тієї думи кара за такий нетовариський і протилицарський вчинок є різна. В одних два брати прибувши до дому, покинувши брата на загибель у степу, кажуть батькам, що не разом з ним тікали, але їх батьки самі „кленуть-проклинають і з хати виганяють”; в других навіть розмова про те, як обманути батьків, зараз-же карається:

„... Став брат старший до середушого промовляти,
Як ми будем, братіку, до отця до матки прибувати,
Як ми їм будем повідати?
Будем ми, брате, по правді казати
Буде нас отець-мати проклинати;
А будем ми, брате, перед отцем, перед маткою, брехати,
Так буде нас Господь милосердний і видимо й невидимо карати.

А хиба, брате, так іскажемо:
Що не в одного пана пробували,
Не одну неволю мали ...
Тут теє промовляли;
Не сизі орли заклекотали,
Як їх Турки-яничари ізза могили напали,
Постреляли, порубали,
Коні з добиччу назад у Турещину позавертали ...

Повна високої урочистости і виразної лицарськості є дума про „Смерть Федора Безрідного”, котрий вмираючи передає свої „заслуги козацькі” своєму джурі і навчає його, як поводитися поміж козаками:

„... То не верби луговії зашуміли,
Як безбожні ушкали налетіли,
Хведора Безрідного,
Отамана курінного,
Постріляли, порубали. —
Тільки джури не піймали.
То малий джура до козака прибуває,
Рани йому глибокі промиває.

Передавши джурі свого коня, козацьку одягу і зброю, умираючий лицар вчить молодого, як слід йому поводитися між козаками:

„Тоді козак джуру вихваляє,
Словами промовляє:
Джуру мій, джуру, вірний слуго,
Коли ти будеш вірно пробувати,
Будуть тебе козаки поважати!

Джура приводить до свого пана козаків:

—„Панове молодці! Добре ви дбайте,
Човни привертайте,
До отамана курінного поспішайте! ...
То козаки тее зачували,
До берега прибували,
Отамана навіщали ...
А він тее промовляв,
Опрощення зі всіми брав,
Милосердному Богу душу отдав.
Тоді козаки шаблями суходіл копали,
Шапками, приполами, персть виймали,
Хведора Безрідного ховали;
З семипяденної пищалі гримали,
У суремки жалібно вихваляли,
Високою могилу висипали.
І пралірок у головах устромили,
І премудрому лицарові славу учинили ...”

Тяжко в коротці подати всю ту скарбницю духа, яку ми знаходимо в думках козацьких. З них ми бачимо, що орден козацьких лицарів мав виразне завдання боротися за віру християнську, за прадідівську славу і за Землю Українську. І коли вже у початках XVII-го віку на чолі козаків стоїть такий гетьман як Конашевич Сагайдачний, який воював і Турків і Москалів, і лідніс права і вольности на небувалу височину, тоді Військо Запорозьке бере під патронат і опіку церкви і монастирі, особливо Печерський, Межигірський і Михайлівський у Києві (козаки добре знали езотерику культу Архистратига Михаїла; певне і большевицькі шамани теж знали значіння Михаїла для України і тому зрівняли київський монастир Михаїла з землею). Від ордену, який як ми бачили, створився із войовничих одиниць, із „здобичників”, із „непослушних” Польщі елементів, був вже один лише крок до „покозачення” цілої України і створення Козацької Нації-Держави. Це і сталося коли з'явився:

„Ти Богом післаний Богдане,
 Розбить окуви лихоліт.
 Ніколи Край не перестане
 За тебе Господа молитъ.
 Ти — визволитель України
 Із довголітньої біди;
 З тобою всюди ми полинем,
 Лише скажи, лише веди ...
 З тобою всюди будем мати
 Вікторію у боротьбі ...
 Ти — Український Імператор,
 Осанна, глорія тобі!” ... (Стефанович)

Залунали споконвічні українські гасла: „За віру християнську, за Землю Українську, за прадідівську славу” і прокотився через цілу Україну побідний гимн: „Гей, не дивуйте до-брії люде, що на Вкраїні повстало ...”

Особливо сильно підчеркнена в думках спільність інтересів козацтва і селян — каже Ф. Колеса. І цеж не дивно, бо як було за князівську добу так і в часи Козацької Держави ці гасла були близькі і войовнику і гречкосію; лицарю меча і робітникам плуга:

„Котрому козаку або мужику дав Бог дитину появи-
 вати,

То не йди до попа благословитися,
 Да пійди до Жида-рандаря, да полож шостак,
 Щоб позволив церкву одчинити,
 Тую дитину охрестити ...”

Тому гасло Хмельницького:

За віру християнську одностайно стати,
 Віри своєї християнської у поругу в вічні часи не по-
 дати”

знайшло відгомін і у серцях козаків і у посполитих:

„Котрий козак не міє в себе шаблі булатної,
 Пищалі семипяденної,
 Той козак кий на плечі забирає,
 З гетьманом Хмельницьким ув охотне військо поспі-
 шає”.

Друге споконвічне гасло: „За Землю Українську”, за ви-зволення її з польського ярма, за право користуватися богац-твами свого краю і нарешті мати в своїй хаті свою правду;

таксамо було близьке і козаку і гречкосію. Для козака, воївника, лицаря із вдачею меча важно було вигнати ворога з України „Щоб на козацькую Україну і кривим оком не поглядали”. Для хліборобських первнів невиносимими були не лише знуцання з віри, але й економічний гнет:

„Котрийби козак, альбо мужик і схотів риби вловити,
Жінку свою з дітьми покормити,
То не йди до пана благословиться
Да пійди до Жида-рандара, да поступи йому часть
оддати,
Щоб дозволив на річці риби вловити . . . ”

Картина дуже подібна до „советського раю”, де справжній володар української землі — Українець не сміє без дозволу всяких комісарчиків з „рибтресту”, „фрухттресту”, „табактресту”, „зернотресту” і т. п. навіть доторкнутися до плодів своєї землі, продукту своєї праці.

І земля в змислі Держави і земля в змислі „земельки” була в чужих руках. Тому „за Землю Українську” встав весь нарід і плуга і меча. Про третє гасло „За Славу” немає чого і згадувати, настільки воно близьке і зрозуміле Українцям расового складу нордійського, медитеранського і динарського (крім остійського). Весь український нарід відчував і був гордий що:

„В той час була честь, слава
Військова справа.
Сама себе на сміх не давала
Неприятеля під ноги топтала”.

Отже в думках козацьких ми бачимо як на протязі порівнююче короткого часу Дух Нації втілювався, ввійшов знов у плоть і кров українського народу і повів його до створення з козаків і з гречкосіїв і з інтелегенції Держави, в якій:

„Да не буде лучше, да не буде краще
Як у нас да на Україні” . . .

Ми бачимо в думках лицарських, як від невольницького плачу, гордого спротиву безборонних невольників, горячої молитви до Бога, каяття у гріхах, виразного формування кодексу чести і християнської моралі лицаря, до формування державного думання проходять всі етапи втілення Духа Нації.

Нарешті оформлене і зміцнене лицарство дає із своєї касті і мудрих, мужних і благородних вождів, на вершині яких стоїть постать Богом даного Богдана Хмельницького, який „із вірного сина своєї Батьківщини став Батьком України” — українським монархом.

Цікаво звернути увагу і на ті думи, які трактують вже не лицарські чесноти, не беруть за тему морально-виховавчі сюжети, але описують важні державотворчі події: „Хмельницький і Барабаш”, „Корсунська битва”, „Похід на Молдавію” (1650 р.), „Продовження війни після Білоцерковського миру” і др. і як вершок розуміння головної історичної події — усталення дідачного гетьманства — „Смерть Богдана і вибір Юрія Хмельницького”.

„Зажурилась Хмельницького сідая голова,
Що при йому ні сотників ні полковників нема:
Час приходить умирати
Нікому поради дати . . .
. . . То Іван Виговський
Писар військовий
Листи писав
До всіх розсилав.
То сотники, полковники, як їх прочитали
Усе покидали, до гетьмана Хмельницького скорійш
прибували.

. . . А хочемо ми сина твого
Юруся молодого
Козака лейстрового . . .
Будем ми старих людей біля його держати,
Будуть вони його научати,
Будем його добре поважати
Тебе, батька нашого, гетьмана, споминати”.

Але з прох гасел: „За Віру Християнську, за Землю Українську і за Прадідівську Славу” незабаром по смерті Хмельницького випало одно: „За віру” і знову повторилися „княжі усобиці”, цей раз між кандидатами на гетьманів. Союз Дорошенка з „невірними” Турками проти „єдиновірної Москви” був непопулярний і скінчився невдачею. Союз Мазепи з „лютеранським” королем Карлом XII дав карту в руки Петру I у його агітації проти Мазепи. Нещасний союз з „єдиновірною Москвою” розбив гасло „За віру”.

Випало одно зveno із трох споконвічних традиційних гасел і XVIII вік є свідком упадку, відходу Духа Нації від України.

Сьогодні це гасло знов стало крає-угольним каменем боротьби християнського світу проти безбожної Москви. І Україні належить честь першій підняти цей клич і збройно боронити хрест від червоної зірки, як колись козаки боронили хрест від музулманського півмісяця.-

Прекрасна дума про руйнування Січи з глибоким знанням історичних обставин і надсвідомою інтуїцією описує цю трагічну подію:

„Ой летіла бомба
З московського строю
Серед Січи впала ...

Архимандрит січовий намовляв Запорожців не „бити проти своєї віри”, цебто московського війська Текеля і Січ взято (1775 р.), а кошовий Кальнишевський був засланий на Соловки. Ті самі Соловки, що дістали таку страшну славу під большевиками. Москва Івана Грізного, Петра I, Катерини II, Сталіна є завжди та сама і методи її ті самі:

„Здушить, скалчить, отруїть!
Не лицарство, не перемога
А тільки зрада, підшепт, їдь,
А тільки найнята отруя
Та куля куплена за бруд ...” (Є. Маланюк)

Втративши одно зі своїх традиційних гасел „За віру Християнську” Україна на протязі XVIII і XIX віків втратила і два других, бо гайдамаччина носила характер економічного повстання, а не йшла під гаслом „За Землю Українську”. Це був відрух, рефлекс доведеного до розпуки народу, який після того як:

„Колиж в Батуринськiм огні
Держава рухнула, тоді-то
Вони взяли свячений ніж
Залізняка майбутні діти. (Маланюк)

Тут бачимо більше душевних емоцій ніж духа, але і гайдамаччина, і пізніші селянські бунти у XIX віці і у 1900-их роках були доказом що:

„Ні, не вмреш ти, Марком Проклятим
Будеш мукою мірять віки
Та у літьмі голодної хати
Тишком-нишком стискать п'ястуки
Та у чорній **нестямі істоти**
Де гарчить гайдамацька **душа**
Відчуватимеш зимний дотик
Солодкаву зрадливість ножа ...” (Маланюк)

І на протязі ХІХ-го віку, коли всі наші гасла були спалюжені і втрачені, Україна таки ховала за пазухою хоч і не меч але ніж проти ворогів. І лише у ХХ-ім столітті знов заблиснули мечі.

ЄДНІСТЬ УКРАЇНЦІВ ПІД ТРАДИЦІЙНИМИ ГАСЛАМИ

Всі знають нашу українську пісню:

„Ой на горі тай женці жнуть
А попід горою, долом долиною
Козаки йдуть”.

Ця пісня виявляє два відвічні типи нашого народу що є одночасно і войовник і хлібороб, є одночасно нарід „плуга” і „меча”. Ці два типи різного духового характеру Українців існували в нашій народі споконвіку: Українці з вдачею активного войовника і пасивного продуцента, тип козака і тип гречкосія. Вони обидва є необхідні для існування нації, бо не може бути нації зложеної з одних войовників або з одних хліборобів. Одні поширюють і боронять межі держави, другі під їх захистом обробляють свою землю і продукують вартости. Один співає:

„Мені з жінкою не возиться,
А тютюн та люлька козаку в дорозі
Знадобиться”.

Другий співає:

„Прости мене моя мила,
Що ти мене біла”.

Один тип це підприємничий і активний завойовник життя (не лише у військовому сенсі, але й у всяких мирних підприємствах), другий це пасивний домосід, що не завойовує жит-

тя, але мирно працює. Одні поливають українську землю своєю і ворожою кровю і костями засивають, другі поливають землю потом праці своєї, як це було вже згадано у попередніх розділах.

Але є три гасла, які споконвіку єднали ці обидва типи нашого народу у один міцний моноліт, що вмів і ворогів побити і свою землю оборонити. Це є: „За віру християнську, за землю українську і за дідівську славу”. Ці гасла однаково зрозумілі й Українцям войовничого типу „меча” — козакам і лицарям, і типу „плуга” — хліборобам, продуцентам.

Гасло „За віру християнську” є близьке кожному лицарю, який завжди готовий йти на поганих огнем і мечем поширювати свою віру чи ідею (наш нинішній пробойовий націоналізм). Воно однаково є близьке і осілому хліборобу, який завжди є готовий боронити віру батьків від кожного, хто її зневажає і хоче викоринити, чи позбавити його змоги її вільно практикувати. Гасло „За землю українську” теж є близьке і зрозуміле і войовничому типу вдачі лицаря-козака і хліборобському типу селянина — гречкосія.

Правда, розуміння „землі” є у них різне: у першого це земля — держава, країна, межі якої він боронить і поширює, скородить списами і шаблями, „рудою кровю” поливає, де пасуться його коні і де стоять високі могили начинені козацьким благородним трупом. У другого земля — це та „земелька мати”, що його годує своїми надземними і підземними богатствами, це і „млинок і ставок і вишневий садок”, це та земля, що прийняла кости його батьків і прадітів і яку він в разі потреби боронить від всякого ворога, що хоче від нього цю земельку забрати. Кожен знає, як хлібороб і на суд готовий йти за свою землю і вилами і косами боронить свою власність. Отже гасло „за землю” чи в змислі держави чи в змислі приватної власності вільного хлібороба є зрозуміле всім Українцям.

Гасло „За дідівську славу” взагалі завжди є і було зрозуміле всім тим Українцям, які мають і національну і персональну гідність. (Є правда і такі, що „за шмат гнилої ковбаси”, як каже Шевченко, завжди готові лизати руки і кланятися всяким переможцям і більше шанують всякі доходи, „статки і маєтки”, ніж свою репутацію і свою добру славу й ім'я). Лицар-войовник готовий за славу Батьківщини жертвувати і своїм і чужим життям, статечний хлібороб шанується і

знає добре як треба поводитися, аби не мати неслави серед людей. Кожна козацька дума як ми бачили кінчиться: „слава не поляже”. В народних піснях постійно згадується „неслава” або поговір, осуд громади за неетичні вчинки, кожна дівчина типу хліборобського береже свою добру славу. З криком „Слава” ідуть Українці у бій, на смерть.

Отже коли лунають на Україні всі ці три гасла то й люди типу меча і типу плуга, хоч і різно їх відчуваючи, творять один міцний мур, один могутній нарід, що „без хлопа і без пана” бореться за свої національні гасла. І тоді Україна є сильна і могутня й їй „вклоняються й чужі, бо на сторожі її слова стоять мушкети і шаблі”; додаю що вразі потреби і коси й вила й тенки й борони і „груди сильніші від гармат”.

Колиж випадає хоч одно гасло з цих трох, все іде до упадку. Зникає єдність, занепадає войовничий тип, а хліборобський дістається у панщину.

Із розгляду „Слова о полку Ігоревім” ми виразно бачили, що так було в часи розквіту князівської Київської держави (X — XIII вік). Доки княжі воїни і „чорний нарід” (як тоді казали) трималися під цими гаслами, билися „за віру християнську” і боронили цю віру від поганих степовиків, доки боротьба йшла за „землю українську” і за „дідівську славу” — була сильна і могутна Держава. Як тільки випало хоч одне гасло і починалися війни між єдиновірними князями, за окрему землю (уділ) того чи іншого князя, не за спільну всім дідівську славу, а за славу того чи другого князя — починався розбрат, розеднання обох типів воїна й хлібороба і це кінчилося тим, що наступили зі сходу Татари і

„Зажурилась Україна,
Що ніде прожити:
Витоптала орда кіньми
Маленькі діти.
Що маленьких потопила,
Великих забрала . . . ”

(Те саме переживає наша Батьківщина тепер під кривавим наїздом Москви).

Але на татарське лихоліття Україна тоді відповіла козачиною. Спочатку це були невеликі загони войовничих елементів, що на татарські грабунки відповідали грабуванням Татар. До них прилучалися хліборобські елементи, які мусіли

боронитися. Створилася Запорозьська Січ — цей лицарський орден козаків. Післав Бог і мудрого, мужнього і благородного, Богом даного Богдана Хмельницького і під традиційними гаслами: „За віру християнську, за землю українську і за дідівську славу” повстало і запорозьке лицарство і весь наряд хліборобів. Знов перемога над ворогами і сильна козацька Нація-держава. Це виразно видно із розгляду дум козацьких, в яких виразно відбився Дух козацької Нації і знов виразно залунали ці гасла.

Випало одно гасло „за віру християнську” і вже Мазепі не вдалося підняти весь наряд проти єдиновірної Москви. Руїна, панщина і упадок державности. Тяжко було і Дорошенку, бо союз з нехристиянською Туреччиною був непопулярний, бо ішов у розріз з гаслом: „За віру християнську”.

Боротьба, яка почалася проти Москви в часи війни 1914 року, коли Січові Стрільці збройно доказували, що „ми браття козацького роду”, а пізніше коли після революції 1917-го року спонтанно, інстинктивно українізувалися цілі бувші царські полки, не пішла під нашими традиційними гаслами. Тодішній провід просяклий соціалістичними ідеями, дбав більше за „досягнення революції”, ніж за віру християнську; за соціалізацію землі більш ніж „за землю українську — державу” і зовсім забув за дідівську славу, вірячи, завдяки ворожій пропаганді, що ми Українці лише менші брати „великаво русскаво народа”, який бється „за вашу і нашу свободу”. Були героїські Крути, був кривавий Базар, слава яких „не поляже, а розкаже хто ми, чийх батьків діти, ким за що закуті”. Україна була знов закута і шопалася у таке ярмо, якого не знавала на протязі цілої своєї історії за те, що призабула свої споконвічні традиційні гасла. Була окрадена чужими і своїми від цих гасел і в огні збуджена, як те і пророкував Шевченко.

Нині знов „на Богдановій дідизні гудуть історії вітри” (Маланюк) і Україна знов героїчно бореться „за віру християнську” проти безбожної і антихристиянської Москви, за „землю українську” проти колгоспів і ненажерливого імперіалізму Москви і „за дідівську славу” проти трактування її Німцями, як нижчої раси, а Москалями як рабині Москви.

Войовничі елементи (нове козацтво!) і хліборобські маси знов спільно встали на ворога. Воює не партія, не група, а весь наряд за наші споконвічні гасла: „За віру християнсь-

ку, за землю українську, за дідівську славу”.

І Україна переможе. Їй належить честь, що вона перша встала і кривавиться у боротьбі, від якої залежить доля людства. І здійсниться пророцтво Апостола Андрія Первозванного, що благословив гори Київські і сказав: „Видіте гори сії? На горах сих возсіяє на цілий світ благодать Божа”.

Це є призначення України, символічно виявлене барвами нашого прапору: Жовтий — високий ідеалізм і духовість і блакитний — мудрість. І цю духовість і мудрість лише Україна може дати змученому і збоченому, озвірілому і згубившому образ і подобіє Боже людству.

ОСТАННЯ ДУМА — „ЕНЕІДА” КОТЛЯРЕВСЬКОГО

У попередніх розділах я звернув увагу, що помимо прекрасних народних пісень, що виявляють головним чином душу українського народу і то головним робом його динарські і середземноморські расові ознаки є ще пісні-балади, билини, думи і твори нашого письменства, які відзеркалюють дух нашої Нації.

Я підкреслив, що споконвічні гасла: „за віру християнську, за землю українську і за прадідну славу” є провідним мотивом творчости духа наших славних предків від часів князівської київської держави, розквіту козацької Нації і аж до кінця XVIII віку. Лунали ці гасла (і то всі три!) — була слава і перемога; випадало хоч одно — упадок і поневолення.

Наша література XVII. і XVIII. віку носить виразно боедержавницький характер і з неї ми можемо черпати матеріял для вивчення Духа Української Нації *), бо це є у переважній своїй частині ідеологічна творчість чи то в царині релігійній чи національній. Тодішні наші високі школи (Київська Академія, Острожська Академія, Ставропільська Школа і др.) стояли цілком на рівні із західно-європейськими і були у тіснім звязку з ними. Відомий „батько систематики”, Лінній, широко використовував у своїх працях про ботаніку і зоологію праці наших тодішніх огнищ культури, що бачимо у багатьох назвах рослин і тварин, які він „латинізував” з українських термінів. Наше тодішне мистецтво (говорю про націю-

*) „Дух нашої давнини” Д. Донцова весь просякнений тим настроєм і тим удуховленням, яке характеристичне для нашої літератури до XIX. віку.

нальне мистецтво) — музика, малярство, архітектура — стояли нарівні із західно-європейським і як це вже я згадував, дуже вміло адаптувало й українізувало тодішні форми і напрями у мистецтві.

Наш театр XVII і XVIII. віків носив виразно ідеологічно-героїчний характер, вміло зєднуючи жарт-інтермедію з поважною моральною виставою. „Милість Божа Україну слободившая” — пєса виставлена Київською Академією на честь перемог Богдана Хмельницького, є шедевром національної штуки, перед яким наші пєси XIX. віку є лише відбитком душі народу *).

І це зрозуміло. Блискучий героїчний період козацької Нації-Держави дав імпульс нашій науці, філософії, мистецтву і взагалі всьому тому, що ми звемо культурою, на яких 200 років. Але імпульси героїчних епох не є вічні і гомін слави та перемог поступово заглухає і забувається. Розмах Наполеонської епохи дав Франції імпульс на неповних 70 років. Хмельниччина тримала дух України яких 150 років. Потім потрібні нові героїчні і переможні блискучі епохи, щоб слава про них ставала новим джерелом для формування нових поколінь. Але дух є вічний. Він може відійти від заснулої людини (або Нації), але потім знова повертається.

Це ми виразно бачимо на нашій Нації.

В кінці XVIII. віку наш великий філософ, Григорій Сковорода, писав: „Весь світ спить, та ще не так спить, як про праведника сказано — аще паде, не розібеться . . . Спить глибоко, простягшися наче забився об неї (об землю). А наставники пасущі, не лише не будять але ще й погладжують: „спи, не бійся; місце добре, чого остерігатися”. „Глаголють мир — і немає миру”. — А в другім місці: „Хто спить, той не є мертво тіло. Так і наш нарід, як спить, то прокинеться . . . Спить сном лицаря . . .”

Про вчення Гр. Сковороди, який випередив своєю філософією європейський світ більше як на сто літ і дав у надзвичайно лапідарній і суто християнській формі ті засади, до яких з таким трудом і манівцями дійшов австрійський філософ

*) В своїй книжці „Героїчний театр” Н. Русова виразно звертає увагу на величезну роль театру у формуванні духа української Нації. Героїчний театр — героїчна епоха; театр психо-аналітичної драми — упадочна, розкладова епоха.

Штейнер у ХХ-ім віці — можна писати цілі книги. Тепер значу лише, що під впливом цього „вчителя духовости” були і Котляревський і Гоголь і Шевченко.

„Щасливий той, кому пощастило знайти у жорстокім ніжне, в гірким солодке, в лютости милість, в отруті їду, в буйстві смак, в смерти життя, в безчесті славу . . .” побачив крізь зримий сміх незримі сльози **).

В нашій літературі прийнято вважати Котляревського за „батька відродженої української літератури” і за першого письменника, що став писати не „книжною”, а „народньою” мовою. Не будучи філологом, я не можу вдаватися в оцінку цього явища. Але по духу своїх писань Котляревського можна вважати останнім співцем відживаючого вже в його часи „козацького панства” ХVІІІ-го віку. Тому я і розглядаю „Енеїду” як останню „думу”, хоч очевидно по формі вона не є думою.

Як ревний ученик Сковороди (згадаємо, що в „Наталці Полтавці” Котляревський дає перефразовану пісеньку Сковороди: “Ввякому городу нрав і права”), Котляревський широко користується засадами цього філософа, особливо його вченням про алегорії і травестії. Часто у жартівливій формі дає дуже глибокі думки і надзвичайно виразно подає в описах героїв і подій ті самі кодекси козацької моралі, які ми знаходимо в думках. Навіть в описах, об’єктивно кажучи, жалких подробиць боїв, він наближається до того, дещо іронічного і легковажного, ставлення до смерти в бою — типового для лицаря-воєвника.

Наприклад у думі:

„Неодного Ляха козак якби сучого сина за чуба стряс . . .”
А в „Енеїді”:

„Хватив за бороду кудлату
„І злому Трої супостату
„Макітру одділив од пліч.

У думі:

„То козак Ляхя за кущем знаходжає,
„Келеном межі очі наганяє
„І стиха словами промовляє” . . .

А в „Енеїді”:

**) Сковорода „Жена Лотова”.

„Так Турн Паланта підпустивши
„Зо всіх сил келепом мазнув
„За русі кудрі ухвативши,
„Безчутвенна з коня стягнув.

Але я не маю наміру розглядати вплив дум чи пісень на творчість Котляревського, а хочу підкреслити ті моменти в „Енеїді”, які дають нам ілюстрації до різних расових вдач, до уявлення героя, до питання про ознаки проводу — так майстерно і з чисто українського погляду виведених в цій безсмертній творі.

“Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак” ...

ця характеристика Енея як козака з усіма позитивними і негативними рисами динаро-нордійця, але із виразними ознаками вождя і провідника, який невтомно йде до виконання свого ідеалу, тягнеться на протязі цілого твору. Еней у трагедії Котляревського перестає бути героєм Вергілія — Троянцем, а стає типовим козаком. Руїна Трої стає руїною Січі. Вороги Енея це не Рутульці, а Москалі і т. д.

Еней — скиталець

В наші часи масової скитальщини і еміграції „Енеїда” дає багато над чим подумати, будучи фактично поемою еміграції:

... „Но Греки, як — спаливши Трою —
„Зробили з неї скирту гною,
„Він взявши торбу, тягу дав.
„Зібравши деяких Троянців,
„Осмалених як гиря ланців,
„Пятами з Трої наживав.
„Він швидко поробивши човни,
„Троянців насадивши повні,
„На сине море поспускав ... ”

І от Еней, цей вождь-козак із втікачів-скитальців, — давши їм високу ідею — творить непереможне військо, яке, виконуючи волю богів, творить нову Трою і дає початок Римови, здійснюючи пророцтво:

„Еней збудує сильне царство

„І заведе **своє** там панство,
„Немалий буде він панок.
„На панщину весь світ погонить,
„Богацько хлопців там наплодить
„І всім їм буде ватажок . . .
„Од його має розплодитись
„Великий і завзятий рід;
„Всім світом буде управляти,
„По всіх усядах воювати,
„Підверне всіх собі під спід.
„І римській поставить стіни;
„В них буде жити як в раю.
„Великі зробить переміни
„Во всім окружнім там краю” . . .

Тут варто подати кілька міркувань про те, яка еміграція вертає переможною, а яка сходить нінащо, розпорошується, а якщо і вертається до дому, то не зі своєї волі, а з ласки чи примусу тої сили, яка її вигнала з Батьківщини.

Політична еміграція повстає, коли в краю чи завдяки революції чи завдяки зміні режиму влада переходить у нові руки, коли панівне положення дістається до переможців, які щоб закріпити своє положення, затримати і закріпити нову політичну концепцію, переслідують своїх противників.

Національна чи національно-політична еміграція повстає тоді, коли край захоплює чужа сила і, побоюючися спротиву переможених, переслідує національні елементи підбитого народу. В першу чергу переслідування очевидно скермовується на провідні верстви населення, які нормально є заступниками і оборонцями прав свого народу. Знищення провідної еліти веде до заміни свого „панства”, своєї аристократії — чужою, якій інтереси підвладного народу є чужі і яка, не дбаючи за його інтереси (як то є природно для своєї аристократії), лише експлуатує нарід.

Це часто викликає знов економічну еміграцію тих елементів народу, що не можуть вибитися із злиднів у „свій, не-свій землі” і шукають долі на чужині.

Політична і національна еміграція уносить зі собою ті національні і політичні ідеї, за які вона боролася і була переможена в своїм краю. Економічна еміграція уносить із собою душевні спогади про батьківщину і — доки в ній ці спогади

живі — лишається свідомою своєї народньої окремишности, а втрачаючи їх, асімілюється і входить в склад нації, до якої вона імігрувала.

Отже політична еміграція повстає завдяки перемозі нової ідеї, нової форми державности або в час боротьби за здійснення інших форм.

Коли еміграція на чужині не прогресує, не творить нової ідеології, сильнішої за ту, яка її вигнала з батьківщини, вона приречена на духову загибель і, лишаючися при своїх старих концепціях, навіть при повороті на свою землю втрачає жермуче становище. Так було наприклад з французькою еміграцією в час французької революції і Наполеонської імперії. Вийшовши на еміграцію з ідеями і політичним світоглядом французького королівства, вона не прогресувала і за особливу свою заслугу вважала свою „вірність” (fidelite) старому режимови. Повернувшись після реставрації Бурбонів (додам: завдяки чужим силам!) до Франції, вона нічим себе не виявила і навіть гальмувала прогрес своєї країни.

Те саме трапилось і з польською еміграцією часів Костюшка, яка вже не відіграла в час відродження Наполеоном „Варшавського Князівства” поважної ролі.

Ми бачимо і тепер, як російська політична еміграція, яка за 25 років нічому не навчилась і все згадувала царський режим з усіми його хибами або застарілі ідеї соціал-революціонерів чи соціал-демократів, включно з всеросійським імперіалізмом та централізмом, як „альфу і омегу” своєї політики — або розпоршилася або пішла кланятися тій владі, режим якої її перед чверть століттям вигнав з Росії.

Навпаки та еміграція, яка — покинувши під тиском пануючої ідеї свою батьківщину — спромагається на чужині створити ідею сильнішу ніж та, яка її вигнала, звичайно й перемагає. Так Гарібалді мусів залишити Італію і на чужині створив групу тих, що повернулися, принесли Італії нові поняття і перемогли у збройній боротьбі. Створена ними на чужині ідея була сильніша ніж старі відживаючі концепції.

Так само Ленін опинився на еміграції, бо його комуністичні ідеї були подолані царською владою. Але на еміграції він опрацював і створив большевицьку концепцію, яка тоді була реакцією на вже застарілий режим царату, була новішою і сильнішою. Повернувшись в момент розпаду царської Росії, він збройно насадив свою ідею, поборовши і монархістів і дру-

гих революціонерів.

Очевидно, що ми не можемо проводити аналогії між „Енеїдою” і політичними еміграціями наших часів. До того Еней не повернувся в Трою, а створив нову Трою — Рим. Але його успіх полягає в тім, що він, не зважаючи ні на небезпеки (... „терріс яктатус ет альто” ... на землі і морі) ні на принади спокійного і вигідного життя (в Карфагені, у Дидони), вперто йшов до наміченої йому богами мети.

Якже окреслює нам цього вожда Котляревський? — Фізично це тип козака оспіваного в наших піснях і думах:

„... Моторний,
„Ласкавий, гарний і проворний
„І гострий як на бритві сталь ...
„Прямий, як сосна, величавий,
„Бувалий, здатний, тертий, жвавий,
„Такий як був Нечеса князь!
„На нього всі баньки плялили
„І сами вороги хвалили.
„Його любив всяк — не боявсь” ...

Ясно, що до такої постави він має і відповідну козацькому смаку одіж і зброю:

... „Сорочку і каптан з китайки
„І шапку, пояс з каламайки;
„І чорний, шовковий платок ...

Очевидно, як лицаря його особливо приваблює зброя, як колись Святослава або Паниченька-Переберченька з колядок.

„Еней же зброю і бере.
Її очима пожирає.
На себе панцир натягає,
Палаш до бока привязав” ...

Очевидно — як лицар, красунь і герой — він має успіх у жінок, але ні кохання, ні вигідне життя у Дидони не може спинити його, коли йде про виконання місії призначеної богами:

„Хоч він за нею і журився
І світом цілий день нудився,
Та ба! бач треба покидать ...
... Хоч од Дидони плив поспішно,
Та плакав гірко, неутішно;

Почувши-ж, що в огні спеклась,
Сказав: „нехай їй вічне царство
Мені-же довголітнє панство,
І щоб друга вдова знайшлась”.

Стиль цілком козацької вдачі: „мені з жінкою не возить-ся”. Як в пісні Нечай „у вдовоньки пе-гуляє”, так і Еней погуляв у вдови і подався далі. І цей стиль козацької вдачі і звичаю не забуває Котляревський і далі:

„За милу все терять готові:
Клейноди, животи, обнови;
Одна дорожче милой — честь!”

Про цю козацьку вдачу знає і Зевес, що хоче налякати непокірних богинь:

„Пошлю вас в Запорожську Січ;
Там ваших каверз не вважають,
Жінок там на тютюн міняють” ...

Отже вожд Троянців Еней не піддається жіночим чарам і ставить державну і громадську справу понад персональне життя і особисті вигоди.

Риси динарської вдачі („прости мене моя мила, що ти мене била”) виразно підкреслені у Енея, який хоч і герой, а дуже побоюється жінок і в разі змоги тікає від роздратованої фурії:

„Еней від неї одступався,
Поки зайшов через поріг
А далі аж не оглядався,
З двора в собачу ристь побіг”...

Колиж справи громадські примушували його мати діло зі старими відьмами, то він перемагав страх і навіть старався бути чемним і запобігливим, що виразно бачимо у його відношенні до Сивиллі.

„Еней, таку уздрівши цяцю,
Не знав із ляку, де стояв,
І думав що свою всю працю
На віки тута потеряв ...
... А послі, як перемолився,
З Сивиллі тільки піт котився,

Еней-же на неї дивився,
Дрижав од страху і трусився” ...

Не той є хоробрий, хто не має страху, але той, хто вміє себе змусити страх перебороти, коли цього вимагає справа. І хоч Еней і нераз боїться, лякається (особливо злих баб і ріжної чортівщини), але завжди, помолившись, опановує ситуацію.

Ми бачили в думках козацьких, що кодекс лицарської моралі вимагає: побожності, пошани до батьків, вірності громадській чи державній справі, милосердя до подоланого ворога і пошани до поляглих героїв. До того вожд в першу чергу думає за своїх підлеглих: „Бог святий знає, Бог святий відає, що батько Хмельницький думає-гадає”. Вожд, провідник, мусить бути мудрим, мужним і благородним. Ці ознаки, такі питомі поняттю провідної верстви у всім українським національним письменстві, виразно надає своєму герою Котляревський:

„Він син був богобоязливий
По смерті батька не цуравсь.
В цей день його отець опрягся ...
... Еней схотів обід справляти
І тут старців нагодувати
Щоб Біг душі свій рай одпер.”

Навіть вороги шанують Енея за його пошану до батька, оцю тверду козацько-нордійську мораль:

„Він батька спас в злу саму пору,
На плечах зніс на Іду-гору
Цього не майте за бридню ...
... Гай, гай! де діти єсть такії
Щоб кудрі батькові сидїї
Найвище ставили всього?”

Таксамо вихований і син Енея, якому він сміло доручає боронити нову Трою, подавшись сам шукати помочі у союзників. Зустріч Енея і сина після бою є цілком лицарська: спочатку справи а потім почуття:

„Іул, як командант ісправний,
Енееви лепорт подав,
Як війська ватажок начальний

Про все дрібненько розказав.
Еней Іула вихваляє,
Потім до серця прижимає,
Цілує любязно в уста.
Енея серце трепетало;
Воно об сині вщувало,
Що він надежда не пуста” ...

Той самий момент жертви сина для справи бачимо і в словах союзника Енея, Евандра:

„Ди, служи, годи Енею.
Він зна воєнне ремесло,
Умом і храбрістю своєю
В оприччєє попав число ...
... А Вас, Анхизович, покорно
Прошу Паланта доглядать ...”

Це саме бачимо у Гоголя в Тарасі Бульбі, який везе синів на Січ; те саме у Шевченка: „і трох синів своїх віддав”. — Тому Котляревський це підкреслює:

„Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинність ісправлять” ...

Отже Еней Котляревського цілком відповідає типу лицаря-козака, що і батька шанує, є мудрий і хоробрий і богобоязливий. У всіх пригодах, і навіть у запалі бою, Еней не забуває богів:

„Еней пожар такий уздрівши,
Злякався, побілів як сніг,
І бігти всім туди звелівши,
Чим дуж до човнів сам побіг ...
... Тут тількищо перемолвився
Еней і рот свій затулив,
Як ось із неба дощ полився
В годину весь пожар залив ...”

Перед небезпечною подорожю до пекла на відвідини батька —

„Прийшли в капицю перед Феба;
Еней поклони бити став,

Щоб із блакитного Феб неба
Йому всю ласку показав ... ”

і після, поборюючи страх, іде темним лісом, де:

„Щось вило там безперестанно
І страшним голосом ревла;
Еней, **молитву прочитавши,**
І шапку цупко підв'язавши,
В лісну гущу і пішов.

Чи буря на морі чи небезпека попасти до острова Цірцеї,
поведення Троянців тесаме, що в дома:

„Біду побачив неминучу.
Троянці всі і пан Еней
Зібралися в одну всю кучу
Подумать о біді своїй;
І миттю тут уговорились,
Щоб всі хрестились і молились,
Щоб тільки острів їм минуть ..

І так далі вся Енеїда проникнута цим другим козацьким
лицарським законом — побожності. Чи то побачивши мавок

„Еней здрігнувсь і одступає
І „Да воскреснет” вслух читає”

чи то в рішучім бою:

„Гукнув на всю свою громаду
І тихо Зевсу помоливсь.
Всю рать свою вперед подвигнув” і т. і.

Маючи засаду богобоязливості отже і совісти і почуття
відповідальності перед своїми підвладними,

„Правдивий воїн не дрімає
Без просипу та і не ле
Мудрує, дума, розглядає
Такий і ворогів побе” ...

Так докоряє післаниця богів, Ірися, противнику Енея, Ту-
рну, який в протилежність Енею почав війну головне через
своє кохання:

„К Лависі од любви був в горі,

Топив печаль в питейнім морі.
Так в армії колись велось:
Коли влюбився чи програвся
То пуншу хлись — судьба поправся!"

Тут виразно підкреслено, що так велося в московській „армії”, а не серед лицарів-козаків. Еней, як ми бачили, сумував за Дидоною, але не кидав справи. Він перш за все дбає за своїх підлеглих:

„На землю з човнів повставали,
Спитавсь, чи є що їсти їм ...
... Горілку, пиво, мід і брагу
Поставивши перед ватагу,
Для збору в труби засурмив”.

Він піклується не лише про те, аби Троянці були „п'яні, ситі, кругом обуті і обшиті”, але щоб і були освідчені і коли треба було вчити латину:

„Усіх зачав сам мордувати,
Поверху по словам складати ...
... Еней від них не одступався,
Тройчаткою всіх приганяв,
І хто хоч трохи лінувався,
Тому „субітки” і давав.
За тиждень так латину знали,
Що вже з Енеєм розмовляли” ...

Таксамо він весь час турбується за успіх у війні, дійсно як правдивий воїн-вожд:

„Еней ту бачив страшну тучу,
Що на його війна несла ...
... Ні ніч його не вгамувала,
Він о війні все сумував.
І вся коли ватага спала,
То він по берегу гуляв” ...
... „Еней один не роздягався,
Еней один за всіх не спав.
Він думав, мислив, умудрявся,
Бо сам за всіх і одвічав” ...

Він не деспот чи тиран, але не є і слабодухий цар Латин, що не має ні пошани ні авторитету, тому згідно з князівсько-

українським і козацьким звичаєм, в разі особливо важкої справи скликає раду — як в думі про Хмельницького, що

„Листи писав, до всіх розсилав.
То сотники, полковники, як їх прочитали,
Усе покидали, до Гетьмана Хмельницького
Скорійш прибували”.

Так і Еней, коли згоріла половина флоти, він:

„І миттю кинувсь до громади
Просить собі у неї поради,
Чого собою не вбагне” ...

І слухає доброї поради свого підкомандного. Але цей здоровий і типовий для українського устрою демократизм ніколи не переходить у панібрацтво з чернею. Не дурно остерігає Сковорода: „Подлість (нижчі по духу люди), чим в ближше знайомство входить, тим більше до великих діл і великих персон свою учтивість втрачає”. — Тому, дбаючи за своїх підлеглих, Еней не змішується з юрбою:

„Зібрав троянську всю громаду
І сам пішов на двір до них,
Просить у їх собі пораду,
Сказав їм річ в словах таких:” ...

Але справляючи бучні поминки в день смерті батька,

„Еней і сам **зо старшиною**
Анхца добре поминав ...
В присінках всі пани сиділи,
На дворі-ж **вкруг стояв народ**”,

Так пошана до громади, яку він в особливо урочистих справах зве: „Козацтво, Лицарі, Трояни!”, не знижує його і не веде до хибного для вождя „хлопоманства”.

Типовою для козаків-лицарів є пошана до влавших товаришів-героїв. Згадаймо думу про „смерть козака на Кодимській долині”:

„Козака постріляного, порубаного знахожали,
Шаблями, наділками яму копали,
В семипяденну пицаль позвонили,
Славу козацьку учинили” ...

Те саме бачимо і в „Енеїді” Котляревського:

„Еней Троянців в гурт ззиває
І з смутним видом обявляє,
Що мертвих треба поховать . . .
. . . Но перше, чим начнем ми битись,
Для мертвих треба потрудитись,
Зробити їх душам упокой;
Імення лицарів прославить,
Паланта к батькові одправить,
Що наложив тут головою . . .”

Коли ми здавна вже провадили боротьбу проти „плаксивости” наших імпрез, проти постійного плачу, „могил”, „розпятих на хрестах Україн”, слізних нарікань на „долю бідного народу”, на все те, що можна схарактеризувати як мелодраму і що занадто вже витісняло трагічний і героїчний стиль нашого національного мистецтва — то нам часто казали: „адже і в наших піснях козацького епосу часто говориться про те, як „заплакали хлопці молодці”, як „стогнуть-плачуть козаченьки” і др. Ці закиди основані на невмінні одріжнити „козацькіі щирі сльози” від драматичних істерик над долею України. У нас говорять „плач Ярославни” в той час, як її „плач” є фактично молитва-заклинання природних сил, щоб вони допомогли Ігорю. І ця молитва досягає результатів: Ігор тікає з неволі. „Плач” козаків у неволі є теж молитвою, яка теж досягає результатів. Очевидно: є різниця в плачі козака, коли він „плаче-ридає, до Бога руки здіймає”, цебто плаче перед Богом, а плачем безсилля чи то невдалого кохання чи то над поразкою.

Еней Котляревського, виведений як тип козака-лицаря, теж плаче, але не від безсилля, а цілком вчасно. Важно є „час, місце і особа”, як каже Сковорода. Наприклад поминаючи смерть батька:

„Як проспівали „со святими”
Еней заливсь слізми гіркими” . . .

Таксамо він і Троянці оплакують смерть союзника, молодого Паланта:

„Затим пішов в курінь просторий,
Де труп царевича лежав . . .
. . . Еней зарюмав басом сам:

Гай! гай! — сказав — увяв мій гайстер,
Який то був до бою майстер!
Угодно, бачу так богам " ...
... Народ від річі умилився
І гірко, гірко прослезився ...
... Еней з локійником прощавсь
Сказав: „о жизнь! бурливе море!
Хто цілий на тобі оставсь? ...
Прости товаришу любезний
Оддячу я за вид цей слезний
І Турн получить з баришком" ...

Горе з приводу смерти молодого союзника не лише не приводить того до розпуки, а навпаки дає сил, щоб помститися.

Як козак і лицар Еней „к добру з натури склонний”, добре знає лицарський кодекс моралі щодо подоланого ворога і розуміє що:

„Не ворог, хто уже дублений,
Не супостат, чий труп нікчемний
На полі без душі лежить.”

Тому, для віддання пошани своїм і чужим вбитим, згожується на перемиря. Але він не зносить зради і порушення умов чи договорів.

„Еней, правдивий чоловіча,
Побачивши такий нелад,
Що вража зрадивши ватага
Післять Фригійців дума в ад —
Кричить: „чи ви осатаніли? ...
Адже ми розмир утвердили,
Ми з Турном любємось одни”...

Типова є для козацького герцю остання сцена двоюбою Енея з Турном, коли ранений противник просить Енея:

„Прошу, як козака, благаю,
Коли мені смерть задаси
Отправ до батька труп дублений
Ти будеш за сіє спасений ...
... Еней од речі сей змягчився
І меч піднятий опустил;

Трохи-трохи не прослезився
І Турна ряст топтать пустив”.

Але побачивши на Турні ладунку вбитого Паланта і згадавши свою присягу „віддячити за вид сей слезний” — каже (як Гонта у Шевченка „не я вбиваю, а присяга”).

„Палант тебе тут убиває
Тебе він в пеклі дожидає! —
З цим словом меч свій устромляє
В роззявлений Рутульця рот
І тричі в рані повертає
Щоб більше не було клопот”.

Давши Енея, як тип козака-лицаря, Котляревський цим самим дає зрозуміти прикмети вождя, який знає мету і знає як вести до неї своїх людей. Тому його люблять і слухають свої і шанують чужі.

Коли Котляревський надає Енею риси козака-лицаря і до того мудрого, мужнього і благородного вождя (омінаючи жартівливі описи його страхів і п'ятики), то його противники, Турн і Латин, схарактеризовані як протилежні йому типи. В Енеї знаходимо динаро-нордійські расові первні; в Турні переважно медитеранські, в Латині остійські, а в латинським народі медитеранські (середземноморські) ознаки.

Латин є типовий хуторянин часів упадку, у якого замість мудрости є нерішучість і нахил до угодовства, старання відкупитися від ворога хочби ціною зломання ового слова:

„Земелька ця була латинська,
Завзятий цар в ній був Латин,
Старий скупиндя — ск.....
Дріжав як Каїн за алтин...
... Латин старий був не рубака
І воюватись не любив,
Од слова „смерть” він неборака
Був без душі і мов не жив...
... Без того-ж завжди був тихенький
Як всякий дід старий, слабенький,
В чужее діло не мішавсь
Латин і серцем і душею
Далекий бувши од війни...
... Коли я тішився війною?!

Не звір я людську кров пролити
І не харциз, людей щоб бити
Для мене гідкий всякий бій . . .

Очевидно такий вожд не може підняти свій нарід на захист батьківщини і не тішитись тим авторитетом, який мати мусить голова держави у скрутний момент. Ми бачимо, що Енея його Троянці любили і шанували і коли в таборі почалась була паніка, досить було команданту лише згадати про відсутнього вождя:

„ . . . Та їх обозний генеральний
Над всіми остававсь начальний;
Серест вельможний обізвавсь:
— „Куди? — вам сорома немає!
„Хто чув — Троянець утікає? . . .
„Чого наш славний рід діждавсь! . . .
„А князь наш бідний що помислить,
„Аджеж за воїнів нас числить,
„За внуків славніших дідів!”
Агу! Троянці схаменулись
Та всі на Турна і сунулись . . .

Цілком інакше відношення до Латина, який не хоче воювати і боронити свою батьківщину:

Бояре
Тут думу довгую держали
І всяк компонував своє.
І в голос грімко закричали,
Що на Латина всяк пллює
І на грозьбу не уважає,
Війну з Енеєм починає;
Щоб некрут зараз набіраць
І не просить щоб у Латина
З казни його ані алтина . . .

У протилежність дисципліні і порядку під мудрим кермуванням Енея, у Латинців лід проводом боярів підготовка до війни іде дуже хаотично:

„Були Латинці дружні люди
І воюватись мали хіть.
Не всі з добра, хто од причуди,

Щоб битися то рад летіть.
З горяча часу перші три дні
Зносили всяке збіжжя, злидні,
І отдавали все на рать ...
... Міняйлів брали в казначеї
А фіглярі писали щот;
К роздачі порцій — аптикар
Картюжник — хлібний добрий пекар,
Гевальдигером був шинкар;
Вожатими — сліпці, каліки,
Ораторами — недоріки,
Шпигоном — з церкви паламар ...

Цей клясичний опис не раз згадувався у порівнанню з тими страшними часами, коли 1917-ий рік збудив у огні Україну і коли на її чолі опинилися люди, які цілком не мали уяви, що робити:

Уже зволялися читати,
Що в голові у них гуло,
К війні хватались, поспішались,
А все робили назворот:
Що строїть треба, те ламали,
Що треба кинуть, те ховали,
Що класть в кишеню, клали в рот.

Гірко згадувати ті часи, але — на жаль — і дотепер певні кола українського суспільства не очуняли від того запоморочення, що лишив в їх головах ХІХ-ий вік.

„Прогаяли великі дні
Скалічені й маленькі люде;
Заслинили у ганькбу й бруд
Велику віру — й на руїнах
Отарою мандрує люд,
Що мав зродити Україну ... (Маланюк).

Але поверну до типового для середземноморців запалу — солом'яного вогню. Перші невдачі сильно розхолодили Латишів, а серйозна баталія і штурм їхнього міста привели їх у паніку:

„Якії в городі остались,
Злякались од такої біди

І голови їх збунтувались,
Не знали утікати куди ...
Другі Латина визивали
На вал полізти принуждали,
Щоб сам спасав своїх мирян ...
Про Турна-ж всі кричали сміло,
Що за своє любовне діло
Погубить даром весь нарід ...

Характерною рисою Латина є бажання все лагодити в мирний спосіб і одкупитися від біди:

А щоб з Енеєм лад зробити,
Пошлю послів десятків пять
І мушу дари одрядити
Диковинки колиб достать! ...

Турн має ознаки мужності і благородства (хоч може більш заїлости), але йому бракує мудрости і він все робить під впливом почувань-афектів. Йому трохи додано характеру армейського офіцера часів Котляревського. Фізично він був:

„Товстий, високий, кучерявий
Обточений, як огірок ...
Коли чи пе — не проливає
Коли чи бе — то вже влучає ...

Але в той час як Еней „мудрує, дума, розглядає”, чинить порядок і апелює до своїх як до „козацтва-лицарства” — Турн в горі од любви до Лависі то робиться „несамовитий, явився лютував неситий” і веде війну під впливом пристрастей:

... Всі страсти в голову стовкнулись
Любов і ненависть прочнулись:
„На штурм! на штурм!” — своїм кричав.

І коли троянський обозний генеральний підносить дух Троянців згадкою про славу предків, Турн

„Скрізь йорзає, як чорт т болоті
І о поживі всім товче ...
„**Ребята!** бийтесь не виляйте!
„Настав тепер то січі час!

З одного боку „козацтво-лицарі, Трояне”, а з другого

„ребята”; з одного боку „слава” — з другого „пожива”.

Проте, коли доводиться рішення діло „дуелльом”-поєдинком, Турн тримається героєм, хоч і гине з рук переможця Енея.

*

На жаль не можна розглянути все, що дає нам „Енеїда” Котляревського, яка в свій час зробила на сучасників величезне вражіння (диви: Шевченкова повість „Близнята”). Це є типовий зразок українського національного твору. Взявши і дуже точно дотримуючись оригіналу Вергілія, Котляревський „перелицьовав” цей безсмертний твір на український вид. Згадаю тут, що національне мистецтво черпає зразки із все-світної скарбниці, але додає свій національний характер цим творам.

Тому, коли мені колись довелося коло Неаполю в Італії показувати місто і околиці українським матросам і я принагідно сказав: „Оце дорога до Кумської Сивіли, до якої ходив колись Еней” — один з моряків, чистокровний Полтавець, зараз-же зауважив: „Далеко **наші бували**”. — Знаючи очевидно „Енеїду” Котляревського, він природно вважав Енея за нашого Українця.

Спинився я докладно на цій „останній думі” і тому, що цей твір є написаний на переломі XVIII і XIX віку і має в собі ще весь аромат „козацького панства”, традицій козацького духу, здорового гумору, бадьорости, всього того, що вивітрилося у XIX-ім віці і з муками відроджується у XX-ім століттю.

* * *

Т. ШЕВЧЕНКО — СИНТЕЗА УКРАЇНСЬКИХ ПЕРВНИВ

„І ось Стефаник і Куліш,
Ось Коцюбинський, Леся — квіти
Степів страждальної землі,
Народу самосійні діти.
А то підземно загуде
Вулканом націй ціла раса
І даром божеським гряде
Нам Прометеєм дух Тараса” ...
(Маланюк)

Феномен зяви Шевченка, яким Україна відповіла на столітнє поневолення Москвою, є настільки оригінальним і суто-

українським, що ми не можемо знайти чогось подібного у інших народів.

Розуміється, кожна нація має своїх великих поетів і письменників, які втілюють частинно її духа. Німеччина має Гетого, Італія Данта, Португалія Камоенса, Англія Шекспіра, Франція Вольтера і т. д., але ні один з цих письменників не є таким яскравим виразником і душі народу і духа нації як Шевченко. Тому і культ Шевченка в українській нації є дещо відмінний від ушановання великих письменників у других народів. І це не тому, що ми маємо лише одного Шевченка, а побіч нього ніяких інших поетів, філософів і письменників.

Хвалити Бога є у нас і такі філософи, як Сковорода, і такі письменники, як Леся Українка і Коцюбинський. Але всі вони дають у своїх творах лише сю чи ту частину душі народу або деякі прояви духа нації. Їх всіх можна досить легко класифікувати по переважаючим расовим ознакам (нордійсько-медитеранська вдача Лесі Українки, динарська вдача Куліша, медитеранська вдача Коцюбинського і др.). Тому вони подобаються і захоплюють певних людей, примушують брентити в унісон ті первні расових вдач, які творять український нарід. Всі вони мають дуже виразні кола своїх почитателів і противників.

Але твори Шевченка знаходять відгук у всіх Українців, якіб расові первні не переважали у їх вдачі. Правда, що і ширина творчости Шевченка є дуже велика:

„Не поет — бо цеж до болю мало;
Не трибун — бо це лиш рупор мас;
І вже менш за все — „Кобзар Тарас“! —
Він, ким занялось і запалало;
Скорше — бунт буйних майбутніх рас;
Полумя, на котрім тьма ростала;
Вибух крові, що зарокотала
Карою за довгу ніч образ.
Лютій зір прозрілого раба;
Гонта, що синів „свяченим“ ріже, —
В гайдамацьких загравах степа
З дужим хрустом випростали крижі.
А ось поруч — усміх, ласка, мати,
І садок вишневий коло хати.”

(Маланяк)

Я дозволив собі навести цей вірш про Шевченка, який нераз читано хоровими рецитаціями на Шевченківських святах, проваджених у героїчнім оформленню, бо в нім добре зазначено розмах творів Шевченка від Гонти, що синів „свяченим” ріже, до вишневого садка коло хати, від трагедії духа до душевної ідилії.

Цікаво звернути увагу на те, що в творах Шевченка ми знайдемо відбиток всіх згаданих на початку расових первнів українського народу. Ми знайдемо в поемах, як „Гайдамаки”, „Гамалія” і других творах про козацьку героїку, виразний воевничо-північний характер, коли йде опис як наші предки „здобували і славу і волю”. В романтичних творах і особливо в музиці вірша ми бачимо відбиток палкої і глибоко естетичної середземноморської душі. У фольклорних творах, як „Садок вишневий коло хати” і безлічі описів України і селянства („Наймичка” тощо) ми бачимо виразно динарську вдачу хлібороба. Нарешті в творах таких як „Жидівка” і др., де сюжетом є персональна драма, ми знаходимо остійські первні.

В цей спосіб ми бачимо, що Шевченко синтезує в собі всі чотири основні расові первні нашого народу. Тому одні з його творів своєю могутністю і пробойовістю чарують Українця з переважаючими північними первнями, другі своєю хліборобською ідилією — динарців, треті — тонкого естета і знавця краси, середземноморця, четверті сентиментального і розуміючого прості переживання — остійця. Тому в творах про Шевченка (а їх є вже чимало) дуже виразно можна зрозуміти, яку расову вдачу має автор і які моменти в творчості Шевченка викликають у нього захоплення, співзвучне розуміння.

Як у всякого дійсно великого творця можна знайти найрізноманітніші ідеї, так і в Шевченка одні добачають його ліризм, другі героїзм, треті сентименталізм, четверті трагізм. Одні вважають його за борця за „покривджений нарід”, другі за співця нашої героїчної минувшини, треті за пророка, що дає напрямні на будуче, четверті за консерватиста, що милується лише в минулім. Одні автори вбачають у Шевченка „безбожника”, другі навпаки доводять його щирий християнізм. Це не є дивним, бо в „Кобзарі” і в „Повістях”, а також у „Щоденнику” і у малярських творах Шевченка є така многогранність, що з неї можуть черпати натхнення найрізній-

ші елементи нашого народу. Тому в ній як у синтезі, в його творах, ми бачимо виразно і тіло і душу і дух України.

Тіло нашої Батьківщини ніхто не вмів так змалювати і пензлем і пером як він. Чи то „козацька церква невеличка“, чи то руїни Суботова чи „Садок вишневий коло хати“ чи „Реве та стогне Дніпр широкий“, чи „Село і серце відпочине“ — куди не кинь оком, майстерні пейзажі. Але і ці пейзажі не є уривки; вони зв'язані у великий альбом безмежної любови до своєї землі. Як в народних піснях відбивається душа нашого народу, так і в безлічі віршів Шевченка виразно виступає то весела („Якби мені мамо намисто“) то сумна („На що мені чорні брови“) вдача Українця. Тонка аналіза душевних переживань є головною темою багатьох творів Шевченка („Катерина“).

„А то підземно загуде, вулканом націй ціла раса. І даром божеським гряде нам Прометеїв дух Тараса“, — як це згадано у приведеному мотто. Сто літ пройшло після видання першого „Кобзаря“ і за цей час ми виразно бачимо, що, ким і коли вважалося за найцінніше в творах Шевченка. Коли в українському суспільстві панували переважно душевні фольклорні настрої, тоді — очевидно — ліричні твори тішилися найбільшим признанням. Коли були поширені ідеї соціалістичні, тоді в „Кобзарі“ шукали борця проти соціальної несправедливости. А коли Україна стала на шлях збройної боротьби за державну волю, то все, що співзвучало із „вставайте! кайдани порвіть!“, стало гаслом народу, що віднайшов у Шевченку свого вождя і пророка.

Тепер, коли я стараюся вияснити Дух нашої Нації, що незмінно, хоч і в різних формах одухотворює Україну, я хочу звернути увагу на ті елементи в творах Шевченка, в яких він — кість від кости і кров від крові син нашого народу — виявив той дух, що просякав всю історію нашого краю. Це тим більше цікаво віднайти у Шевченка, який по влучному означенню Чижевського був „антропологіст *)“ цебто ставив людину, її переживання, почуття, горе і радість в центрі буття цілого світу. Тому, слідуючи за цим самим принципом народної пісні, Шевченко надзвичайно відбиває в своїх творах не ли-

*) Дмитро Чижевський „Нариси з історії філософії на Україні“ — Прага, 1931.

ше дух Нації, але і душу народу. В цім і є його надзвичайна сила. Бо в той час, як одні наші письменники занадто входять у душевні переживання, а другі більш у духові, у нього і душа народу і дух Нації так міцно звязані, як це і має бути у нормальнім організмі.

Для порівняння візьмем твір Шевченка „Дума” (із „Невольника”) із козацькою думою наприклад про „Бурю на Чорному морі”. В душі Шевченка переважає елемент переживань „сироти Степана молодого.. Його переживання є в центрі твору. В той час як в козацькій думі підкреслено не переживання „Олексія Поповича”, а факт його каяття і моральна сторона його сповіді. У Шевченка в його думі переважає ліричний момент — в козацькій думі епічно-філософський.

Цей „антропоцентризм” — ставлення людини, особистості і її переживань, в центрі слід завжди мати на увазі в творах Шевченка. Він промовляв до душі Українців, будив душу українського народу і тим творив з Українців той тип людини, який міг сприняти дух Нації.

„Шевченко лиш збудив хаос,
Що незрушимо спав над степом.
Він не здійснив своїх погроз;
Він Гонта був, а не Мазепа.
Але і він багато знав
Того, що ми давно забули.”

(Маланюк)

І дійсно Шевченко ще добре памятав той розмах Козацької Державности, коли наша воля „без хлопа і без пана, оксамитом шляхи стеле і едвабом застиляє і нікому не звертає”. Він памятав, як „було колись: на Україні ревіли гармати”, як було колись

І день і ніч гвалт, гармати,
Земля стогне гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце засміється.

От загадка духа Шевченка. Війну, гвалт, насильство він ненавидів. А всеж при згадці страшного лихоліття у нього сміється серце. Це тому, що для нього тиша, опокій, яка настала після „утихомиріння” України, були гірші, страшніші за ті часи, коли „довго-довго кров степами текла, червоніла”.

Він волів боротьбу за сон подібний до смерти. Бо він **знав** те, що забули Українці в другій половині XIX-го і початку XX-го століття. Він підхопив з рук занепадаючого в його часи „козацького панства” смолоскип державности і силою свого слова поставив його далеко перед нами. Він будив душу народу і підніс прапор національного Духа. Не даром князь Репнін, в шляхотнім оточенні якого Шевченко вбирав у себе дух „козацького панства”, казав, що вірші Шевченка „настроюють душі на високий діапазон”. Його твори підготували український нарід до прийняття Духа Нації, який прийшов значно пізніше.

Ми знаємо, що Шевченко, Котляревський, Гоголь і більшість Кирило-Методіївських братчиків були під сильним впливом творів Г. Сковороди. Згадаймо вірш Шевченка „... у дяка гарненько вкраду пятака ... куплю паперу ... і списую Сковороду” ...

Тому головна теза Сковороди: „дух животворить” і „пізнай себе” — пізнай своє глибоке серце, свою душу, своє внутрішнє Я, душу інших людей і душу свого народу так глибоко запало у творчість Шевченка. Сковорода ще добре знав, що то є „образне мишлення”, думання образами, а не поняттями, думання символами, що є таким характерним для нашого народу. Для нього а через нього і для Шевченка природа була живою і тісно звязана з душевними переживаннями нашого народу. Тому й у Шевченка природа живе, переживає разом з людиною її радощі і горе.

Чужинці часто дивуються, що перші рядки української пісні „цілком не мають нічого спільного” із змістом самої пісні. Наприклад:

Стоїть **явір** над водою,
В воду похилився.
На козака пригодонька
Козак зажурився ...

Це тому, що вони втратили розуміння образів, символів. Між тим для Українця, що знає народну поезію, образний зв'язок між „явором” а „козаком”, між похиленням явора, а журбою козака — ясний. Сковорода дуже багато присвячує уваги цим „акта символіка” (символічні дії). Наш нарід (як і другі народи) ще не втратив (в час складання народних пісень) поняття, розуміння символів, образів природи. Тому в

цій пісні образ явора не лише, що має зв'язок із цілою думкою пісні, але й відразу — образом-символом — дає поняття про що йде мова. Явір — символ суму.

Другий приклад:

Наступала чорна **хмара**
Зза темного гаю;
Ой, крикнули запорожці:
— Утікай Нечаю” ...

Хмара є завжди символ, образ наступаючого війська. Згадаймо в „Слові о Полку Ігоревім” опис хмар перед боєм, або в канті про „Почаївську Божу Матір” ... „турецькеє військо, як та чорна хмара”.

Таксамо наприклад зазуля це образ бездомности, суму за домом, за рідним краєм:

„Ой, закувала тай сива зозуля
Рано, вранці, на зорі;
Ой, там заплакали хлопці молодці,
Ой, у неволі у тюрмі ...”

Принагідно зазначимо, що в „Плачі Ярославни (в „Слові о полку Ігоря”) слово „зикзиця” (чайка — *Vanelus cristatus*) хибно перекладається „зовулею”, бо образ (символ) чайки інший. Чайка-зикзиця символізує безпомічну вдову. Наприклад у пісні Мазепи — „Ой, біда, біда, чайці небози”. Гуси символізують сплетні, осуджування інших і свою пиху:

„Ой, летіли гуси через вдовин двір,
Не так тая слава, як той поговорі ...”

І так можна набрати масу символів з природи, яка в уяві народньої душі є жива і тісно зв'язана із людськими переживаннями. Цією символікою майстерно володіє Шевченко, для якого природа, пейзаж є фоном для людських переживань, а народна символіка є жива і природна. Він ще вмів мислити образами.

Але, згадаю знов, що „він багато знав того, що ми давно забули”. Звідки він те знав?

Близькі взаємини із нащадками „козацького панства” (Репнін, Капніст, Білозерський, Скоропадський, Лизогуб і др.) дали йому — розуміється — дух козацької романтики, передали йому згадки, коли предки цього „козацького панства” —

„панували, здобували і славу і волю”. Оповідання діда про гайдамаччину врізалися у дитячу душу поета. Читання Сквороди вплинуло безумовно на його світогляд.

Нарешті дебати, дискусії і жвавий обмін думок у товаристві Кирило-Методіївського Брацтва дали теж виразний напрямок творам Шевченка. Але головне це очевидно був власний поетичний геній, та надзвичайна надсвідомість, яка наближала Шевченка до „посвячености”. Очевидно, що мова не йде про „посвячення” у якусь секту чи духовну організацію. Ні! Шевченко був „посвячений” Божою милістю. Тому він часто піднімався до пророчого стану і природно вмів користуватися тими образами, до яких другі доходять довгою наукою.

Якраз 100 літ тому (у 1847. році) російська влада розгромила Кирило-Методіївське Брацтво, в яким зійшлися, звязані міцно одним духом, такі постаті українського духового життя, як Шевченко, Куліш, Костомарів, Гулак, Білозерський, Маркович, Навроцький, Пильчиків. — „Київська молодь, про котру мова, була глибоко просвічена Святим Письмом. Це була молодь високої чистоти духовної. Апостольство любови до ближнього доходило в неї до ентузіязму” — так описує Куліш цих Кирило-Методіївців. — „На Шевченка взирало браттє, як на якийсь небесний світильник; і се був погляд праведний ... Шевченко зявивсь посеред нас, як видиме оправдантя нашого натхнення звиш”. — А Костомарів так характеризує цього „братчика”: „Муза Шевченка розривала завісу народнього життя. І страшно і солодко, і болісно і чарівно було заглянути туди! Тарасова муза прорвала якийсь підземний заклев, вже кілька віків замкнений богатьма замками, запечатаний богатьма печатями” *) ... (Згадаєм мотто цієї статті „А то підземно загуло”).

Цікаво відмітити, що це найближче по духу оточення Шевченка виразно відрізняло проблеми національного духа і людської душі — внутрішньої людини. Вони виразно трималися споконвічного нашого гасла: „За Віру Християнську” і долю національного руху міцно звязували з релігійним відродженням: „прийде час будови храму, що в нім поклоняться і чужі народи”. Братчики хотіли проповідувати серед просві-

*) За Чижевським: „Нариси з історії філософії на Україні”.

чених панів українських визволення народу з кріпацтва дорогою просвіти разом християнської і наукової. Перш усього хотіли благочестиві юнаки київські натхнути духом своєї любови і благоволення кращих людей у панських сім'ях, а в купі з ними осіяти новим світом і тих, що справді сиділи „во тьмі, і сіни смертній”. Яка величезна різниця і в методах і в ідеях цього Брацтва від пізніших „ходжень в народ”, „пропаганди серед мас” і повного забуття всіх споконвічних наших гасел, що є характерним для української інтелігенції кінця XIX і початку XX-го віку!

У протилежність пізнішим ідеям і ідейкам під гаслом „Гей, Українець просить немного — мови для рідної школи” і ганебному вважанню „братів”-москалів за „старшого брата”, — Кирило-Методіївці стояли на твердому ґрунті великої місії України у майбутнім „славянським” періоді. Автор „Книги Битія Українського Народу” — цього „вірую” Кирило-Методіївського Брацтва — виразно підкреслює, що політична боротьба, французька революція з її гаслами „свобода, рівність і братерство” є на фальшивому ґрунті: „про свободу кричать, і немає в їх свободи, **бо нема свободи без Христової віри**”. І цю віру Христову, це гасло „за віру Христову” має піднести Україна: „І встане Україна з своєї могили і знову озветься до всіх братів своїх Славян . . . І Україна буде невіддільною Річчю Посполитою в Союзі Славянським. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місце, де на карті буде намальована Україна: от камень, егоже не брегоша зїздуший, той бисть во главу угла” . . . (З „Книги Битія”)

. . . І мене в сімї великій,
Сімї вольній новій
Не забудьте помянути
Не злим тихим словом . . .

пророче висловлює цю ідею Кирило-Методіївців Шевченко.

Нагадаю при цьому, що розуміли Кирило-Методіївці, з яких дехто безумовно був знайомий із езотеричними науками, під „славянським періодом”, що не мав нічого спільного із пізнішим „славянофільством”, російським „панславізмом” і др. Історія людства переживає ряд періодів, в час яких та чи інша провідна нація, виконуючи своє всесвітнє призначення, творить загально-людські цінності. Не заходячи за далеко в минуле, укажемо, що Греко-Римський період (приблизно

від 1000 літ до Р. Хр. до 1000 літ по Р. Хр.) дав поняття логіки (Греки) і права (Римляни). Наступний, Германно-Англо-Саксонський період мав би дати поняття людської індивідуальності, людського „Я”. Наступний, Славянсько-Український, має відродити і оформити глибоку духовість. (Тому ясно, що советська Росія з її нищенням всьої духовости на цю місію не надається). Ще дальший, Американський період, має дати високу технічність. Очевидно, що ці періоди не є різко розмежовані і поступенно один переплітається з другим.

Тому і Кирило-Методіївці вважали, що роля України і полягає в тім, щоб наново штовхнути людську чинність у бік духовости і „змягчити схвильовані нещастями душі народів розв'язанням соціяльних завдань поворотом блага, що вказане Спасителем”.

Ми бачили, яку ролю грав Шевченко у Кирило-Методіївськiм Брацтві. Тому природно, що ці основні ідеї Брацтва („За Віру Християнську”) просякають творчість Шевченка. Я не забираюся тут розглядати „релігійність” або „богохульність” Шевченка; про це багато дискутувалося. Але він, будучи учеником Сковороди, виступав проти зовнішньої релігійности, а стояв за те, що є найціннішим і основним у вірі християнській — безпосередний зв'язок людини з Богом. Про це він виразно писав у своїх творах.

Я вже згадував, як Шевченко володів символами народно-го сприймання природи. Але він виявляє і глибоку освіченість, як у творах християнських філософів, так і в езотеричних знаннях. Коли ми порівнаємо опис душевної тривоги у Шевченківській поемі „Чернець” із описами „полуденного демона” у Отців Церкви, нас вражає точна передача поетом симптомів „находу” цього „демона”:

Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись . . .
. . . Іде чернець Дзвонковою
У яр воду пити . . .
Іде чернець у келію
Між стіни німії і т. д.

Святий Іоан Кассіян *), подаючи способи боротьби з духом суму (або полуденним демоном), указує, що чернець го-

*) „Добротолубіє”.

ловно у полуденні години не може знайти собі місця, виходить з келії, блукає, знов вертається, не може зосередитися на ділі чи на думці; як ось „Чернець” Шевченка:

Бере Письмо Святе в руки,
Голосно читає.
А думкою старий чернець
Далеко літає . . .

. . . „Монах — читаємо дальше в Іоана Кассіяна — має жах лишатися на місці; жаліє, що ні в чім не успів і не досяг плоду духовного, коли мігби кермувати другими і многим приносити користь, а тут нічого не зробив духовного” . . .

І у Шевченка Чернець у роспуці:
Для чого-ж я на світ родився,
Свою Україну любив? . . .

— — — — —
. . . Загине все і ти загинеш
І не згадають, щоб ти знав . . .

Я наводжу лише цей приклад, бо він виразно показує глибоку ерудицію Шевченка у Святім Письмі і творах Отців Церкви.

Він знав або надсвідомо відчував і ті образи, якими користуються ученики духовних наук на шляху до привчання себе до медитацій. Так наприклад міркування, звязані із контемплацією сходу сонця дають відчуження пробудження життя і радости. Навпаки схід місяця завжди дає вражіння суму і смерті. Ось приклад:

Бють пороги. Місяць сходить,
Як і перше сходив;
Нема Січи. Пропав і той,
Хто всім верховодив . . .

Шевченко вміло користується і цим дуже важним образом, що відразу дає певний настрій.

Взагалі християнський світогляд Шевченка і його „надзнання” чекають ще свого дослідника, який виявить нам того езотеричного Шевченка, котрий так любить Україну, що готов за неї душу погубити, котрий мріє і після смерті не „упокоїтися”, а бути десь близько України, доки вона не скине зі себе ворожого ярма. Аж тоді — а не ранше — каже він:

„все покину і полину до самого Бога — молитися” ...

Отже і Кирило-Методіївці і Шевченко дійсно знали те, що остаточно забули Українці в кінці XIX-го і спочатку XX-го віку. Вони знали місію України — дати світу духовість, піднести на належну їй височину Віру Христову.

Здається ніхто з інших поетів не провів у своїх творах любови до Землі Української, як Шевченко. І у нього ми зустрічаємо обидва поняття Землі Української: лицарсько-війовничий і хліборобський. Земля наша в творах Шевченка це є „рай тай годі”, але часто домальований кровю і освітлений пожаром.

„Садок вишневий коло хати ...” це хліборобська мирна ідилія, відпочинок тіла і душі. І от рядом гіркий клич лицаря-козака:

Вернітєся, дивітєся.
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров Ляха, Татарина
Морем червоніла ...

Якаж земля є ближча Шевченка? Чи та, де „село — і серце одпочине”, чи та, на якій кров ворогів „морем червоніла”? — Обидві є однаково дорогі поетови, бо в нїм виразно втілилися всі первні нашого народу — і психіка „плуга” і дух „меча”.

Тому рядом з такими описами нашого прекрасного краю, як „Садок вишневий” — або:

Гори мої високії!
Не так і високі,
Як хороші, хорошії,
Блакїтні з далека ... (,,Сон”)

і іншим — цій безконечній мозаїці українського пейзажу, який так добре маскує, заховує справжній аспект щохвилевої напружености України, що кожної хвилини готова встати і

„Боронить пазурями, зубами,
Землі покраяну плоть!
Не встигали-б ворони степами
Ворожі кості полоть ... (Маланюк)

-- ми бачимо цей другий аспект нашої Батьківщини, що, свідома свого високого призначення, завжди готова встати і рвати кайдани: за Віру християнську, за Землю Українську і за Дідівську Славу. Часто цей аспект виявляє Шевченко якби лише у спогадах:

Грає кобзар, виспіває,
Вимовля словами,
Як Москалі, Орда, Ляхи
Бились з козаками ...
... Зажурилась Україна.
Така її доля:
**Ніхто її не рятує;
Козачество гине.**
Гине слава, батьківщина ...
Немає де дітись;
Виростають нехрещені
Козацькі діти,
Кохаяться невінчані,
Без попа ховають;
Запродана Жидам віра,
В церкву не пускають.

(„Тарасова ніч”)

Але цей „спогад” так відповідає нинішнім часам, що стає немовби то пророцтвом советсько-московського панування на Україні. А от другий спогад славного минулого:

„Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — Запорозжі
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу і волю ... („Іван Підкова”)

Але поет не лише згадує минуле, але і призиває до відродження державности. Як Ярославна у своїм „плачу”, він закликає, ворожить, як „характерник з Січі”. „Гетьмани, гетьмани! Коли-б то ви встали!””, він пророчить, що „в степах України — Дай то Боже милий — блисне булава” — символ державности. Він грозить ворогам:

„Не смійтеся, чужі люде,

Церква-домовина
Розвалиться, а зпід неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить ...

Таким чином в творах Шевченка ми виразно знаходимо всі наші три споконвічні гасла: За Віру Християнську, за Землю Українську і за Дідівську Славу, як в „Слові”, в „Думах”, в „Енеїді”. Він постійно згадує як

... Котилися
І наші козачі
Дурні голови за правду,
За віру Христову.
Упивались і чужої
І своєї крові ... („Сон”)

Дає опис землі української і тої іділічної динарсько-хліборобської, що „заснула в сонечнім меду” і тої, що „пожари Україну нагріють, освітять” і що панувала і має дати людству „світ тихий невечерній”. А щодо „Слави Дідівської”, то мало хто так умів зберегти її і передати аж правнукам, як те зробив Шевченко. В цім його можна дещо порівняти до португальського поета Камоенса, який у своїм творі „Лузіяда” описує славне минуле свого краю і кличе правнуків бути достойними слави своїх пращів. Тому культ Камоенса — „Дні Камоенса” в Португалії дещо нагадують наші „Шевченківські дні”.

І тут таксамо знаходимо три моменти: бувша слава, сучасна неслава і будуча слава. Дуже виразно і тут бачимо два аспекти слави: хліборобсько-динарської і лицарсько-нордійської:

„Була колись козацькая
І слава і воля —
Слава сяє, а воленьку
Спіткала недоля ...
... Тії-ж слави козацької
По вік не забудем ...
 („Тарасова ніч”)

І зараз-же виразом протиставлення гучної слави пращів, козаків, лицарів із байдужністю гречкосія до такого роду слави:

„Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє.
А внук косу несе в росу,
За ними співає.
Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мід-горілку
Поставцем кружляла.
Було колись добре жити
На тій Україні ...

Яка страшно далека і від сучасників і від безпосередніх наступників Шевченка вдача. Для нього краще, щоб „ревіль гармати”, щоб „лихо танцювало”, щоб був „і день і ніч гвалт гармати”, аби то були наші „вольнії гармати”, ніж той страшний сон, страшна тиша коли „від Молдавана аж до Фина на всіх язиках все мовчить, бо ... благоденствує”. А наступні за Шевченком генерації забули те, що він знав і присипляли і без того сонну Україну „муравлиною працею”, „лупанням скали” і проблемами соціально-економічного характеру.

У Шевченка слава жива і діяльна, яка грозить ворогам і підносить нащадків на чин:

„Смійся лютий враже!
Та не дуже! Бо все гине —
Слава не поляже.
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти”. (,,До Основ'яненка”)

Поет бачить і передчуває, що без величних традиційних гасел його Україна зійде із свого шляху, призначеного Богом, і втратить свій дух, якому не буде в чім втілитися. Тому він і передбачає, що

„Не заревуть в Україні
Вольнії гармати
Не заріже батько сина
Свої дитини
За честь, славу, за братерство,
За волю України.
Не заріже: викохає

Тай продасть в різниці
Москалеві! ... Себ то бачиш
Лепта удовиці
Престолові, „отечеству”
Та німоті плата”. (,,Н. В. Гоголю”)

Дійсно пророчі слова! Скільки то українські матері викохували дітей і для царів московських і для цісаря австрійського і для Сталіна, які гинули „Не за Україну

А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну; довелось запить
З московської чаші московську отруту” ... (,,Кавказ”)

Скільки тих „малоросійських унтерофіцирів” творили міць і силу царських і советських армій. І тут Шевченко піднімається до пророчого патосу в осудженні тих наших таки злих людей, що присиплятимуть Україну:

„А той щедрий та розкішний
Все храми будує
Та „отечество” так любить,
Так за ним бідкує —
Та так з його сердешного
Кров, як воду точить!
А братія мовчить собі
Витріщивши очи.
Як ягнята: „Нехай — каже —
Може так і треба!” ...
... А ви в ярмі падаєте
Та якогось раю
На сім світі бажаєте ...
Немає! Немає!
Шкода й праці!” (,,Сон”)

В цих словах ми бачимо страшне пророцтво грядучого матеріалізму і створення большевиками справжнього „раю на землі”. Не даром поет бере як мотто до цього „Сну” цитат із Іоана (гл. XIV ст. 17 „Дух істини егоже мир не может пріяти” ...) І тут він вірний ідеям Кирило-Методіївців, що вважали неможливим рай на землі і свободу людства без віри Христової. Ми бачимо у Шевченка всюди цю страшну антитезу: слава і неслава, славні традиції і гасла і безславна будуччина, куди неминуче запровадять Україну „славних прадідів вели-

ких правнуки погані”.

Здається, ніхто як він не схарактеризував так виразно всі чотири расові первні нашого народу і так яскраво не підкреслив різниці між козаками і свинопасами, між лицарями і пречкосіями. Ми ні у кого не знаходимо таких виразних протилежних описів завойовників-нордійців, оборонців краю динарців, завзятих-медитеранців і угодовців-остійців. Лише порівняймо:

Нордійсько завойовницька вдача:

„Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове молодці,
А у Царгород до султана
Поїдемо в гості . . . ”

(„Іван Підкова”)

Або динарська мати:

Ой крикнули сірі гуси
В яру на ставу,
Стала на все село слава
Про тую вдову.
Не так слава, не так слава,
Як той поговір,
Що заїздив козак з Січи
До вдови у двір . . .
. . . Не минула слава тая
Не марно пішла;
Удовиця у мясниці
Сина привела.
Вигодувала малого,
До школи дала,
А із школи його взявши,
Коня купила,
А коня йому купивши,
Сідельце сама
Самим шовком вишивала
Злотом окула.
Одягла його в червоний,
В жупан дорогий,
Посадила на коника:
„Гляньте вороги!
Подивіться”! — Тай повела

Коня вдовж села,
Тай привела до обозу,
В військо оддала.
А сама на прощу в Київ,
В черниці пішла ...

Це не нещасна покритка, що падає під неславою і людськими поговорами та гине і сама і дитину губить. Це горда козацька мати, що вигодувала козацького сина і, витримавши всі злидні і всю неславу, довела його до пуття і у **військо віддала**. У військо а не у московську різницю.

А от динарський батько („Буває, в неволі” ...):

„Я стар був, немощен. Послав
З табун я коней до обозу,
Гармату, гаківниць два вози;
Пшона, пшениці, що придбав.
**Я всю мізерію оддав
Моїй Україні-небозі
І трох синів моїх.**

Нехай —

Я думав прішній перед Богом —

Нехай хоч часточка убога

За мене піде, **за наш край,**

За церков Божую, за людей.

А я молитись в хаті буду.

Бо вже не здужав, сину, встать

Руки на ворога піднять.

Але коли на його хату напали драгуни і замкнулись з його дочкою у клуні, то:

А ми з Данилом

Соломи в сіни наносили,

А клуню просто запалили.

Не встануть прокляті олять

Дітей козачих мордувать;

Усі до одного згоріли.

І Прися бідная моя

Згоріла з клятими ... А я

На пожарищі хрест з Данилом

Поставили та помолились,

Заплакали тай потягли,

На коней сівши, до обозу.
Синів всіх трох моїх найшли
Та в добрий час і полягли
Отут укупі . . .

Для динарця слава не є пустий звук. Хліборобська етика, яку так старанно нищили і нищать наші вороги і проти якої Совети доти вели кампанію, доки не створили з української дівчини „пролетарки”-повії, а з українського парубка донощика і „сексота”, — була дуже сувора і строга. Тому і батьки „Катерини” проганяють дочку з хати за „неславу”; тому і „Наймичка” — „каралась весь вік в чужій хаті”; тому і згаданий козак воліє спалити дочку з ворогами ніж дати її на знущання.

Легкою медитеранською (середземноморською) вдачею повні три козаки у вірші „У тієї Катерини”, що все оддають, щоб здобути любов Катерини (крім чести і товариськості).

„Діти!
Нема того в світі,
Чого-б мені не зробити
Для цієї Катерини
За одну годину!” . . .
. . . Разом повставали,
Коней посіддали,
Поїхали визволяти
Катриного брата.

Але коли Іван Ярошенко визволив із Бахчисараю Катриного брата і коли виявилось, що Катерина його здурила:

Це не брат мій, це мій милий.
Я тебе дурила. —
„Одурила” — і Катрина
До долу скотилась
Головонька . . .
— „Ходім брате
З поганой хати”!
Поїхали Запорожці
Вітер доганяти.
Катерину чорноброву
В полі поховали

А славнії Запорожці
В степу побратались.

Я вже згадував цей вірш, як зразок лицарської етики і вірності товаришу. Перенісши ряд пригод і втративши двох товаришів, Іван Ярошенко привів брата, виконав завдання. А за обман один з них стяв голову Катерині. — Хто? Визволений з неволі чи сам Ярошенко? — Це не важно, бо вони потім побраталися. Те саме, що і у Котляревського:

„За милу все терять готові:
Клейноти, животи, обнови.
Одна дорожче милой — честь!”

Особливого патосу у бичуванні Українців остійської вдачі досягає Шевченко у своїм „І мертвим і живим і ненародженим ... Посланні”, в „Сні”, в „Великом Льосі” і других творах.

Поет бачить дезерцію провідної української верстви, що забувши споконвічні українські чесноти і гасла, загубивши Дух Української Нації, підпадають впливу то французьких, то німецьких гасел, приносячи їх почерез російську „культуру” нашому народови:

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра!
А ви претесь на чужину
Шукати доброго добра? ...

... Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слів велику силу.
Тай більш нічого” ... (,,Посланіє”)

Шевченко бачить те, що сталося в другій половині XIX віку і на початку XX-го:

Просвітити — кажуть — хочуть
Материнські очі
Современними огнями
Повести за віком ... ”

А забувають те, що знав сам поет, який радить:

„Прочитайте знова

Тую славу. Та читайте
Од слова до слова.
Не минайте ані титли,
Ніже тої коми.
Все розберіть! Тай спитайте
Тоді себе: хто ми?
Чиї діти? Яких батьків?
Ким, за що, закуті?

Остійське угодовство приводить у гнів і розпуку Шевченка, який виразно бачить як

... „Тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть Москалеві
Господарювати
І з Матери полатану
Сорочку знімати ...” (,,Розрита могила”)

Він саркастично описує знайомий нам тип угодовців, які при кожній ворожій владі на Україні

Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло „самих”; може вдарять
Або дулю дати
Благоволять — хоч маленьку,
Хоч пів-дулі, аби тільки
Під самую пику ...
І всі у ряд поставали
Ніби безязикі ...

Поет прекрасно розуміє психіку і вдачу цих „землячків” своїх, що, прикриваючись силою великих слів, дбають лише за свої інтереси:

... Ви любите брата?
Суеслави, лицеміри
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу
Та й лупите по закону:
Дочці на придане,
Байстрюкові на кожушок,

Жінці на латинки,
Собі-ж на те, що не знають,
Ні діти ні жінка! („Кавказ”)

Ця характеристика „провідників” остійської вдачі майже цілком відповідає поданій на початку характеристиці психічних ознак остійської раси з її вмінням подбати і за себе і за діток і за всю фамілію, покриваючися модними гаслами.

А „промада” — ця „капуста головата” — звичайно дивиться на все безкритично „як ягнята витріщивши очі”:

А ми дивились і мовчали
Та мовчки чухали чуби —
Німії подлії раби ... („Юродивий”)

Але і серед панування остійської верхівки

Найшовсь таки якийсь проява,
Якийсь дурний оригінал,
Що в морду затопив капрала
Та ще й у церкві, і пропало
Як на собаці. Так то, так!
Найшовсь таки **один козак**
Із мільона свинопасів ... („Юродивий”)

Чи не був таким козаком із мільона свинопасів і сам Шевченко, який навіть в неволі страждав, але не каюся?

Отже читаючи твори Шевченка, не минаючи „ані титли, ніжє тої коми”, ми знаходимо той „підземний дух” — Дух Української Нації і ту синтезу расових первнів, з яких складається наш нарід.

Він перебрав із рук відживаючого „козацького панства” споконвічні гасла нашої Нації і тим самим дав напрямок, в який має бути справлена наша боротьба. Він виразно підкреслив два головні типи Українців: козаків і свинопасів, лицарів і рабів, героїв і плебеїв — тим самим розвинувши ідею Сковороди про „нерівну рівність”. Будучи сам високопосвяченим, він піднісся до пророчого стану предсказавши, що „в огні її окрадену” від всіх традицій і основних гасел збудять лукаві провідники. Він-же дав нам остороги, якими ще й досі часто нехтується.

І коли ми порівнюємо „Кобзар” Шевченка зі „Словом о Полку Ігоревім”, з Думами козацькими, із містикою Сковороди і з „Енеїдою” Котляревського, ми знайдемо, що у всіх цих

творях на протязі соток літ бренить той самий дух — Дух Української Нації; виступають ті самі душевні ознаки нашого народу і звучать ті самі гасла.

Тому і плаче Шевченко по козацьки:

„Я посію мої сльози.
Може зійдуть і виростуть
Мечі обоюдні;
Роспанахають погане
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої,
**Козацької тії крови,
Чистої святої ...**” (,,Чигирин”)

І тому його сльози дійсно таки зійшли обоюдними мечами. І тому значно пізнійше, коли Україна збудилась в огні 1914 року і в революції 1917 року, знайшлися тисячі козаків серед мільйонів свинопасів і почалася боротьба, яка триває і досі.

Здійснилися його пророцтва, що „даря до ката поведуть” його пам'ятник у Києві став на місці пам'ятника Миколі І. Але Україна все в огні, а вороги досі панують:

„І кивають, сміючися,
На нас головами
І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путах умираєм.
Не молимося чужим богам
А Тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
**Поборов Ти першу силу
Побори і другу
Ще лютійшу.**” (,,Псалми” — XLIII)

Так в творах Шевченка ми, всі Українці, черпаємо ту силу, яка дає нам віру в остаточну перемогу України. Бо-ж „з нами сила Архистратига Михаїла, не за горами кари час”.

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті!

І вам лицарі великі
Богом незабуті!
Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає.
За вас сила, за вас воля
І правда святая ...

І В ОГНІ ЇЇ ОКРАДЕНУЮ ЗБУДЯТЬ

„Земля-ж була пуста і пустошня.
І темрява лежала над безоднею;
І дух Божий нісся над водами.”
(Кн. Буття Гл. I, 2).

В той час, як в першій половині XIX-го віку ми ще бачимо прояви Духа української нації, який виявився з одного боку у творах Шевченка, а з другого у останній спробі політично-військової акції проти Росії, Чайковського в час політичної війни — друга половина XIX-го віку і початок XX-го віку виявляють лише прояви Душі українського народу.

Кирило-Методіївське Брацтво ще виразно мало традиційно український політичний характер і, як я згадував, знало величезну місію України — краєугольного каменю наступного періоду. Їх твердження, що без Віри Християнської немає свободи, без Землі Української зазначеної на політичній карті Європи і без нашої доброї Слави не можливим є ніякий „славянський світ”, кардинально відрізняється від пізніших „народницьких” ідеологій, Драгоманівських ідей, що „Українець просить не много, мови для рідної школи” і що Москалі є „старшим братом” у сім’ї Славян, а також від пізнішого захоплення соціальними питаннями, які відсунули на задні пляни національно-політичні прагнення.

Ми бачили, що наше „козацьке панство” та наша аристократія, що в часи Козацької Нації Держави „през шаблю мала права” і як і західно-європейське лицарство творилися у війнах і обороні батьківщини (а не як московське „дворянство”, яким „цар батюшка жаловал рабу Грішке дворянські грамоти і шубу с царскаво плеча”), в лиці своїх найліпших представників донесли до середини XIX віку наші політично-національні прагнення і традиції. Але їх було мало. Видно, за щедру у війнах за волю України починало наше нордійсько-динарське козацтво високі могили. В часи героїчної бо-

ротьби проти Польщі і Москви головні втрати несли якраз ті непереклонні нордійсько-динарські расові елементи нашого народу, що з часів князя Святослава вважали, що ліпше „потягити бути ніж в неволі бути” і які знали твердо, що „мертві сорому не мають”, а живі в неволі мають гірку ганьбу і сором. Тому після Полтавської катастрофи і страшного терору запровадженого Петром I, особливо проти нашого козацького лицарства, утрималися переважно угодовсько-остійські і динарські первні. Ці угодовсько-остійські первні склали пізніше ті товпи „свинопасів”, як їх зве Шевченко, які товпилися у царських передпокоях, чикаючи „хоч пів дулі” від московського уряду. Динарські первні твердо вчепилися у землю чи то як козаки-хуторяни, чи то як кріпаки, чи то як дідиці і власники великих маєтків. Це були ті внуки, що „косу несли в росу” і перекували меч на плуг. Лишилася душа і тіло українського народу. Але Дух Нації відлетів. Він не мав тих елементів, у які міг би втілитися. Тому і трапилося те, що інтуїтивно відчув поет Олесь:

Народ, як мертвий **спить** без снів
А я на лірі граю
І вас нудьгуючих панів
Піснями розважаю.

Цей стан і тривав до того, як гармати 1914-го року збудили окрадену від традиційних гасел Україну.

Цікаво звернути увагу на тодішню аристократію, ті рештки „козацького панства”. Одні не хотіли зрезигнувати зі свого стану провідної верстви, але мусіли відійти від українства до російських урядових кол. Своїм талантом, здібностями і знанням вони спричинилися до розвитку Росії і її культури, давши їй і дипломатів і вчених і мистців і письменників і військових.

Другі зрезигнували зі свого провідного становища і звернулись до українського селянства, шукаючи в нім душі українського народу. З одного боку ми бачимо цілу низку українських вчених, що взялися докладно студіювати прояви життя душі українського народу. Бачучи, що українська інтелігенція масово дезертирує і русифікується, а аристократія іде творити цінності для Росії, ці патріотичні елементи вважали, що душа народу українського залишилася лише в селянських масах, які не піддавалися русифікації. Тому народним україн-

ським вважалося лише те, що було селянське. Селянське убрання, сільські пісні, звичаї, вишивки, писанки, селянська архітектура і т. д. — лише їх вважалося за „українське”. Але при тім зовсім забулося за нашу українську **національну** культуру. Навіть і тепер ще у XX. віці ця помилка вперто держитьс-д. Так в роках 1912 — 1914 в журналі „Українська Хата” М. Шаповал з обуренням протестував проти видання „якогось нікому непотрібного” Слова о Полку Ігоревім, вважаючи, що краще булоб видати популярну арифметику „для народу”. На сторінках тогож журналу велися гострі дискусії про потребу чи непотрібність докладного вивчення таких, чисто українських пам'яток національного мистецтва, як Печерська Лавра, Св. Софія. А твори одного з найбільших філософів, Сквороди, на сторінках тогож часопису якийсь незнайко критикує як незрозумілу „тарабарщину”.

У 1860-их роках дід моєї дружини, проф. Володимир Антонович, заснував Українську Громаду. Її гасло було „для народу” а праця була майже виключно культурно-наукова, хоч російський уряд і добачав в її діяльності політичні прагнення до сепаратизму. Праця наших видатних вчених зобогатила нас великим матеріалом етнографічним, так що прояви тілесні і душевні українського народу стали відомі вченому світові. Згадаємо лише журнал „Київська Старина”, який дає величезний матеріал з українського життя і історії.

Згадаємо, що й сам проф. В. Антонович не був чужий так званому „хлопоманству”, цебто зовнішньому уподобленню до українського селянина. Він нераз одягався в селянську одяжку, що часто вело до анекдотичних випадків. Про українських „хлопоманів”, які не лише внутрішню були Українцями, але і оджею і звичаями стреміли бути подібними до селян, є цікава розвідка проф. Мищюка.

Я зауважу лише, що це явище показує, як ця частина нашої аристократії, забувши що їх предки колись

... Так стискали залізо меча,

Що німіла зухвала Варшава

І султан мимоволі мовчав ...

шукали душу народу українського лише в селянстві, серед того люду, який Хмельницький звав „грекосіями” і наказував: „годі вам воювати, пора і гречку сіяти”.

Другим явищем кінця XIX віку (1870-ті роки) було так зва-

не „народництво”. Найбільш патріотичні елементи нашої інтелігенції чи то аристократичного чи то з простого походження вважали, що дивитися на лихо українського народу і нічим йому не допомогти є незносно, а що щастя шляхотних голів є бачити добро народу. Тому, лишаючи свої статки і маєтки, вони „йшли у нарід” цебто в селянські, а почасти і в робітничі маси. Працюючи однаково з селянами, одягаючися у селянську одягу і живучи простим життям, вони несли освіту і слова правди селянинові і старалися вирівняти своїм прикладом прірву між „паном” і „мужиком”. Так мої батьки, залишивши вигідний маєток на Чернигівщині, купили собі малий хутір і хоч і були зовсім не призвичаєні до селянської праці, жили і працювали як селяни, стараючися давати сусідам освіту і національну свідомість.

Тим часом, чим далі, тим більше Росією опановували революційні і соціалістичні ідеї. І українська і російська інтелігенція, переважно молодь, стала в гостру опозицію до російського царату, добачаючи у відсталім (від західно-європейських парламентарних режимів) царським абсолютизмі корінь всього зла. Бо в Галичині вже від 1848 року був парламентарний режим і там Українці могли вести боротьбу проти Польків легальними, а не революційними методами.

Боротьба проти **режиму** об'єднувала Українців із російськими революційними колами. Наші ліберали і соціалісти цілком забули пересторогу Шевченка: „Кохайтеся чорноброві, та не з Москалями”. В цім була страшна помилка. З російських революційних кол плила „великих слів, велика сила”, вивітрюючи з голів нашої інтелігенції основні гасла нашої традиції.

І дійсно, чи можна було говорити про Віру Християнську в тодішніх поступових колах, просяканих соціалістичним, антихристиянством? — Церква? релігія? — та цеж „чорна реакція”, яка показує на „відсталість”! Чиж може поступова ліберальна людина вірити в Бога? ... — Все це є „пережитки дикого середньовіччя”, це є „засіб царату” дурити і експлуатувати темний нарід ...

Ось якими ідеями замінено наше споконвічне гасло: „За Віру Християнську”! І ми бачимо, до якого бузувірства, безбожництва і безголова привели ці ширені нашими ворогами, ідеї. Замість гасла „За Віру” — гасло „релігія опієм для народу”. Наслідки бачимо під большевицьким режимом, що

нищить всяку віру, всяку релігію і разом з тим всяку мораль.

Друге наше споконвічне гасло: „За Землю Українську”, таке близьке і зрозуміле і лицарю завойовнику, що за цю землю „обжурював димом козацьких мушкетів Царгород”, і хліборобу, що

„Боронить пазурями зубами
Землі покраяну плоть!
Не встигалиб ворони степами
Ворожі кості полоть.

(Маланюк)

— теж було замінене цілком іншим. З гаслом „земля народу”, „чорноброві соціялісти” (цебто юдейського походження) несли нашому хліборобови власникови — соціалізацію землі, цебто фактично відібрання приватних земельних посіlostей і від ланів і від селян в користь держави-молоха.

Ширючи так звані „гуманітарні” ідеї, виступаючи проти всього, що носило військовий характер і тим слушно підточуючи мілітарну силу Росії, ці пропагандисти „нових ідей” збивали в голови наших людей огиду до всього, що носило вигляд зброї, що мало характер пробойовости, лицарськості. Згадаємо лише висміювання військовости у творах Винниченка.

Отже, розкладаючи російський мілітаризм разом з московськими революційними колами наші революціонери свідомо чи несвідомо ширили ворожість і проти нашого українського військового, козацько-лицарського духу. Тому пізніше, коли вибухла перша заграва — революція 1905 року, Українці, маючи навіть зброю в руках, не вміли нею користуватися проти нашого споконвічного ворога Москви, а клали свої голови „не за Україну, а за її ката” — за московський нарід. Згадаємо лише повстання панцирника „Патьомкіна”, де переважно були матроси Українці, а провідниками Українці-соціалісти.

І нарешті у 1917 роках, коли нарід інстинктивно відчув, що треба збройно виганяти Москалів, коли нарід згадав стару пісню:

„Кинь плуг, козаче,
Візьми ніж,
Де побачиш Москала
Там і ріж” —

„провідні кола”, які тоді найшлися у керми долі України, все вагалися „лити братню кров” або „всадити ніж в спину російської революції”, щоб боронь-Боже „братний московський нарід” не подумав, що ми „контрреволюціонери”. Цю нашу тодішню „провідну верству” так характеризує поет Ліпа:

„Ой, тяжко брате
Меча брати!
Якби так зробити війну без пожару,
Годувати її книжечками у затишному курничку.
І вивести на світ готову, першорядну, **без боротьби**
Перехитривши всіх ...
Ні! Не сваритись, не гнітити дикість ...
Ні! Зробити всіх президентами.
Любиш, Саво, сало?
Маєш Саво сало!
І ще тобі мало? ...

Очевидно, що не в людях з такою душею і психікою міг втілитися Дух козацької чи князівської Нації.

Щож до „Прадідівської Слави”, то в „поступових” колах було просто ніяково згадувати про заслуги перед Батьківщиною своїх батьків чи дідів. Гордитися своїм походженням від славного козацького панства і шанувати традиції свого роду вважалося реакційністю, недемократичністю. Яка там слава предків коли „всі рівні”? Які там прадіди, коли „ми новий мір собі построїли!” ... Які там предки! Це все були „дикуни”, що лили кров як воду, ще й співали:

„Гей пийте Ляхи води з калюжи,
Води болотянїї,
Коли ви пили на Україні
Пива і меди ситнїї”.

Цеж проти всіх гуманних ідей нашого просвіченого часу! На жаль — наш „просвічений час” дещо за пізно довів, що лише „през шаблю” можна мати „право” славу і не бути рабами і логноєм для інших „братніх” і „небратніх” націй.

І не було вже давно Шевченка, щоб сказати на твердження:

„Гайдамаки не воїни,
Разбойнікі, вори? ...
Пятно в нашій історії”? ...

— Брешеш, людоморе!
За святу правду-волю
Розбійник не встане!
Не розкує закований
У ваші кайдани
Нарід темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розібе живе серце
За свою Україну ... ”

(Холодний яр)

Тому ми Українці в момент, коли треба було згадати „прадідівську славу” опинилися з психікою inferiority-complexу: „Хочби вже нам дали тих 8 чи 10 губерній, де переважаючи число населення є українське” ...

Натомісь Москалі-большевики вчасно згадали преславних катів своїх, Івана Грізного і Петра І і

Ця філософія російська
Здається надто не нова:
Русь — Рим, христолубиве військо,
Синод, нагайка, Петербург
Та хижий свист сибірських пург. —
А в тім масштаб поширивсь значно
З „асвабдженієм Славян”
Наш Смердякоф вже мріє смачно
Про „пралетарії всіх стран”
Не „щит”, не „крест” і не „праліви” *)
Тепер вже планетарний плян —
Московського босяцтва зливи
Перехлюпнуть за океан ...

(Маланюк)

Так була забута наша лицарська слава під впливом ворожої агітації, що „від Шевченка пахне дьогтьом”, що наша слава це слава Московщини і що Україна це є „мужицький народ”. Замісць слави — неслава.

„В пошукуваннях соціялістичної моралі”, відкинувши ви

*) Як колись князь Олег прибав щит на воротах Царгороду, так Москалі хотіли завжди забрати у Туреччини протоки Дарданелі і Босфор.

разну і відповідаючу людській совісти християнську мораль, „провідні кола” старалися „просвітити темний нарід”, руйнуючи добру славу хлібороба, з його виразною етикою і твердими засадами того, що „годиться” і „не годиться” робити. Поруч з деморалізацією мійського пролетаріату йшло і розбещення села. В часи Шевченка покритка несла осуд і кару за неславу. Але вже в творі Винниченка „Молода кров” ролі переіменені. Сільська дівчина, ковтнувши „цивілізації”, зводити панича.

Цей розклад особливо систематично провадив советський режим на Україні, руйнуючи родини і роблячи з жінки-матери, так шанованої нашим динарським елементом хліборобського народу, — пролетарку-повію.

Ця неслава і потурання людським гріхам довело до того, що мені довелось чути з уст православного священика публично голошені такі слова: „Ну, як трохи щось вкрали, то це пусте. Як згвалтували дівку чи зробили там їй дитину це є теж пусте. Це всюди трапляється” . . . — А ще не так давно, наш український нарід мав репутацію високої чесности і моралі!

Тому і досі так тяжко ідуть всякі спроби „обеднатися”, бо комубже прийшло колись в голову обеднувати у одну організацію статочного господаря і конокрада, пройдисвіта у годовця і щирого патріота. Тому зник поступово і критерій громадської опінії, яка ще до першої війни таки існувала і ганьбила неморальні вчинки громадян, виключаючи їх поза коло порядних людей.

Так ми бачимо, як занепали і були замінені протилежними наші споконвічні гасла, а без них ми не мали чого протиставити спокусливим словам ворогів Української Державности.

**

Передивляючися вкоротці формуванню української думки другої половини XIX віку і до війни 1914 року, ми бачимо культурно-просвітний напрямок Української Громади (заложеної у 1860-их роках) . Ми бачимо гасло „в народ”! наших народників, що йшли підносити культурний рівень і національну свідомість селянських і робітничих мас.

Але вже у 1900-ім році заснувалася перша українська політична партія на Великій Україні так звана „РУП” (Револьційна Українська Партія). В той час як дід проф. Володимир Антонович був основником Громади, батьки були народниками — то брат мій Микола старший за мене понад два семи-

ліття *) заявив на тайнім зізді Українців „нам не треба лише культурно-освітніх громад, а нам вже потрібно мати політичну партію”.

Напрямок „РУП” був безумовно революційно-національний. Агітацією серед широких селянських і робітничих мас „з народом” вони хотіли зрушити існуючий царський режим і перевести соціальні реформи. Після селянських розрухів царський уряд розгромив цю партію і не один з її членів мусів емігрувати до Галичини і за межі України.

(Від редакції „Америки”: — В організації Р.У.П., котрої головним ініціатором був адвокат Микола Михновський з Харкова, автор переломової розвідки „Самостійна Україна”, скоро — бо до одного року — зайшов розлом. Михновський зі своїми Харковцями утворили національно-революційну УНП, а Кияни та Полтавці (Дмитро Антонович, син Володимира, Петлюра, Борис Мартос і другі) зорганізувались як УСДП, від якої ще відколосалась так звана „Спілька”. Але ідейний перелім уже був dokonаний. В Галичині рівночасно аналогічний рух викликала „Молода Україна”).

Перші 14 років ХХ-го століття з одного боку це власне революційна боротьба соціал-революціонерів і соціал-демократів, а з другого боку продовжувалася культурна праця.

Цікаво звернути увагу на те, що в нашій літературі і мистецтві кінця ХІХ і початку ХХ-го віку головна увага була звернена на селянський побут, на душу українського народу і на український пейзаж, переважно ідилічного характеру. Оминаючи Лесю Українку з її героїчним патосом і високим духом, ми бачимо переважно письменників душі, психіки. Це відбивалося і у назвах збірок і у псевдонімах, які прибирали собі автори: „Зівялі квіти”, „Намісто сліз”, „Блакитні акварелі”, „Сніп”, „Хата” всякі „волошки”, „листочки” і т. п. Псевдоніми: „Квітка”, „Сивенький”, „Чайка”, „Журлива”, „Билина” і т. п. — Все це показувало, що

„Ржою взялася варяжська юриця,
Танув конунгів дух у солодкім меду” —

Цей потяг до рідної природи, селянської ідилії чи драми показує, наскільки душа українського народу в лиці її тодішньої провідної верстви була звязана з тілом України.

*) Диви вище у попередних розділах.

Але в роках перед самою війною 1914-го року ця тілесна душевність досягла найвищого щабля. Зновже під впливом „декадентської“ (часу упадку) російської літератури і мистецтва поширилося і у нас психологічне мистецтво. Винниченкові сексуально-психічні твори („Чесність з собою”, „Чорна пантера і білий ведмідь” і др.) виявляють характер тодішних „шукань”. З одного боку боротьба з так званою „просвітянщиною” і відхід від селянськості до інтелігентських сюжетів, з другого боку осміювання всього традиційного, українського, погоня за „модернізмом”. Все це є дуже хаотичний період, коли дійсно наша спантеличена інтелігенція вела Україну на манівці.

„Просвітити — кажуть — хочуть
Материнські очі
„Современними огнями”,
Повести за віком ...

... Не торгуйтеся! Буде
Материнська добра плата:
Роспадеться лудо
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих.

(І мертвим і живим ...)

Так предбачив цю хаотичну епоху Шевченко. Ясно, що Дух Нації не мав в кім влітисся і нісся понад непевними водами душевності, великих слів, шукань чогось від чужих і повного браку того, що ми зовемо націоналізмом і традиціоналізмом.

Тому і не дивно, що наступним поколінням довелося гірко спокутувати цей відхід від наших традиційних гасел „За Віру Християнську, За Землю Українську і за Прадідівську Славу” і цей брак духа наших прадідів великих.

В епізоді до „Посланія” Маланюк дає перебіг причин, що привели нашу Батьківщину до національної катастрофи: плоский, приземний, дурний, всезнищуючий матеріялізм, філософія пасивності, човгання у Винниченківській порнографії і взагалі засадниче партачення і знецінювання всіх вищих норм,

відвічних норм, які садинок можуть тримати життя Нації” (Мухин).

Томуто покоління, що зовсім молодим (у віці 14 — 21 років) зустріло війну 1914 року і пізніше винесло на собі весь тягар українсько-московської війни і сором поневіряння на чужині, може сміло поскаржитися словами Маланюка:

„Пробачте деяку нервовість,
Несконструованість думок; —
Пишу по роках сліз і крови,
Що напророкував пророк:
„Присплять лукаві і в огні
Її окрадену збудять!”
Прогаяли великі дні
Скалічені, маленькі люди;
Заслинили в ганьбу і бруд
Велику віру — й на руїнах
Отарою мандрує люд,
Що мав зродити Україну,
Нас люто, хижо обікрали *)
Бо аж по бурі, по вітрах
Ми зрозуміли, що прогнали, ...
... Ви сини самої крицевини
Слабої нації, якій
Понад майбутнє України
Дорожчий власний супокій.
Їй барва крови серце крає,
Їй грім — забава Ілїї.
І мудрість „моя хата з краю”
Вся філософія її ...”

І коли Центральній Раді тяжко було рішитися „меча брати” проти „братнього” московського народу, який щойно повалив ненависний й для України царський режім, а Гетьману не давали Німці творити української збройної сили — то пізніше і Директорія опинилася з занадто малим військом, навіть по посиленню галицькими частинами щоб боротися проти червоних Москалів, білих Москалів і біло-червоного прапору Польщею.

*) Від наших споконвічних гасел. -- Ю. Р.

Але видко справді співається в нашій гімні:

„Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
І докажем, що ми браття
Козацького роду.

Хвалити Бога грім гармат, починаючи з 1914-го року, збудив і дух козацького лицарства. І ми бачимо, як Дух Української Нації знов опановує тілом і душею України.

ДУХ НАЦІ

„А між тую червону калину
Підіймемо;
А між нашу славу Україну
Гей, розвеселимо ...”

Не зважаючи на розгубленість і брак провідної, основної на українських традиціях, політичної лінії в українських провідних колах, дух козацький видно не вивітрився з нашого народу. І як тільки зачалася війна проти Росії, в Українців знов блиснула надія, що „велика тюрма народів” впаде і на її руїнах повстане вільна і незалежна Україна від Тиси до Кубані. Скоро залунала серед галицького Стрілецтва стара пісня часів Хмельниччини „Червона калина”. І з цією піснею під жовто-блакитним прапором почалася збройна боротьба проти Москалів, яка триває досі.

Росія підупадала, чим далі тим більше, і трималася посилками зброї від союзників, посилаючи їм в плату полки (переважно з Українців) своїх людей як гарматне м'ясо. Боючися не так наступаючих Німців, як „своїх” Українців, російська влада масово виселювала на Волгу і далі Українців з Волині, Поділля і евакуювала всі високі школи Києва аж у Саратов на Волзі.

У березні 1917. р. в Петербурзі вибухла революція, яку зараз-же підперли полки, що стояли в столиці і були переважно з Українців.

Полки почали масово і спонтанно „українізуватися”. В Києві створилася Центральна Рада ... Але всі ці події занадто ще близькі в нашій пам'яті, щоб спокійно писати про них. Тому я обмежусь лише кількома образами з наших поетів.

У протилежність нерішучості тодішнього українського у-

ряду, наша молодь взяла за зброю і необучена, недосвідчена пішла боронити Київ від навали орд Муравйова. Не далеко від славного Конотоцу, де колись гетьман Виговський в пух і прах розбив московське військо, під залізничною стацією Крути відбувся бій нашої молоді проти вдесятеро сильнішого ворога:

... Ваші пісні молодечі
„Хай ваша доля” — несеться в степах —
„Щоб краще в світі жилося” ...
Квіти підкошені в січні.

(Стефанович)

Жменька українських патріотів захоплює 1. листопаду 1918 року Львів:

„Радіє Київ, сяє Львів,
Ярмо Ляхів і Москалів
Скидає вільна Україна.
Але, козаче, позір май
Коли ти любиш рідний край!
(Олесь)

Але коли Центральній Раді тяжко було „меча брати”, а Гетьману Німці перешкоджали сформуванню добре військо *), вже при Директорії Україна знемагала у нерівній боротьбі на три fronti:

„Степ тремтів від залізного зойку війни ...
І „на захід, на захід” ридали вагони ... (Маланюк)

*) Оце не цілком згоджується з дійсністю. Хоч Німці зразу не дозволяли Гетьману Скоропадському набирати рекрута, він мав до 100,000 доброго війська, а саме: корпус Натієва на південнім сході, Запорозьську Дивізію Болбочана в Харківщині, полк Січових Стрільців Коновальця у Білій Церкві і деякі менші формації. Очевидно — для такої великої країни, як Україна, з близько 60 мільйонами населення, ще й в бурливих часах, це було цілком за мало. Тому Гетьман, бушви в Німеччині в перших днях вересня 1918. р., добув у цесаря Вілгельма II. згоду на створення української армії — і на цій основі оголошено набір 300,000 рекрутів на кінець листопада 1918. р. Але повстання Директорії перевернуло оці пляни горі дном.

Тиф, брак зброї і героїчний спротив ворогам:

„Порохом Україна взялася,
Чорна біля гармати стоїть ...
І біля Неї люди в подертій одежі
Біля Неї босі полки,
Що боронять останні межі,
Що моляться тільки Йї.
І ось одступають у розривах,
Усе рідших розривах гармат.
Відступають

залишають

покидають

Свій рідний край ...

(Липа)

А по лісах і ярах лишаються повстанці і боротьба продовжується. Знов відроджуються ті „отамани курінні”, що знають одне: поки є зброя в руках Українців, є і Україна. Їх жертви не були даремні. Весь період „українізації”, яку були змушені вести червоні Москалі на Україні, це є засіб відтягти Українців від повстанських загонів і підманити їх на гачок „культурної праці для рідного народу”.

І ось остання трагедія — Базар:

„Лютим, жорстоким дзвоном
Видзвоньте сталь ...
Скрикує льодом червоним
Холоне Звіздаль *)!
Витреть, витреть, брате

Оце повстання й розложило армії Натієва і Болбочана, бо соціалістична Директорія не бажала собі цих армій як „гетьманських”. Їх наказано розпустити, а Болбочана — горячого українського патріота — божевільні українські соціалісти розстріляли зі самого партійного страху перед ним.

Не треба також забувати дуже доброї Галицької Армії, якої було 120,000 мужа. В порівнянні з нею „армія” Директорії (з виїмкою Українських Стрільців) була збіговиском або театральними статистами. Щойно за Петлюри зачала поволити наново творитись придніпрянська армія, а заслуга в тім ген. Сальського, Омеляновича-Павленка і Мишковського (ці оба гетьманці), Удовиченка, Тютюника, Безручка. Та це вже було за пізно ... — Ред. „Америки”.

У боротьбі!
Чотири гранати для ката,
А пята — собі *).
Кулі до чол, як пчоли . . .
Шабля руба . . .
Солить землю і солить
Червона ропа.

(Стефанович)

Ми зрозуміли, що програли і що почалися буденні дні на еміграції, з початку в таборах, потім „на волі”, але на чужині:

„Бисть тишина. — В Щипюрні у шпиталі,
Бисть тишина та тіні козаків,
Що від сухот мовчазними вмирало.
Бисть тишина безмежної тоски . . .
Ми чули — на серцях лежав могильний камінь
І воском танули гартовані ряди . . .
І осінь йшла і плакала безрадно.
Рік 22-гий — мовчазний одчай:
В таборі мряка, наче сивий ладан
І напівтеплий з сахарином чай . . .
Стояв олуплений, трагічний Каліш
Ридав Норд-Вест і — нічевоже мисть . . .

(Дараган)

Цей вірш покійного поета Дарагана (вмер від сухот у Празі і навіть могила його незнана) — здається — найяскравіше двібиває той страшний настрій вояків, що після бурливої боротьби опинилися по всяких таборах і шпиталях.

Щож робити далі,

В „Летючим Кораблі” Мосендз дає цікавий діалог межі оборонцями Брюге *), який показує нам два світогляди серед Українців, які борються ще й досі:

Перший радник каже:

„Один є вихід: почнемо

*) Річка коло містечка Базару, де був останній бій. Мню-гі вояки, щоб не датися у полон, розірвали себе власними гранатами.

*) Голяндське місто, що завзято боронилося проти еспанської навали у XVI. столітті.

Спокійно, споро, працювать,
Збирати силу і міцніти.
Бо краще для Вітчизни жить,
Ніж для Вітчизни умирать.
А наші мрії здійснять діти ...

Другий радник відповідає:
„Нащадки, Діти, кажеш ти? ...
А чом-же ти такої гадки,
Що міць чужинчої п'яти
Спроможуть знищити нащадки,
Як не навчили їх іти
Батьки до ясної мети? ...
З дитинства звикнувши згинать
Покірно спину перед паном,
Чи прийде в думку їм повстать? ...
О, як облудна ця порада!
Так зрадники лише одні
Казати можуть! Що їм зрада? ...
Для них дорожчі калитки,
Крамниці їхні і товари,
Тепленьких запічків кутки ...
Ось я казатиму і знов:
Змагатись за святую справу
Віддать за неї літ і кров!
Еспанцям — месть; краю — любов!

(Мосендз)

І цей розділ психіки раба-угодовця, остійця а нордійця-медитеранця, запального борця, існує в нашім громадянстві і досі. Я згадував на початку про основні расові первні народу нашого. Це є в крові і тут немає чого обурюватися, лаятися, сперечатися, а особливо прагнути якогось фіктивного об'єднання. Але бувають епохи, бувають моменти в життю Нації, коли вона знаходить сили сказати угодовцям і „мояхата-скрайцям”, приплентачам і відсталім своє „засі!” — зась до провідництва.

В Нації всі елементи потрібні: і пробойові завойовники, і пасивні оборонці хлібороби, і талановиті запальні медитеранці і навіть буржуазно-дрібничкові остійці — але як підлеглі виконавці. Не даром Сковорода казав, як було згадано: „Будь вовк кухарем, ведмідь різником, а кінь під верховцем. Сіє діло є чесне. Якщож вовк грає на сопілці, ведмідь танцює,

а кінь (як пес) приносить поноску — то не можна не сміятися. Всяка безвредна неприличність є смішна. Але коли вовк став пастухом, ведмідь монахом, а кінь радником — це вже не шутка, а біда. О, якби ми зрозуміли, як це громадянству шкідливо!" („Алфавит або Буквар Мира”).

І от, коли „ми зрозуміли, що програли” — природно — стали шукати винуватих. От і ми помічаємо перш за все гостру критику тих, що

Вивели Націю на роздоріжжя,
Попхенькали над нею,
Пограли на лірі —

Може подивуються такій горячій вірі

Інші народи з силою своєю . . .

Скажуть: „то уштиве дитя, хароше,

Співає пісеньки, не бунтує,

Не стремить щось злого зробити —

Випадає похвалити ці діти

І державність дати . . .

Лиш не треба, на Бога не треба

Щоб Вона повставала, вбивала!”

(Липа)

Ця критика, цілком слушна, триває і досі. Бож у нас, на чужині, немає апарату (як в уладжених і нормально живучих державах) для еміграції вилучення з кругів корисного громадянства шкідливих для Нації елементів. По моїм спостереженням, розбіжності є не так ідеологічного характеру як етичного. Порядні люди, до якоїб української ідеології не належали (очевидно крім московських запроданців) — завжди можуть порозумітися. Але завжди знаходяться люди, які прикриваючися тою чи іншою ідеологією, вносять заколот, баламуцтво і часто з гаслом „обеднання” лише розеднують — в своїх персональних інтересах.

Фактично на еміграції були три головні і ідеологічні напрямки: праві-консерватисти-гетьманці; демократично-УНРівський центр і революційні націоналісти. Ці три групи існують в тих чи інших формах у всіх нормальних нетоталітарних державах. Так, що біда зовсім не в ідеологіях, а в ріжній психіці і вдачі тих, що є або прагнуть бути у „проводі Нації”.

Ми мусимо признати, що за останні 30 років ідеологічне думання Українців зробило величезний поступ. Те саме по-

мічаємо в науці, мистецтві, політичним розвитку. Від неясних автономно-федералістично-демократично-соціалістичних манівців 1917-го року і перебільшеної часто плаксиво-сентиментальної розчуленості чи то над долею „скривдженого народу” чи то над „нешасною Ненькою Україною” — українська думка дійшла (не у всіх і не всюди — на жаль) до головного: до пошани себе як Нації.

І не зважаючи на всі терпіння і невгоди, жертви і пролиту кров, ми знаємо, що наша Нація не є ані гірша, ані бідніша за другі. Правда — ще не всім ясне значіння теперішніх подій і боротьби, яку Україна веде проти Москви і її советського режиму. За сто літ призабулося те, що знали ще Кирило-Методіївці, які твердо вірили, що таки Україна буде краєугольним каменем у новій епосі розвитку людства. Але ми чуємо вже не вірші (дуже добрі) про „Айстри”, що в саду розцвіли, але вже іншу тематику колишнього повстанця з Чернигівщини, Максима Гриви (Загривного):

„Нас питають, якого ми роду
І куди ми торуєм шляхи.
— Таж то ми на вратах Царгороду
Залишили залізні цвяхи *).
Таж то наша долоня шершава
Так стискала залізо меча,
Що німіла зухвала Варшава
І султан мимоволі мовчав.
Ми водили в Москву Сігізмунда *),
А в Полтаву — варязькую рать. **)
Ми карали Росію за Суздаль ***)
За Москву ми ще будем карать!
Хай горить пограбована хата,
Хай в руїнах лежить Чигирин,
Стане степ Українцеві татом,

*) Олег князь, на знак перемоги, прибив свій щит на вратах Царгороду.

**) Вдалиий похід гетьмана Конашевича-Сагайдачного на Москву з королем Сігізмундом (власивож з його сином Володиславом).

**) Спілька Мазепи з шведським королем Карлом XII.

**) Князь Суздальський Андрій Боголюбський зруйнував був Київ.

За короннее місто — яри.
Не почуємо: „паки і паки”,
Немезида освятить наш чин,
Ой, ще пальці будуть прилипати
До насичених кров'ю мечів!

Я дозволив собі навести цей цілий вірш „Ми” покійного Гриви, щоб підкреслити ту різницю між настроями до 1917-го і дальших років а пізнішими! Це вже не: „Тільки не треба, на Бога не треба, щоб Вона повставала, вбивала”, осміяне Липою. Це вже гордий виклик Нації, до якої вернувся дух, який веде тіло і душу „в огонь і дощ і небезпеку”.

* * *

В той час, як до початку нашої збройної боротьби в нашій літературі переважали сюжети настроєві (омінаючи нині застарілі ідеологічно-політичні писання Драгоманова), психологічні, в яких зверталася головна увага на душевні переживання, спочатку „народу” (цебто переважно селянства), а потім інтелігенції, по війні 1914 — 1920 рр. з'являються і чисто ідеологічні твори. Таксамо і в поезії, замість „очі, ночі, дівочі”, березок, волошок у житі і взагалі дещо солодкової лірики, з'являються сюжети чисто ідеологічні і героїчні. Навіть назви збірок і псевдоніми авторів приймають більш „харалужний” характер: „Меч і Плуг”, „Земля і Залізо”, „Суворість”, „Заграда”, „Сагайдак” і т. д.; псевдоніми „Ольжич”, „Асканич”, „Зореслав”, „Боевір” і др.

Поза межами України викристалізуються дві ідеології — гетьманська, випрацьована в деталях Вячеславом Липинським, і націоналістична, створена Д. Донцовим. УНР-івського ідеолога фактично не було, як не рахувати Драгоманівської ідеології, найближчої цій групі.

В своїм капітальнім творі „Листи до братів хліборобів” В. Липинський вже в перших роках 1920-го року дає стройно збудовану систему „клясократії” з дуже цікавим поділом на войовників і не-войовників, продуцентів і не-продуцентів. Цей твір ліг в основу і оформив гетьманський рух з дідичним Гетьманом Павлом Скоропадським на чолі.

Твори Липинського є одною з державно-політичних книг, яких є мало в сучасній європейській літературі. Деякі його ідеї у відмінній дещо формі значно пізніше найшли здійснення в деяких європейських державах. Твори Вячеслава Липин-

ського говорять не до душі, не до переживань, а до розуму, і не є ні в яким разі приступними для „широких мас”. По характеру це є динарська ідеологія.

Таксамо на початку 20-их років з'являється „Націоналізм” Дмитра Донцова, який своїм гостро антимосковським наставленням і безпощадною критикою хиб українського громадянства, зразу став підставою пробойового українського націоналізму. Д. Донцов гостро розмежує Українців рабської і панівної вдачі, „козаків і свинопасів”, аристократів духа і плебейів, провідників і приплентачів. Цікаво зазначити, що як завжди, українська думка і тут перегнала європейську і такі не раз до абсурду доведені „націоналізми”, як італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм, румунський гардізм і другі стали ширитися в Європі значно пізніше ніж українська націоналітична ідеологія Донцова. Своім горячим палким словом „Націоналізм” Донцова захопив українську молодь, а його ідеологічно-літературний журнал „Вістник” став школою духа наших літераторів і поетів не зважаючи на всі напади з права і з ліва.

Політично ідеологічна українська думка не спинилася на пережитих формах. Вона пішла далі на десяти літ вперед, лишаючи далеко позаду всіх відсталих і закостенілих у спринятих 50 літ тому ідеях соціалізму, соціал-демократизму, радикалізму, псевдо-націоналізму і др. вже давно пережитих ідеологіях. Не говорю про комунізм тому, що тепер (100 літ після Маркса) ця ідея стала такою реакційною, що лише московські запроданці можуть „страха ради іудейська” або „за шматъ гнилої ковбаси” удавати, що вони є її прихильниками. Кажу „удавати”, бо і сам московський Кремль давно вже лише удає з себе комуністів прикриваючи цим ненажерливий і хоробливий в своїй мегаломанії московський імперіялізм, що мріє „московського босяцтва зливи перехлюпнуть за океан”.

Той самий автор „Націоналізму”, Д. Донцов, дав у 1944-ім році нову книгу „Дух нашої давнини”, в якій втілювався дух української традиції. ***)

***) Думаємо, що автор спустив тут з ока ті перші прояви національно-державницької ідеології, що мали місце в 1900-ім році, коли появилася „Самостійна Україна” Миколи Михновського та Лонгіна Цегельського „Русь-Україна а Московщина-Росія”. В обох цих творах українську державну дум-

Події останньої війни 1939 — 1945 року годі нині описувати. Вони ще не скінчилися, бо Україна ще є у війні з Москвою, жевріє вогонь на Балканах, падають трупи в Палестині. „Говорять мир і ність миру” ... Богато чого „не так складалося, як гадалося”:

„Це буде так: в осінній день прозорий
Перейдемо ми на свої дороги.
Тяжке змагання наші душі зоре,
Щоб колосились зерна перемоги.
І те, що мрією було роками,
Все переллється в дійсність і можливість.
Нам буде сонцем кожний куц і камінь
У ці хвилини гострі і щасливі.
Подумають тільки: наші села й люде!
А завтра прийдемо до свого міста ...

ку оперто якраз на історичній традиції. Ці дві брошури мали рішачий вплив на підрастаюче тоді українське покоління, а саме на студентство (між ними і на Донцова), та на ідеологію Сокілсько-Січового руху у Галичині (1900 — 1914 рр), з якого вийшли якраз (1914. р.) українські Січові Стрільці. Що правда, хвиля придніпряньського соціалізму, інтернаціонального і федералістичного по своїй суті заливала в значній мірі цей націоналізм, але й сама улягала і вкінці улягла його впливам.

Шановний автор — здається нам — не розрізняє як слід між українською національно-державною ідеологією а українським „націоналізмом” як **партійною** доктриною з означеною програмою, організаційною схемою і метою акції. Це дві ріжні річи. Коли ходить о першу, то українські гетьманці, а навіть Петлюрівці, є не меншими державниками, як так звані націоналісти. Ріжниця між ними лежала в чім іншій. А саме, коли гетьманці і УНР-исти признавали конституційні основи державности (гетьман чи республіка), — так звані „націоналісти” запозичили з чужого поля („несли-несли, і в Україну принесли ...”) засади диктату партії і вождівства. Позатим були ріжниці в методах боротьби (дипломатичні заходи, політичні акти — а боєвий терор). Але це не питання основної державної ідеї — а тактики, методи. Державна ідея в усіх та сама. — Ред. „Америки”.

Відразу щастя вітром нас обвіє —
Ще мить одна і ми у себе дома.
Та дійсність не така як мрія,
А наша зустріч інша, невідома ...
(Олена Теліга)

Олена Теліга — дочка довголітнього ректора Подєбрадської Академії, професора Шовгеніва, котру розстріляли разом з її чоловіком і другими Українцями, Німці у Києві у 1943. р. — належала до тої української генерації, якої торкнувся своїми проміннями Дух Нації. До тих, що всім ворогам України протиставили Чин.

„Ми вийдем жорстоко зустріти
Заховане в ранковій млі.
І стануть не луки, не квіти —
Каміння саме на землі.
І будуть не сонце, не обрій —
А сірість похмурого дня
На сірім граніті хоробрі
Різблять своє мужнє ім'я.
Шляхи, велитенські гадюки
Невпнутий розмірений крок ...
Діла і змагання сторуки
І смерть як найвищий вінок.
(Ольжич) *

Ольжич все віддав за Україну і його годиться помянути йогож віршом:

„Їх душі — горіння і криця
У нашому завше гурті
Братів у далеких вязницях
І тих, що упали, братів.
Хто має вуха, хай слуха;
Хто має серце — люби!
Встає цитаделя Духа
Трийцятий рік боротьби ...

І тому, — хоч „знов на Богдановій дідизні гудуть історії

*) Археолог і поет, син поета Олеся (Кандиби). Замучений Німцями у вязниці у 1944 році.

вітри", хоч знов, „зажурилась Україна, що нігде прожити: ви-
топтала орда (Москва) кіньми маленькі діти; що маленьких
потопила, великих забрала" — твориться та сама реакція на
лихоліття, що в свій час дала Козацьку Націю. Безперечно
Україна переживає нині тяжкі часи:

„Люду обдертого зграї
З лютим одчаєм в очах,
З дітьми, з майном на плечах
Обрій червоний ковтає ...
Гори нещастя і бруду ...
В латаних торбах, мішках,
В сірих клунках
Злидні й недолю несуть
В безвість лягла їхня путь ...
Мати якась божевільна
Сина гойдає
Тихо співає:
— В Бозі
Десь у дорозі
Вмерло у мене аж лятеро,
Слава тобі, о Диктаторе!"

(Ю. Клен)

І як колись проти наїздів татарських орд, з гаслом „За Ві-
ру Християнську, за Землю Українську, за Прадідівську Сла-
ву" творилися козацькі загопи „братів щоб визволяти", „сла-
ви добувати", — так і тепер на Україні є наші повстанці,
діє УПА. Вони не ридають а здобувають. Без сантиментів
і без сліз:

„Розстріляного закопати!
Над ним ридатиме ще мати
І приговорить пан-отець : ..
Вона живе та Україна!
Вона — над ним, вона Єдина
І в ній корона душ!
А ви, що стали тут довкола:
Шапки здійняти! Нижче чола!
Спи брате! ...
... Кроком — руш!

(Липа) *

*) Д-р Ю. Липа, автор цікавих книг „Призначення Украї-
ни", „Козаки в Московії", редактор журналу „Чорноморська
Доктрина". Є вісти, що він у повстанцях забитий Москалями.

В тім образі похорону забитого Москалями повстанця відчувається «споконвічний наш український Дух лицарства, що від Святославого: „мертві сорому не мають”, через смерть козака Федора Безвідного, коли товариші „з семипядевих пищалів гримали . . . високу могилу насипали”, через „. . . гнеться тополя на стрілецькій могилі” і до наших часів — є той самий.

І з того часу, як залунала бадьора „Червона Калина” у 1914-ім році, до наших часів боротьба не вгаває, стаючи то революційною під символом „ножа”, то військовою під символом „меча”. Під нашим жовто-блакитним прапором знов лунають гасла: „За Віру Християнську” — проти безбожної і безчоловічої Москви; „За Землю Українську” — проти обезземлення селянства, колхозів і ненажерливого імперіялізму Москви; і „За Прадідівську Славу” — проти рабства, неволі і неслави, які нам несе Москва.

НОС СИГНО ВИНЦЕС!

Цим прапором побідиш!

Післяслів'я

Насамперед складаю подяжку Видавництву „Америка” й її редакторові п. Б. Катамаю за те, що ця книжка побачила світ і то якраз в році 1948, себто в 100-літні роковини народження мого батька проф. О. О. Русова.

Його памяти я і присвячую „Душу Народу і Дух Нації”, бо ніхто як він не відчував так глибоко всі складові елементи України. Його праці з поля статистики, етнографії й політичної думки неабияк спричинилися до пізнання нашого народу. А його пояснення мені чи то українського фольклору, чи то „Слова о Полку Ігоревім”, чи то пісань, дум козацьких, чи творів Котляревського чи Шевченка лишили на завжди слід у моїй душі.

Мандрівне життя, підчас якого я (і на жаль тисячі земляків моїх) „шмугляв по морю як циганус” не давало мені змоги чи то докладно використати потрібну літературу чи то уникнути деяких неточностей у цитатах. Тому я не можу подати спис літератури й авторів.

В основу цієї праці лягли головним чином мої власні статті й виклади, почасті друковані у „Самостійній Думці” (Чернівці, 1934), у „Батаві” (Букарест, 1939), в „Українській Дійсности” (Берлін, 1942) і нарешті в „Америці” (1947) і др. американських українських часописах. Зі згаданих статей, друкованих в Європі, я не мав під руками нічого, тому і можуть бути деякі розбіжності у текстах. До того і пережиті події освітили інакше і наше минуле.

Отже, випускаючи в світ цю книжку, прошу читача:

„А ти мій лист уважно прочитай

І пригадай, що знаєш, пригадай”.

Д-р Ю. Русов

ПОХИБКИ

Стор.	Рядок.	Надруковано	Має бути:
3	15	знизу гробі	гробів
4	2	” всесвіті	світі
13	23	зверху певне	певно
”	3	зн. після ледовцевий	післяледовцевий
16	12	зв. ситуацією і більшістю	ситуацію і більшість
17	8	зв. мирним народом	мирний народ
20	15	зн. обом бокам	обох боках
23	11	зн. невозиться	не возиться
31	12	зн. урovenя	рівня

"	8 зн. двох маток	дві матки
39	11 зн. тіло	діло
45	19 зн. постановлення	возстановлення
49	10 зн. адоптує і	адоптує і „націоналізує”. чу- жі зразки.
52	6 зн. побутовцями	побутовцями
58	13 зв. свійських тварин	свійські тварини
59	11 зн фізичко	фізично
62	17 зв. популярні	популярні
68	12 зв. земельську	земельку
69	4 зн. татарами	татарам
71	12 зв. диференцію	диференціацію
73	3 зв. тісамі	ті самі
75	9 зв. відтягається	підтягається
83	11 зн. других	другі
86	8 зн. потопила	потоптала
90	19 зв. ввякому	всякому
"	5 зн. Ляхя	Ляха
"	4 зн. келеном	келепом
97	9 зн. дуж	дужч
99	15 зв. освідчені	освічені
100	13 зн. Анхща	Анхиза
101	7 зв. зробити	зробить
102	13 зв. того	його
105	10 зн. ганькбу	ганьбу
106	5 зн. т	в
108	4 і 5 зв. Гетого	Гете
111	12 зв. сповіді. У Шев- ченка	сповіді, у Шевченка
115	18 зв. французська	французька
117	1 зн. ранше	раніше
130	15 зв. політичної	кримської
131	11 зв. чикаючи	чекаючи
"	2 зн. лише	лише
134	2 зн. Москаля	Москалика
142	1 зв. взяла	взялась
"	8 зв. ваша	наша
143	17 зн. Видзвоньте	Видзвонює
144	17 зн. нічевоже мисть	ничесоже бисть
"	11 зн. далі,	далі?
145	8 зн. „засі”	„зась”
146	14 зв. хароше	хороше
149	20 зн. десяти	десятки
150	21 зн. Сокільско	Сокільсько